

ი. მუხნაცხია

ცხოვრება და ღვაწლი

თ. გრიგოლ თბემლიანი

გაღმომბეჭდილი

მოამბე-დან

ტფილისი
ელექტრონის სტამბა წიგ. გამომც. ქართვ. ამხანაგობისა.
1905

Дозволено цензурою, 17-го іюня, 1905 г. Тифлисъ

ცხოვრება და ღვაწლი

თქლი გრიგოლ ორბელიანისა

I

გრიგოლის მამა, ზურაბი, იგივე დიმიტრი წარსულის საუკუნის კაცი იყო, მეფე ერეკლეს სასახლეში ნაჩყოფი და ცოტა ნამსახურიც. კახ-ბატონს, ეტყობა, ძლიერ მოსწონდა და უყვარდა ზურაბ, რადგანაც მან მიათხოვა იმას თავისი ქალის ელენეს ასული ხორეშან, დედა პოეტისა. შემდეგ, როდესაც მეფე ერეკლე გადაიცივალა და საქართველოს სხვა პოლიტიკური წეს-წყობა დაუდგა, ზურაბ ორბელიანი, როგორც მოწინავე თავადიშვილი, ჯერ სამხედრო სამსახურში განწესდა და ციციანოვთან ერთად იყო ერცენის აღების მონაწილე, მერე მთავრობამ დანიშნა იგი თბილისის ბაჟის ზედამხედველად*) და „ზასედატლათ“ უზენაესს სასამართლოში, რომელიც განაგებდა საბჭო საქმეებს საქართველოში. აქ მსახურების დროზე ამბობენ: როდესაც სასამართლოში საქმის გარჩევა გათავდებოდა და სეკრეტარი—ფილო ენიკოლოპოვი—წაუკითხავდა ზურაბს სასამართლოს ოქმს, ეს უკანასკნელი, რუსულის ნაკლებად მცოდნე, ეტყოდა სეკრეტარს:

— ფილო, რაღა ბევრს კითხულობ, თუ „ესლი“ სწერია, ხელს მოვაწერ, თუ არა და არა**).

*) პლ. იოსელიანი. ცხოვრება მეფის გიორგი XIII-სა გვ. 327.

***) გენერალის ა. საგინოვისაგან გაგონილი.

„ესლი“ ნიშნავდა: если не встретится законных препятствий-ს. ზუმრობით იყო, თუ გულის-სიმატრით, ზასედატელს ეგონა, რომ ამ „ესლით“ ყოველს პასუხის გებას თავიდან აიცილენდა. *)

ცოტა ქვემოთ, როდესაც პოეტის სიყმაწვილეზე დავიწყებთ ლაპარაკს, დაინახავთ რა. ლეთისნიერი ადამიანი იყო ზურაბ ორბელიანი, რა კარგად იცოდა იმან სამღვთო წერილი და გარეშე წიგნები. ეხლა კი მის პიროვნებაზე თუნდ ამ ორის უბრალო ჩვენგან გაგონილის ამბით დააკმაყოფილეთ თქვენი ცნობის მოყვარეობა.

იმის დროს მთავარ-მართველს ერმოლოვს არა ჰქონდა თურმე კარგი განწყობილება ზურაბთან. ზურაბიც თითონ არ ცალავდა თავის უკმაყოფილებას და, როგორც ამბობენ, არა ერთ-გზის იტყოდა საზოგადოებაში ერმოლოვის ძვირს. ეს რომ ერმოლოვმა შეიტყო, მიუგზავნა ზურაბს თ. გრიგოლ მუხრან-ბატონი: რას მერჩი, რათ მაგინებო.

— აბა, როდის ვაგინებდი მაგ. .. და აქ ერთმა მაგარმა სიტყვამ გაიელვა ჰაერში, იმ ანდაზის არ იყოს, ურია ღმერთს ნუ ფიცავო და არა ღმერთმანო**).

მეორე ამბავი, რომელიც გამიგონია ზურაბის შესახებ, იმის დროის მოდას შეეხება. მოდა იყო, ჩანს სმას რომ გაათავებდნენ, თუ არ უნდოდათ მეტის დაღვევა, სტაქანი პირ-ქვე უნდა დაემხოთ. ერთხელ, როდესაც ზურაბი ნარდს თამაშობდა, გართულმა, უნებლიეთ სტაქანი გადმოაბრუნა და ბიქმაც მეტი ჩაი არ მოუტანა. თამაში რომ გათავდა, ბიქსა ჰკითხა: ჩაი რატომ არ მომიტანეო.

— ბატონო, თქვენ აკი სტაქანი პირ-იქვე დაამხვეთ.

*) შექსპირი სწერს ერთს კომედიაში: „слово если—единствен ній умиротворитель; въ если большая сила“. (Какъ Вамъ будетъ угодно. მოქმედება V, სცენა IV).

**) ივანე მუხრან-ბატონისგან გაგონილი.

— ბიკო და, რა უღელი ხარი იმის გადაბრუნებას უნდოდა, რით ვერ მოერიგო, უპასუხა სიცილით ჩაის მწყურვალე თავადმა*).

დედა პოეტისა, ხორეშან, როგორცა ვთქვით, მეფე ერეკლეს ქალის ელენეს ასული იყო. ეს ელენე ჯერ იყო გათხოვილი დიდ სოლომონ მეფის ძმაზე არჩილზე,**) მერე, როცა დაქვრივდა და სულიერ ავთამყოფობას მიეცა, მეფე ერეკლემ გაათხოვა იგი ზაქარია ანდრონიკაშვილზე, ქიზიყის მოურავზე***). დიდი, მოსული ვაჟკაცი თურმე იყო ეს ანდრონიკაშვილი, რომელსაც მეტ-სახელად „მგილს“ ეძახდნენ. ამან 600 კაცი მოაშველა ქალაქს, როდესაც ალა-შაჰმად-ხანი შემოვიდა საქართველოში. ელენი ბატონიშვილს ამისგან 1784 წ. ეყოლა ქალი, ხორეშან, და ფვით გარდაიცვალა. მეფე ერეკლემ მაშინ თავისი შვილის არამში მოაყვანინა, გაზარდა და როდესაც ის შეიქმნა ცამეტის წლისა, შერთო ცოლად ზურაბ ორბელიანს****).

რომ იტყვიან, შესანიშნავი კაცი შესანიშნავი დედის შვილი არისო, სწორედ გრიგოლ ორბელიანზე და მისი მშობელზედ გამართლდა. განსვენებული პოეტი ცრემლით და კრძალვით მოიგონებდა ხოლმე კეთილსა, ნაზსა, ლეთის მოშიშსა და ქკვიანს დედას, რომელმაც გზა სიკეთისა ასწავლა მას და სული აღუესო მარად-ჟამ გამოუღეველის სიყვარულითა და სათნოებით. მისი პატივისცემა ძვირფასის მშობლისადმი აღმეტებოდა ჩვეულებრივს შვილობრივს სიყვარულსა. იგი წმიდა არსება იყო მისთვის, რომელსაც თაყვანსა სცემდა, როგორც შვილი და როგორც კაცი.

მართო გრიგოლის გამოზღდი. არ იყო შესამჩნევი დედა პოეტისა. გრიგოლს გარდა, მას ჰყავდა სამი სხვა შვილი:

*) თ. ივანე მუხრან-ბატონისგან გაგონილი.

**) მეფის გიორგის ცხოვრება პ. იოსელიანის 13. გვერდი.

***) კნორინგის მოხსენება.

****) ქეთევან ორბელიანისგან გაგონილი.

ილია, ზაქარია და ეფემია, სამივე თავის-თავად შესანიშნავნი და სახელოვანნი პირნი. პირველ ორთა სახელს კაცი ხშირად შეხვდება კავკასიის სამხედრო ისტორიაში. თავიანთის ცხოვრებითა და სიკვდილით მათ ორთავ დაამტკიცეს თავ-განწირული ვაჟ-კაცობა და ერთგულება მამულისა. ეფემიამ კი დაუვიწყარ-ჰყო თავისი სახელი იმით, რომ შეიქნა დედა ჩვენის სასიქადულო პოეტის, ნიკოლოზ ბარათაშვილისა. იშვიათს ქართველს ქალს გაუზღია ამდენი წარჩინებული ქართველები. ნეტარ-იყვნენ ძუძუნნი, რომელთა სწოვდინ ესეოდენნი სახელოვანი შვილნი!

II

ნამდვილად არავინ იცის რა დროს დაიბადებრიგოლ ორბელიანი. სრულს მისს ნამსახურებითს სიაში ის არის დანიშნული დაბადებულად 1800-ში. მისთა თანამედროვეთაგან კი რამდენიმე ამბობენ, რომ ის არის დაბადებული 1804 ს. ამ წელს პოეტის მამა ზურაბ სხვათა სამასთა საქართველოს თავადთა შორის ციციანოვის ჯარში იყო, რომელმაც ერევანი აიღო. ექსპედიციის დროს, ერთხელ, ზურაბ ორბელიანი, თავისი ძმით ასლანით და იოანე სარდლით ჩაუვარდა ხელში ფათალიშახს, რომელმაც დაატყვევა იგი. ეს რომ შეეტყო მის ცოლს ხორეშანს, პოეტზედ ორსულად მყოფს, აღთქმა დაედო ღვთის წინაშე, თუ ზურაბს ცოცხალს დააბრუნებ, ჩემს შვილს ბერად მივცემო. ზურაბ უვნებლად დაბრუნებულა, ხორეშანს ვაჟი ჰყოლია და აღთქმა... მაინც აღსრულებულა, რადგანაც პოეტი უცოლოდ მოკვდაო, გვიამბო ქეთევან ორბელიანმა. ამ ორ აზრში ისევე იმას უნდა მიეცეს უპირატესობა, რომელიც ნამსახურებითს სიაში არის ნაჩვენები. პოეტი პირველად 1816 წ. შევიდა სამსახურში და მაშინ უფრო კარგად ეცოდინებოდათ და ემახსოვრებოდათ დრო პოეტის დაბადებისა, ვიდრე ეხლა. ამ რიგად გრიგოლ ორბელიანი უნდა იყოს დაბადებული 1800-ს., ამ საუკუნესთან ერთად, ან უკეთ: ამ საუკუნესა და

წარსულს საუკუნეს შორის — ორთა დროთ შუა — როდესაც ძველი დროების რეჟიმი განქრდა და ახალი დროების რიჟ-რეჟი ჯერ ისევ სიბნელით და ბურუსით იყო გარემოცული. ახალ-დაბადებულს ზნეობითის და გონებითის სიდიდისა და სიმრთე ლისთვის ამაზე უარესი დრო მეორე სხვა ძნელი იყო გამოსჩენ-ნოდა. მთელს იმის ცხოვრებას, ამ დროების წყალობით, უნებ-ლივით უნდა დასტყობოდა ამ ორი სხვა-და-სხვა ელემენტის — ძველისა და ახლის — გავლენა. გონებას, ხასიათს, ქცევას, ლა-პარაკს, ენას, ყველას ორი პირის სახე უნდა ჰქონოდა, რად-განაც ორ-სახეობას წარმოადგენდა მაშინ თვით ცხოვრება. ჩვენ შემდეგ დავინახავთ, რამდენად დაიმორჩილა ამ გავლენამ პოეტი და რამდენად წინააღმდეგინა იმან ამ გავლენის ზედ-მოქმედებას თავი ძლიერი პიროვნება.

მანამ კი ვნახოთ სად, როგორ და რა პირობაში მოიდგა ფეხი ახალ დაბადებულმა, როგორ განატარა იმან თავისი სი-ბავშვე, სიყმაწვილე, სიქაბუკე? ამ კითხვის დადგენა აქაც შეადგენს მიუცილებელს საკიროებას, უტყუარი მისი პასუხი მოჰყენს სინათლეს ბევრს მხარეს პოეტის მოქმედებისას, გან-მარტავს მის გონების ავლა-დიდებას, იმის გულის მიდრეკილე-ბას, იმის ხასიათს, მაგრამ საქმე ის არის, ქართველი უცნობი მწერალი კი არა, ევროპაში განთქმული პოეტი რომ იყოს ორბელიანი, რაკი ამ კითხვის პასუხი დღემდის არ დაწერილა, დღეს. ამ ოთხმოცის წლის შემდეგ, როცა მეოთხე მოდგმა გა-მოდის ცხოვრებაში, ამ კითხვის შესაფერად პასუხის გება ყვე-ლასთვის საქნელო იქნებოდა. ჩვენში ეს მით უფრო ძნელია, რომ ამ საუკუნის დასაწყისში პერიოდული ბეჭდვა არა გვექონ-და, რომელშიაც ასე თუ ისე ყოველთვის გამოსჩხრეკს კაცი რამე საგულისხმო ცნობას, სახელოვან კაცთა შესახებ.

† გარნაგზა არც ისე უიმედოთ შეუკრავს გარემოებას, რომ თითო ორორი ფაქტის ცხოვრებიდან ან ძველ წერილებს არ შეენახოს ჩვენთვის, ან ძველ მენსიერებას. რომ უფრო ნათ-ლად წარმოვიდგინოთ პოეტის სიყმაწვილის დრო, ფაქტების სიღარიბეს ჩვენ შევავსებთ ისტორიულის სურათით. იმ ზოგი-

ერთა ამბებს, რომელთაც ჩვენამდე ჩამოუღწევია, ჩვენ გავეუკეთებთ ისტორიულს წონს და ამ გვარად შემოვფარგლავთ იმ ზნეობით „ატმოსფერას“*), რომლისაგან — როგორც მცენარის ხეირობა „ფიზიკური ატმოსფერისაგან“ — არის დამოკიდებული კაცის აღზრდა და ზნეობითი განვითარება. ამ გვარის წონით გარშემოზღუდული პორტრეტით პოეტის სიყმაწვილისა უფრო ნათლად იქნება თვალთათვის დასანახავი და გონებისთვის გასაგები.

III

წარსულის საუკუნის დამლევს და მდგომარის საუკუნის დასაწყისს ქართულ ენაზე ორი ჩინებული მოამბე ჰყავს: ალექსანდრე ორბელიანი და პლატონ იოსელიანი. პირველი არშიყია ძველის ქართველის ოჯახის და საზოგადოების ცხოვრებისა, მეორე — უღმობელი მეისტორიე, ანუ, მისივე სტილით რომ ვასიამოვნოთ მისს აჩრდილს, უღმობელი ტაციტი, რომლისთვისაც სიტყვაზე: ალექსანდრე ბატონიშვილი იყო მიტრიდატი; სოლომონ ლეონიძე — თაბრიციოსი და კატონი; დავით-გარესჯის უდაბნო — თებაილა და სხ., იმათ სულზე მოუხსწრიათ წარსულის საუკუნის ისტორიულთა პირთა და გარემოებათათვის და თითონ ყოფილან მოწამენი ამ საუკუნის დასაწყისისა. მაშასადამე სრული ნდობის ღირსნიც არიან. პირველის ნაწერში მამულის სიყვარულისაგან მომხდარი გადაქარბება და მეორის გამოკვლევაში ცოტაოდენი ურწმუნოება იმდენათ საჩინოა თვალთათვის, რომ არა ვის არ დაუშლის ქეშმარიტების გამიაცნობას.

მაშ დავეკითხოთ ამ ორთა, რა გვარ მდგომარეობაში იყო ჩვენში გრიგოლ ორბელიანის დაბადების დროს — ცოტა აღრე, ცოტა გვიან, ეს სულ ერთია; საზოგადოების ცხოვრება ყოველწლობით არ იცვლება — ოჯახი, საზოგადოება, ეკლესია, შკოლა:

*) ტენის სიტყვა.

პოლიტიკური ცხოვრება, ე. ი. ყველა ის პირობა, რომლისაგან შესდგება ყმაწვილის აღზრდის ნიადაგი, მისი „ზნობით ატმოსფერა“? თუ ეს მაგარი საფუძველი გავიკეთეთ, ჩვენი ბიოგრაფიული შენობაც არ იქნება ქვიშაზე აყვანილი.

ჯერ ოჯახი ვნახოთ, შევიტყუოთ როგორ სცხოვრებდა ქართველი მებატონე, რომლის სახლშიაც აღიზარდი პოეტი.

აქ ჩვენ რამდენისამე ხნით თავადის ალექსანდრე ორბელიანის ცოდნაა და ავტორიტეტს მივმარაოვთ. ცოტა ქართულად „მსხვილადაც“ დავესესხებით მის ნაწერს, რადგანაც მისგან დახატული სურათი შინაურის ცხოვრებისა თავის თავად გამტაცებელი არის კაცისა და პოეტის ცხოვრებისთვისაც მოგვეცემს ბევრს საგულისხმო შენიშვნას. +

ერთმა რომელსამე ს. ხლეულობის ცოლ-ქმარმა—აზობს თავისებურად ალ. ორბელიანი—გარიყრაყბედ გაიღვიძეს; მაშინვე იმათ ღმერთი ახსენეს: „ღმერთო დიღო, შენის მოწყალებით ნუ დავგავადებთ ჩვენ“ ამ სიტყვასთან ქმარი ქვეშ-საგებიდგან გადმოვიდა ტანტზე და ფეხებზე მსუბუქად ჩაიკო. მერე აღმოსავლეთისკენ პირი მიმართა და თავის საიდუმლო ლოცვას მოჰყვა, განდისხან პირ-ჯვარის დაწერით და იშვითად მეტანიის მოყრით. ეს რომ ქვეშ-საგებიდგან გადმოვიდა, იქ ქვეშ-საგებში იმისი ცოლი წამოჯდა, ბეჭებზედ მსუბუქად წამოისხა, პირი აღმოსავლეთისკენ მიიბრუნა და ისიც თავის საიდუმლო ლოცვას მოჰყვა, ხანდისხან სათხოვარს ხელების განჰყრობით ღვთისადმი და თან პირ-ჯვარის დაწერია... ქმარმა უფრო ადრე გააძევა ლოცვა, შემდეგ საჯინბოსაჰენ წავიდა თავის საჯდომი ცხენების მოსავლელად; იქ მჯინიბეთ ცხენები კარგათ ჯააურავებინა და მას უკან თავის ცოლთან შამოვიდა, რომელსაც ლოცვა გაეთაგებინა, პირიც დაებანა, თავიც დაეხურა, ტანთაუ ჩაეცვა, ქვეშ-საგებიც სულ აელაგებინა და ქეჩაზედ მოვეცილი თავის ქმარს ელოდა შემოსულიყო.

როდესაც იმის ქმარი შემოვიდა, ცოლმა თავის შვიდი წლის ვაჟი გააღვიძა და უთხრა:

— ადე, შვილო, ილოცე, ჩაი დალიე და მერე შენს ოსტატთან წაღი სასწავლებლად.

ფხიზელი, მორჩილი შვილი ჩქარა წამოიდა, ვამდელმა ჯერ პირდაპინა, მას უკან ტანისამოსი ჩააცვა და შემდეგ ალოცეს.

მინამ ყმაწვილს ალოცუბდნენ, იმისმა მამამ პირი დაიბანა და ტანისამოსის ჩაცმა მოაწერა. ამასთან მოაწესაბურემ ფოდნოსზედ დადგმული

ჩაი კიქებით ჩანობრიგა. ჩა. რომ გაათავეს, ყნაწვილის ლალას მოუწო
დეს, და ყმაწვილის მამამ უთხრა:

„ეს შენი გახდილი ოსტატთან ნიყუანე; ჩემ მაგიერ უთხარ, ამას
რომ პირველი კანონი დავითნი გაუთავებია, დიდად გმადლობთ იმასაც
და იმის შაგირდაც... ესეც მოახსენე ჩემ მაგიერ, დღეს სადილად ჩვენ-
თან მობრძანდნენ ამ თავის შაგირდით“...

ის რომ გაისტუმრეს, იმათი სოფლის მოურავი წემოვიდა და ორ-
თავეს მძიმედ დაუქრა თავი.

— მოურავო, როდის მოხველ?

— წუხელის უდროოდ სოფლიდან გაიხელ. თქვენთან დრო არ იყო
ცხლებოდით, ჩემს სახლში ჩემს ხიზანთან გახლდით—მოახსენა.

— შენი ხიზანი ნაკლებობაში ხომ არ დაგხვდა?

— თქვენ ცოცხალი ბრძანდებოდეთ... თქვენის მოწყალებით ჩვენ
ჩვენს დღეში ნაკლებობაში არ ვიქნებით.

— სოფელში ჩემი ცხენები, ბარგის ჯორები და მახურის ცხენები
როგორ არიან, ან ხომ არა აკლიათ-რა?

— არა აკლიათ-რა და კარგადაც არიან.

— ცხვარი, საქონელი და ან ცხენის ჯოჯი როგორ არის?

— დახ კარგად გახლავან. კარგი მწყემსები, კარგი მეჯოგეები
გყუანან და ძალიან კარგად უვლიან.—ეს რომ მოურავმა მოახსენა, მერე
იმან ჰკითხა: შენი კირიმე, ქერი და ბზე ხომ საკმაო ჩქმნება ცხენისთვის
აქა?

— იმედი მაქვს, არ დააკლდეთ,—უპასუხა ბატონმა.

— ვინიცოცხა თუ დააკლდათ, კიდევ ჩქარა ჩამოვატანიებ, ახლა
ეს მიბრძანეთ: ყველი, ერბო, პური და ღვინო არ დაგაკლდებათ?

— წლის საწყობებზედაც ბევრია.—ოღონე უთხრა.

ქალბატონიც კარზე გამოვიდა და ორი გამდელი უკან გამოყვა,
ჯერ სამზარეულოში შევიდა, იქ ქვებები გაიხრიკა, შექმდე მზარეულს
უბრძანა: გემრიელად სადილი დააკეთე: კარგი ცხვრის გუფთის ბოხბაში,
კარგი ცივად ძროხის ხორცი, კარგი ხოხბის ფლავი და კარგი ჩახოხბი-
ლი ქათმები. ამასთან მისცა რამდენიმე დარიგება, დათვალა საზა-
რეულო, და რომ ნახა ყველა რიგზედ და წმინდად იყო, გამოვიდა და
საკუქნაოში შეიდა.

იქ მეკუქნავეს ყოველიფერი ჰკითხა... თავის გაკეთებულ სხვა-და-
სხვა მუნილებით სავსე ქილები, ერბოს ქილები, მარილი, ტომრებით
დჭვილი, ტიკებით ღვინო, ცარიელი საღვინეები და გოზაურები და სხვა,
რაც საკუქნაოს ეკუთვნოდა—სულ ყოველივე რიგზედ და თავის ალაგას
იყო, მეკუქნავემ ყველა კითხვაზედ უპასუხი მოახსენა, მაგრამ წინა კალ-

ბატონმა ყველა თითონ დიარა და გამდლებს ახრეკინებდა, თვიონ მხოლოდ დახედავდა. ყველა კარჯად და რიგზედ რომ ნახა, მეკუპნავეს უთხრა:

— მოსამსახურებმა ავ დილით ისაუბრეთ, თუ არა?

— თქვენის მოწყალებით ვისაუბრეთ: პურით, ყველით და ორ-ორი ახარფეშაც ღვინო გიახელით,—უპასუხა მეკუპნავემ.

ქალბატონმა ეს რომ სთქვა, საკუპნოდან გააოვიდა და გამდლების ოთახი დაინახა. იქ მოახლები დაათვალიერა,—ისინი ისხდნენ და საკრავებს აკრავებდნენ: ქარგას, ქისას, კერვას და ამგვარებსა. მას უკან ქალბატონი თავის ოთახში შემოვიდა, საუცხოვო საფენზედ დაჯდა, დორზედ მიესვენა, აიღო საკერავი და ზინამ არ გაათავა, არ მოეშო. მას უკან პატარა საერო წიგნს დაუწყო კითხვა ყურადღებით—შუადღემდის...

შემდეგ დაიწყო პურობა. წყალით სავსე ალთათა ტაშტით მოატარეს მოსამსახურეთ და სტუბუქად ხელი დაიბანეს ყველამ, მერე სრული სადილი გაიშალა გრძელს განიერს ყვანქრის სუფრაზედ, რომელზედაც სხვა-და-სხვა ვერცხლის სურები შუა სუფრაში გამწყვიტეს, კახური წითელის ღვინით სავსე. დიდრონი ვერცხლის სანაჭურები შუა სუფრაში ჩადგეს ორი თუ სამი, ვერცხლის ახარფეშები და თასები მიმოხნეულისავით დააწყეს აქა-იქ.

ყოველი ესენი ლამაზად რომ გააწყეს სუფრაზე, მურასლაეშები დან გამტკიცული მრგვალი პურები, ყველა სათვითოოდ მოუტანეს, ამასთან დახატულის ხონჩებით სხვა-და-სხვა საჭიელები ჩაურიგეს და ყველას თავთავისად ჩაუმწყარიეს წინა.

მაშინველი ზნეობა, სრულიად გაწმენდილი იყო ყოველის მკირედის მწიკვლისაგან, ესე იგი იყვნენ: მშვიდობიანნი, წყნარნი, უფროსების პორჩილნი, ნათესაობის მიმდევ-ომდენი დიდის სიყვარულით, მეზობლების გამტანნი და შემწენი ერთმანერთისა; კეთილნი, პურ-მარლიანნი, პურადნი, შემწყნარებელნი, გლახაკთ-დავრომლით ხელის გამმართველნი, ზდილობიანნი, მართებულნი, უცხო დარბაისელნი, მოთავაზენი, გულგახსნილნი, სიწირფელით მოლაპარაკენი, დაუფერებო მთქმელნი, გულფიცხელნი, ნხიარულნი, მომღერალნი, მახვილსიტყვიერნი, გონიერნი, საქმის მალე მიმხვედრნი, თავის პირობის აღმასრულებელნი. არაოდეს ხალანძღველსა სიტყვას არ იტყოდნენ, არამც თუ სავიებელნი ეთქოთ რამე, და თუ როგორმე იტყოდნენ, დიდი შეოთიცი მოუხდებოდათ; მეუფროსეთ პატრივის მკემელნი და იმათ უზნობის დროს განკრძალვით ყურის მიმდებნი, სინიღისიანნი, გულმარჯოენი, მიმდობნი, უცხო დედა-კაცთან უმანკონი, ვალის გადახდაში უკანასკნელს ქონებას მისცემდნენ თავის დროზედ; მართალნი და მართლმსაჯულობის მოყვარულნი. სახლეული-

ბაში ბედნიერი, არაოდეს ტყუილს არ იტყოდნენ, რაც უნდა ძვირ-ფასი ვანძი ეპოვნათ, არ დამალავდნენ, მოსავნი, კეშმარიტნი მოაწმუნენი, ხანათში მაგარა, გაქირვებაში დიდი მომიმენნი, ძლიერი ვაჟ-კაცი, ამხანაგობაში ანუ მეგობრობაში მტკიცენი და ვგრეთვე სხვანი ამგვარი ..

ამ დროის გლეხიც—სულ იმავე ორბელიანის ჰაზრით—სხვა კაცი იყო. „ყმას მებატონე მამსავეთ უყვარდა“; ისინი ერთად სხდებოდნენ სადილ-ვახშამზე, ერთად საუბრობდნენ, ერთად სიამოვნებდნენ. ყმა მდიდარი არ იყო, მაგრამ სარჩო საკმაოდ ჰქონდა და ისეთი შესაბრალისი გაქირვება, როგორც ეხლა არის, არ ადგა, რაც გლეხობას შეეფერება, ყველა კარგათ იყო ჩაცმული, ყველას ლეკური ნაბადი ჰქონდა. ყოველ სოფელს თავისი ფეიქარი ჰყვანდა, თავის ქვეშ გასაშლელი ნაბღას მთელავი, თავის შალის მქსოველი დედაკაცი. უცხვროს, უსაქონლოს და ულოროს სოფელს ვერ ნახავდა კაცი.

ეხლა ნახეთ რა გვარის მალალის გრძნობით იწყებდა გლეხი თავის სამღეთო-მოქმედებას, თესვას. პირჯვარს დაიწერდა, ღმერთს ახსენებდა და მოაზნევედა რა პურის თესლს მარჯვნივ და მარცხნივ, თითოეულს ხელის გაშლაზე იტყოდა:

ეს ჩვენს სამშაბლოს, არამც თუ ესა, ჩვენცა და ჩვენი ცოლ-შვილებიც. ეს ჩვენს ბატონს, ღმერთო პურადობას ნუ მოუღვეს ეს სტუმარსა, ღმერთო ლუკმას ნუ მოგაკლებ, დავხვდეთ გულგაშლითა. ეს მამულის ჯარის კაცებს, ეს დაცემულს, ვისაც საქონელი დახოცია. ეს იმასა, ვისაც მოსავალი არ მოსვლია. ეს უწვილოს ჭერიცა. ეს ქვრივსა, ობლების პატრონს. ეს ღარიბსა მარტოხელსა. ეს ობლებსა უდღედ-შამოს. ეს იმასაც, ვისაც შიან. ეს სწორსა. ეს ამხანაგსა. ეს მეგობარსა. ეს ნათესავსა. ეს მეზობელსა. ეს ამვლეღს. ეს ჩამვლეღს. ეს ფრინველს. ეს პირატყვს. ეს მყვარსა ძაღლებს. ესეც მე და ჩემს ხიზნისათვის.

სარწმუნოება დიდათ მტკიცედ იყო ხალხში: უდაბნოებში ბერები არ ეტეოდა, ეკლესიებში მლოცველები. ყოველ შემძლებელ მებატონეს საკუთარი კარის ეკლესია ჰქონდა, საკუთარი მღვდელი ჰყავდა, რომელიც იმას უწირავდა ულოცავდა, სადილ-ვახშამზე სუფრას უკურთხევდა და, სხვათა შორის, ვეკვობ, მღაენობასაც უწევდა.

უდაბნონი და მონასტერნი ნამდვილნი ნავთ-სადგურნი იყვნენ კეთილ მოქმედებისა.

„აქა ინახებიან—ამბობს პლატონ იოსელიანი—თბოლნი და გლახანი; აქა იკურნებიან სნეულნი; აქა იყვებებიან მშვიდნი; აქა სნეულნი სულითა მიიღებენ სიმრთელესა; აქა მწუხარენი ვითარცა სასწელოა, ნუგუმ იყვებიან და ჰპობენ სიხარულსა და შვებასა, რომელსაცა ხშირად დაენატრით სოფლისა მდიდარნი და ნეტარად საგონებულნი, ბრძოლის ემსა სიტყვითა და ჯარითა ზეელიან ქვეყანასა; სიმშვილისა დროა გვიძღვნიან პურსა და ღვინოსა, საკლავსა და ცხენსა, ჯრემსა და მურმეთა“ *).

†

ამ უდაბნოებში და ეკლესიებში მიიღებდა ჩვენი ერი სრულს სწავლა-განათლებასა. აქ ასწავლიდნენ წერასა, კითხვასა, გალობასა, ღრამატიკასა, რიტორებასა, ფილოსოფიასა, ღეთის-მეტყველებასა სამღვთოთა წიგნთა, კატეხიზმოსა, ძველთა სამეფოთა ისტორიასა და სხვათა საგანთა. ამ საუკუნის პირველ ხანებში თბილისში ამ გვარი სასწავლებლები იყო: ნათლის-მცემლის ეკლესიაში, კალობანში, სიონს, ქვაშვეთს, მეტეხს და აჩჩისხატში. მასწავლებლად, რასაკვირველია, სასულიერონი პირნი იყვნენ. რიცხვი მოწაფეთა ამ სასწავლებლებში აღწევდა 400-დის.

დაგვრჩა მოსაგონებლად იმ დროინდელი პოლიტიკური მდგომარეობა საქართველოსი. ესეთი „ქარგი ოჯახი“, ესეთი მხიარული და უმწიკვლევიანო ხალხი, ესეთი გულკეთილი გლეხი, ესეთი მორწმუნე და ქრისტიანე ერი სრულად ბედნიერი იქნებოდა, რომ არ დაეჩაგრა ერთს გარემოებას, სახელდობრ პოლიტიკურ სისუსტეს. კოკამ წყალი ვერ ზიდა სულ-მუდამ. გატყდა ისტორიული სიმძლავრე ქართველთა გაზვიადებულის მტრისაგან. სამოციის ომის მამაცი მეფე ერეკლე, ღრმით მოხუცებული, და ღრმით დაღლილი, ვერ წინააღმდეგა სპარსთა ძლიერებას; მათ აღიღეს თბილისი და თბილისთან ერთად „დაემხო მათელი ივერია“. შემდეგ საქართველოს იმედი

*) ცხოვრება მჭფის გიორგი XIII-ისა გვერდი 51.

ირაკლიც გარდაიცვალა და მისთა შვილთა უოთერთ შორის უთანხმოებამ სულ ერთიანად არივ-დარივა უიმისოთაც აშლილი ქვეყანა. მეფე გიორგის გონიერებამ ვერა გააწყრა, რადგანაც მას ვერ აჰყვა მისი ენერგია, და სახელმწიფო მმართველობა დაუახლოვდა ანარხიას. საუკუნე თავდებოდა და მასთან ერთად ჩვენი ისტორიის მეხუთე მოქმედებაც. მოქმედნი პირნი ძალზე უჩქაროდნენ ფარდის ჩამოშვებას და ფარდა დაეშვა საშვალ მეფის ძეთა და დიდებულთა ყურთა-გლეჯისა და წელ-მოწყვეტილის ქვეყნის მძიმედ დაშვებისა. ჩინებულად ასწერს ამ არევ-დარევის დროს პლატონ იოსელიანი:

„სიმრავლემან ძეთა და ასულთა მეფისათა—ამობს იგი—დაბადეს შუნი და მტრობა ურთიერთისადმე. დაჰყვეს ოჯახები და დაბადეს ურჩება და მდიდურობა სახლისა მწვევრთა შორის, სადაცა იყაფოდა მეფის ასული რძლად და ანუ რამელი: ავანაც წარიყვანდნენ მეფის ძენი ქალთა სასძლოდ თვისად. თავადნი ესენი, დამოკიდებულნი მოყვარეობითა მეფეთათანა, არაღა ემორჩილებოდნენ მეფისა მოხელეთა, რომელნიცა იყვნენ მდივანბეკად, მდივანად, მოურავად, ცეხნთა მცველათ და სხვად საწეფოისა საქმეთა გაეგედ. დასუსტდა ჰაზრი და მნიშვნელობა პირ-მშობებისა; ეცოლოდნენ მემკვიდრეობასა; არა პატრის-ჰსცემდნენ პირველობასა და თვითთვეული წევრი სამეფოისა სახლისა ჰკონებდა თავსა თვისსა მეფობისათვის განმზადებულად. ჰსჯული არღა ჰსჯულობდა სამეფოში, სადაცა უფლებდნენ მეფის ძენი და კარის კაცნი მათნი“)*.

ამ გვარი პოლიტიკური მდგომარეობის გამოწყობას ან მეორე მძლავრი მარჯვენა ექირვებოდა მეფის ერეკლესი, ან ძმათა მუხსრველი სამოქალაქო ომი და მისი საშინელება. პირველი არსაით სჩნდა და მეორემდის არ მიუშვა განგებულეობამ. მეფის ძეთა უთანხმოებამ დააჩქარა ისტორიული მოფენე, რომელსაც ბოლო უნდა მოეღო იმ ანარხიისათვის, რომელიც ადრე თუ გვიან ისტორიულისავე და პოლიტიკურის სპიროვნებათა გამო უნდა მომხდარაყო მიუცილებლად. მე ვამბობ საქართველოს შეფუქრებაზე რუსეთის იმპერიასთან. 18 დეკემბერს

*) ცხოვრება მეფის გიორგი XIII-ის გვერდი 13.

1800-ს იმპერატორმა პავლემ ხელი მოაწერა მანიფესტს, რომელმაც „საუკუნოდ და სამარადისოდ“ გამოაცხადა ბელიქართლისა. 7 მაისს 1812 წ. პირველმა საქართველოს მთავარ მართებელმა კორინგმა დააწესა ქალაქში უზენაესი მმართველობა და გამოაცხადა რუსის მმართველობა.

აი მოკლედ რა დროს, რა ოჯახში, რა ხალხში და რა პოლიტიკურ წყობაში დაიბადა გრიგოლ ორბელიანი, რა „ზნეობით ატმოსფერაში“ მოიღვა იმან ფეხი და გაახილა გონების თვალი.

ვინ იტყვის ალ. ორბელიანისგან დახატული სურათი ქართლის ცხოვრებისა სულ ყოვლისფერში სწორი იყოს ნამდვილთან? პირ-იქით, მხატვარს ცოტა მეტი ფერი დაუდვია სურათისათვის, მეტი სხივი დაუკრავს. ეტყობა, დღის სინათლის მაგიერ, იმის ქარხანა მამულის სიყვარულის შარავანდედით ყოფილა განათებული. მაგრამ, მეორეს მხრით, ვინ იტყვის, რომ დედა-პაპრი ორბელიანის სიტყვისა ტყული იყოს! ვინ არ დაეთანხმება იმას, რომ ქართველი არ იყოს კეთილი, მშვიდლობიანი, გულ-მარტივი, მეგობრის გამტანი, პურ-მარილიანი, უფროსების მორჩილი, გაქირვებაში მომთმენი, ღვთის მოშიში, მმოსაფი. უმთავრესი ნაციონალური თვისება ჩვენის ერის ხასიათისა, სწორედ რომ კარგადა აქვს იმას შემოხაზული. და რაც უფრო შორს წავალთ ჩვენ ჩვენის ისტორიის სიღრმეში, რაც უფრო გავშორდებით ამ განათლებულ დროს და დავუახლოვდებით ძველად ძველს პატრიარხალურს ჩვენს ცხოვრებას, ეს თვისება უფრო და უფრო წმიდა და შუქრუყველი არის. ის დრო, როდესაც, როგორც ამბობენ, უღვაშზე ხელის დადება თამასუქის მაგიერობას სწევდა და სიტყვა კონტრაქტზე ძლერი იყო, არც მოგონილია და არც ისე დაშორებული ჩვენგან ერთად-ერთი საფუძვლიანი საყვედური, რომელიც ეთქმის ორბელიანის სურათს, არის გლეხის მდგომარეობის უმართებულო აღწერა. შეიძლება ბევრს გლეხს ბევრი მებატონე მართლა „ჰყვარებოდეს მამასაფით“, როგორც ამბობს მწერალი, მაგრამ აქედამ იმ დასკვნის გამოყვანა, რომ გლეხი თავის

მდგომარეობით კმაყოფილი იყოს საზოგადოდ, ეს კი ძნელი დასაჯერებელია. ვინ იცის ეგებ... ოდესმე... ოქროს საუკუნეში. . მაგრამ მას აქეთ ქვეყანამ რამდენჯერ იცვალა ფერი. გარდა ამისა, რომ მებატონე გლეხის ოფლით სცხოვრობდა, კეთილ-შობილნი რას არ ჩადიოდნენ არა კეთილად-შობილებთან; არბევ - აწიოკებდნენ, სცემდნენ, სტანჯვიდნენ, საპყრობილეში ალპობდნენ, მზითვად ატანდნენ თავიანთ ქალებს, ეკლესიებს სწირავდნენ, აგირავებდნენ, ჰყიდდნენ... „გლეხ კაცისა სულის ზეტი ყველა მებატონისა იყო.“ როგორ ბრძანებდა მრისხანედ ვახტანგის კანონი. ამ გვარი „შამის“ სიყვარული გულკეთილ ქართველ გლეხკაცისათვისაც შეუძლებელი უნდა ყოფილიყო, ჩვენის აზრით... მაგრამ, ამ ერთს კითხვას გარდა საზოგადო სურათი ზოეტის დაბადების დროებისა სწორედ კარგად არის დახატული ალ. ორბელიანისგან და ჩვენ ადვილად შეგვიძლიან წარმოვიდგინოთ, რა კაცები და გარემოება ეზოთა გარს ახალ დაბადებულ მისს თანამოგვარეს, რომელსაც გვირგვინი დიდებისა უნდა დაედგა მთელის შისის გვაროვნობისათვის.

IV

ტყუილად არ უთქვამს ფალოსოფოსს: ბავშვის გონება თეთრი დაუწერელი ქაღალდი არისო. რასაც დასწერს ადამიანი იმ თეთრ ქაღალდზე, კაცის გონებაც ის იქნება საბოლოოდ. ათი ათასში ერთსელ თუ როგორმე თვით ქაღალდი იქნება განსხვავებული და ცხებული ღვთის მადლით და აღზრდა შეიქმნს ბავშვისგან შესანიშნავსა კაცსა, თორემ უმეტეს ნაწილად, მდებიო ენით რომ ვთქვათ, ბავშვი იგივე ქვევრია, რომელიც რასაცა ჩასძახებ, იმასავე ამოიძახებს.

ამისთვის ცუო განსაკუთრებითი ყურადღება მივაქციეთ ყველა იმ გარემოებას, რომელსაც შეეძლო დაემჩნია თავის კვალი პოეტის ნორჩ გონებაზე. სანამ შვიდი-რვა წლის, სანამ ათი-თორმეტი წლის არ შეიქნება ბავშვი, ე. ი., სანამ იმას

სჯერა თითქმის უცილოდ ყველაფერი, რასაც ეუბნებიან, და გამოხატულება მეტად მშობრავი აქვს, კაცი სანახევროდ მომზადებულია: ამ ასაკში მიღებული შთაბეჭდილება სამუდამოდ რჩება კაცის ზნეობითი არსებას საფუძველად. შეიძლება ეს შთაბეჭდილება ჟამთა განმავლობაზე გამო მიეფაროს კიდევ მესხიერებისაგან. მაგრამ ჩვენს არსებაში ჩვენი ქცევის ლოლიკაში ის პირველი შთაბეჭდილება უხილავ პირველ საბუთად რჩება, რომლისაგან აწმყო მომდინარეობს, როგორც დასკვნა. რომ ძლიერი სამახსოვრო შთაბეჭდილება მიიღოს ყმაწვილმა, ორისაგან ერთი უნდა: ან დედა ჰყავდეს გონიერი და ხელოვანი მოლაპარაკე, რომელსაც შეეძლოს ფეხი აუდგას მის ფანტაზიას და ამუშავოს—დედა უაზობდა გიოტეს არაკად, სხვათა შორის, იმ საიდუმლო გზებზე, რომელიც ვითომ უნდა მიდიოდეს ერთი ვარსკვლავივით მეორე ვარსკვლავამდე, იმ ფერიებზე, რომელნიც სცხოვრებდნენ ზეცათა სივრცეში, ეუბნებოდა ჰაერზე, მიწაზე, ცეცხლზე, რომელთაც გამოხატვიდა სახედ რომლისაზე კაცისა ან ქალისა და ბავშვი ჯიღის ყურადღებით უსმენდა დედას“, როგორც აზრობს მისი ბიოგრაფი ლიუსი— ან ხალხის სცხოვრებაში იდგეს ისეთი გაქირვებული დრო, როდესაც ყოველი არსება კაცისა აღძრულია სხვათა და სხვათა გარემოებათა გამო, როგორც არის, მაგ. ომი, ხალხთა გადასახლება, შიმშილი, ჟამი და სხვაგვარი საშინელება. როგორც პირველს, ისე მეორე შემთხვევაში ბავშვის შეუბღალველ ბუნება—თუ ამასთან ის კარგათაც არის წარმართული—ღრმად ჩაიჭრის გულში და გონებაში ნათქვამსა და ნანახსა და ფეხ ადგმული ფანტაზია განაგრძობს ფრენასა .. სხვა დროსაც და სხვა ჰასაკშიაც.

ამ მხრით გრიგოლ ორბელიანი სიყმაწვილეში ბედმა საუკეთესო პირობაში ჩააყენა.

ალექსანდრე ორბელიანისგან დახატული სურათი ქართველის ოჯახისა და ქართველის ქალისა თითქო საგანგებოდ პოეტის ოჯახისა და დედისაგან არის გადაღებულიო. როგორც ამ სურათში, ზურაბ ორბელიანის სახლიც ისეთი ოჯახი იყო,

რომელშიაც მოურავები, მოსამსახურეები, გამღლები, მოახლებები, მოჯალაბენი, მეჯინებენი, მეჯოგენი ირეოდნენ და ერთგულობდნენ. როგორც ამ სურათში, ზურაბსაც თავისი საკუთარი კარის ეკლესია ჰქონდა, საკუთარი მღვდელი ჰყვანდა და, მაშასადამე, იყო ნამდვილი ფეოდალური თავადი, რომლის სახლშიაც ახალ დაბადებულ გრიგოლს ბევრი ისეთი ღონისძიება რამ უნდა ჰქონოდა, რაც მრავლისგან უმრავლესს არა აქვს. დედა პოეტისა თვით განხორციელებული სიკეთე და სინაზე იყო. იმას იმდენათ უყვარდა პოეტი—გაგვიგია ძველთა ქალთაგან—და იმ ზომამდის მოაქვამუნე იყო, რომ როდესაც პატარა გრიგოლს ეძინა, დედა ლოცულობდა მის თავზე და წმიდა აიხმას უსხურებდა მძინარეს. ყოელიფრის შნო ჰქონდა ამ დროის ქართველ ოჯახსა, გვითხრა ქეთევან ორბელიანმა უკანასკნელი გამღელი ბუზს რომ მოუგერებდა მძინარეს, იმის კეკლუცი რხევა კაცის თვალს დაატყვევებდა. ხორეშან იმ ძველ აღთქმის დედა კაც იყო, რომელზედაც ლაპარაკობს ალექსანდრე ორბელიანი.

„იმ ჩვენს ქველს დედა-კაცებს ჯერ ყმაწვილობაში სამღვრთო წერილს აწავლიდნენ, კერვა-ზელ-საქმეს და მასუკან საერო წიგნებს ანუ ხელწერილებს აკიხებდნენ; ამასთან კარგს ზნეობას, კარგს თვისებას აწავლიდნენ; შემდეგ ქცევას, მიმოხერას, თავის უმანკოების სიწარფელის სიმართლითა, თან ცდილობდნენ ყოველი წმინდა და პატიოსანი ხასიათი ჩაეწვეთათ, თავის მოთმინებით, იმათ ბუნებაში; და ბოლოს, როდესაც დრო მოვიდოდა, გაათხოვებდნენ—და ეს ხასიათები ქალს განძად და საუნჯედ ვაჟებოდა თავის ქმრისა და იმას სახლის გასაბედნიერებლად“*).

უეჭველია, ამ კეთილმა დედამ ჩაუნერგა გულში გრიგოლ ორბელიანს მისგან საუკუნოდ განუშორებელი ღვთის შიში, ერთგულება მამულისა, განუზომელი პატივისცემა მშობელთა და ნათესაეთა (ამას მისი წერილებიდან შეატყობთ), წესიერებისა და თავდარიგის სიყვარული. იმის გარშემო სუფევდა ისეთი ქცევა, ისეთი მიმოხერა, ისეთი სიტკბო ლაპარაკისა, თვით

*) ალ. ორბელიანის ნაწერი გვერდი 150—151.

ცხოვრება ისე განზომილად და—თუ შეიძლება ასე ითქვას—
თვის-დროულად მიმდინარეობდა, რომ თითქო რაღაც გვარი
საზოგადო ტაქტი და რითმა მიეცეს გამჩენს მთელის ოჯახის-
თვისაო. მომავალ პოეტზედ ამ პირობათ არ შეეძლოთ არ
ჰქონოდათ სასარგებლო გავლენა.

მერე რა ესმოდა ბავშვს გარშემო? რას უნდა მოეყვანა
გაკვირვებაში მისი ნორჩი გამოხატულება, რას უნდა მოეხდინა
მისთვის ძლიერი შთაბეჭდილება, რომელსაც უნდა ჰქონოდა
საბოლოო გავლენა მთელს მისს ზნეობრივსა და გონებრივს
არსებაზე. X

ეს იყო: თბილისის აოხრება ალა-მაჰმადისაგან. შეფე ერე-
კლეს გარდაცვალება... რუსის ჯარის ჩამობარგება ქალაქში...
შეფე გიორგის უდროვოდ სიკვდილი... ბატონი შვილთა ყურთა-
გლეჯა... მანიფესტი... ოთხი ათასი ეკზემპლიარი კნორინგის
განცხადებისა ხალხში გავრცელებული... ლაზარევი დედოფლის
ხელით მოკლული... დაქრილი დედოფალი ტროიკით რუსეთში
H გაგზავნილი... თავაურელების მეცადინეობა დედოფლის გან-
თავისუფლებისთვის დარიალის ვიწროებში... დედოფალი მონას-
ტერში ჩამწყვდეული... მაჰმადიანთა პროვინციების შემოერთე-
ბა... ქირი ქალაქში გაჩენილი.. სამეგრელოს გაქვეშევრდომე-
ბა... იმერეთის მეფის გაქცევა... კახეთის ბუნტი და სხ. ყო-
ველს ამაზე ცისმარე დღეს ესმოდა ლაპარაკი ახალგაზღვა-
გრიგოლს. ამას უამბობდა გამდელი, ამაზე მუსაიფობდნენ ამის
მამასთან სადილათ მოწვეული სტუმრები და ნაცნობები. ჯერ-
კიდევ ჯოხს დააქენებდა იგი, როცა მის თვალ წინ მთელი
ჩენი ქვეყნის პირი შეიცვალა. გაჩნდა რუსის სალდათი, რუსის
პოლიცია, რუსის ორდენები და ლენტები, ურემმა გზა მისცა
ტარანტასსა, ლენჩაქმა—შლიაპას, ქოშებმა—ბათინკებს, თიანეთ-
ლი ამ გვარი წინა-მორბედი ახალის ცივილიზაციისა იწვევდა
ჩენს ბუნებითად კონსერვატორთა საზოგადოებაში დიდს ლაპა-
რაქსა და ხშირად გაკიცხვასა. ორბელიანი ამ დროების მოწამე
იყო და ყოველი ახალი მოვლენა ქართლის ცხოვრებისა სტოვებ-
და მის ნორჩ გამოხატულებაში ღრმასა და წარუშლელს შთაბე-

ქდილებას. სამოც-სამოცდა ათი წლის შემდეგ, მოიგონებდა რა, პოეტი ამ ორის ცივილიზაციის ერთად აღრევის დროსა, იტყოდა ნიმუშად დროების აღწერისა:

„მახსოვს, ერთხელ ივანე მალხაზიჩის (ანდრონიკოვის) დედასთან, მარიამთან, შევედი და ბატონიშვილი დიდათ და დიდათ გაჯავრებული დამხვდა.

— რაო, ბატონიშვილო, რამ გაგაჯავრა ასე, ვინ რა გაწყენია?

— როგორ რამ გამაჯავრა? უი სირცხვილი! შვილო, გაგონილა, ოთარის ცოლსა ქოშები გაუხლია და ბაშმაკები ჩაუცვამს.

— მერე, ბატონო, რაო რომ ბაშმაკები ჩაუცვამს.

— ისა, შვილო, რომ დღეს რომ ბაშმაკები გაიხადა, ხვალ სხვასაც გაიხდის“.

ამ გვარი სხარტული გაცვლა ქოშებისა ბაშმაკებზე, ერთის ცივილიზაციისა მეორეზე, ამ გვარი საჩივარი, „ძველის რჯულის და მეგობრების“ მომხრეთა ახალს ზნეობაზე, სულ ეს ნგრევა-ტეხა ძველის პოლიტიკურის წყობისა და ახლის რეჟიმის დამყარება ამ ნანგრევებზე—აი რა შეადგენდა პოეტის პირველ შთაბეჭდილებას, რას უნდა მოეფინა შემდეგი მისი სულის სიღრმე ცოტ-ცოტად და შეუნიშნავად მუნ ჩაძირულის ისტორიულის მოგონებითა ..

წერა-კითხვა ორბელიანმა ანჩისხატის დეკანოზისგან ისწავლა. ეს დეკანოზი, გვარად ალექსეევი-მესხიევი, დიდი მწიგნობარი იყო და იმ ზომამდის მშეენიერი, რომ ერთმა მხატვარმა მისი სახე რომელღაც ეკლესიის გუმბათზე საბაოთად დასახა, როგორც გავიგონია თვით პოეტისაგან. ამისგან წერა-კითხვა ქართული რომ ისწავლა, გრიგოლი იმისმა მშობლებმა მიიბარეს ახალს მთავრობისგან გამართულს კეთილ-შობილთა სასწავლებელში. აქ ქართული ენის მასწავლებლად შეხვდა იმას (მღვდელი ხელაშვილი, ჩვენი ენის ზედ-მიწევნით მცოდნე. ჩინებული კაცი იყო, მოიგონებდა პოეტი თვის მასწავლებელს: როდესაც სწავლა გავათავეთ და აფიცრები ვიყავით,

ურთხელ მე და ჩემ ამხანაგებს მთავარ-მართებელის სახლის გვერდით შემოგვხვდა ეს მღვდელი, ძლიერ ისიამოვნა ჩვენი ინახვა, გამოგვკითხა საღ ვიყავით, რა სამსახურში შევედით, ჯამაგირი რა გვქონდა და როდესაც მუსაიფი გავათავეთ, გვითხრა: აბა, ახლა მშვიდობით! მე ასე უნდა წავიდე და თქვენ თქვენს გზაზე გაისეირნ-ქალწულ-ჰაერით! —

რუსულ ენას ჯერ კიდევ ხელით-ნაწერ რვეულებიდან სწავლობდნენ ამ დროს. ამ რვეულის თავზე პირველი რუსული სიტყვა, ქართულად თარგმნილი, იყო რუსული თანდებული — თვით ბავშვებმაც ამ რვეულს ეს სახელი დაარქვეს. „თუ კლასში დავაკლდებოდით ვინმე, — იტყოდა პოეტი, მეორე დღეს სასწავლებელში რომ მივიდოდით, მაშინვე ვეკითხებოდით ამხანაგებს: „აბა ერთი შენი ოთვისი მათხოვე, გუშინდელი უროკი“ გადმოვიწერო“. სასწავლებლის უფროსი ბუერინსკი კარგი კაცი თურმე იყო, თუმცა გულფიცხი. როდესაც ჩვენ იმას გავაჯავრებდით, დამტვრეულის ქართულით გვეტყოდაო: შეკარცხვინოს ღმერთმა და კვალად შეკარცხვინოს!

როდესაც ქალაქში გაიხსნა არტილერიის შკოლა, გრიგოლ გამოიყვანეს ამ სასწავლებლიდან და არტილერიის შკოლაში მისცეს...

პოეტის ბიბლიოთეკაში ინახება ერთი წიგნი „Начальныя основанія сельскаго домоводства, В. Кукольника“, რომელზედაც წარწერილი გვაჩვენებს, თუ როგორ სწავლობდა ორბელიანი ამ სასწავლებელში. ამ წიგნში სწერია:

Сія книга, по случаю публичнаго испытанья, бывшаго въ 1817 году 3-го іюня, пожалована за прилежаніе и успѣхъ ученику князю Григорію Орбельянову и во время публичнаго испытанія вручена за подписаніе правящаго должность Грузинскаго гражданскаго губернатора на правахъ и военнаго 19 ноября 1818 года Генераль маіоръ

რამდენიმე ამ დროული მოგონებაც პოეტის ცხოვრებაზე. გრიგოლ სიყმაწვილეში ერთობ პატარა ტანისა იყო, ასე რომ შინაურობაში იმას „კურკას“ ეძახდნენ. თოფხმეტის წლისა

რომ შეიქნა, დიმიტრი ორბელიანმა დანიშნა იგი თავის ძმის-
ყაფლანის ქალზე—სოფიოზე,—რომელიც მაშინ სამის წლისა-
იყო, მაგრამ ეს ქორწილი არ მოხდა, რადგანაც როდესაც
გრიგოლ რუსეთში იყო, სოფიო მიათხოვეს ერთს რუსის ჩი-
ნოვნიკს, ბეზაკს.

ამ დროების შესახებ არა ერთ-გზის უთქვამს ჩვენთვის
პოეტს: ჩემს სიყმაწვილეში თავ-ეკლესიად ქალაქში ანჩისხატის
ეკლესია იყო. იქ იყო ერთი მთავარი, სახელად დავით, რო-
შელმაც მშვენიერად იცოდა სახარების კითხვა. როდესაც შე-
ვიტყობდით, რომ ის ექნებოდა მწირველი, ავიყრებოდით აქე-
დან ქალი და კაცი და ანჩისხატში წავიდოდით, თუმცაღა მა-
შინ ეკლესია დიდათ გვეშორებოდა. უმეტეს ნაწილად წირვა-
ლოცვას მამა ჩემი ამ სახლიდან ისმენდა ამ ჩვენს კარის ეკლე-
სიაში. მამამ კარგათ იცოდა საღმთო წერილი: თუ მღვდელს
რამე შეეცდომა მოუვიდოდა, აქედან გაუსწორებდა: ასე არ
არის, მღვდლო, რა ღმერთი გაგიწყრა, რით ვერ ისწავლე
აქამდის, დაუძახებდა. საღმთო წერილის ცოდნა ძლიერ იყო
გავრცელებული საზოგადოებაში, მეტადრე ქალებში. ქართუ-
ლის ცოდნა ხომ იყო და იყო. სომხებმაც ჩინებულად იყო-
დნენ ჩვენი ენა, განსაკუთრებით ბებუთაანთ. საკუთარი სამშო-
ბლო ენა იმდენად არ ემარჯვებოდათ, როგორც ჩვენი. ერთხელ
სტამბოლიდან იყო არ ვიცი, თუ ეჩმიაძინიდან, გორს მოვიდა
სომხის მქადაგებელი ეპისკოპოსი და წირვის შემდეგ ქადაკება
საქვა, წირვაში მყოფთა სომეხთ იმისი ქადაგება ვერ გაიგეს
და ადგილის მღვდელმა იქვე სიტყვა-სიტყვით უთარგმნა ქარ-
თულად. ქართული მწიგნობრობა ყოველს ოჯახში იყო გავ-
რცელებული. მწერალთა შორის მე მახსოვს: პეტრე ლარაძე,
გიორგი თუმანიშვილი, „მრავალ-ყვაფილოვანი“-ს დამწერი, ეგ-
ნატე იოსელიანი და სხ. იოანე ბატონიშვილი „კალმასობის“
ავტორი, თეიმურაზ ბატონიშვილი და ალექსანდრე ჭავჭავაძე
ჩემი დროის კაცნი იყვნენ. ალ. ჭავჭავაძეს მე ერთ დროს
ადიუტანტადაც ვახლდი.

სხვა ამბებს, ჩვენ მიერ პოეტისგან გაგონილს, ჩვენ დავურთავთ თავ-თავის ადგილზე. ეხლა კი უნდა ვნახოთ, როგორი იყო მისი მსახურების დასაწყისი და პირველად ცხოვრების ასპარეზზე გამოსვლა.

კეთილ-შობილთა სასწავლებელი ჯერ არ დაესრულებინა გრიგოლ ორბელიანს, რომ ქალაქში გაიხსნა არტილლერიის სასწავლებელი. გახსნისათანავე გრიგოლ გადვიდა ამ სასწავლებელში, რადგანაც საკუთარი მისი სურვილიც სამხედრო დიდებისკენ მიისწრაფებოდა და დიდ-მამასაც ეს უნდოდა.

ჩვიდმეტი წლისა ის შევიდა იუნკრად 21-ს არტილლერიის ბრიგადაში; ოცდა ერთის წლისა ის განწესდა პორტუპეი-უნკრად საქართველოს გრენადერის პოლკში; ოცდა-ორის წლისას იმას მისცეს პრაპორშჩიკობა და ამ წელში მიიღო იმან პირველად „ცეცხლით ნათლის ღება“ მტრისაგან, ე. ი. ომში მონაწილეობა.

აი რა საქმეში და ბრძოლაში ერია გრიგოლ ორბელიანი თავის მსახურების პირველ წლებში:

1822-ს ის იყო მონაწილე გენერალ-ლეიტენანტის თავადის ერჭისთავის რაზმისა, როდესაც ამან დაამარცხა და ციხე წაართვა ქარის ლეკებს.

1826-ს, სპარსეთის ომის დროს (1826—1828) იგი იბრძოდა გრაფ სიმონიჩთან, როდესაც ამას შეება სპარსეთის კავალერიის პარტია; თავად მადათოვთან, როდესაც ამან დაამარცხა სპარსელები შამხორს ახლო; პასკევიჩთან, როდესაც ამან გაიმარჯვა სპარსელებზე განჯაში; ხელ-ახლა თავად მადათოვთან, როდესაც ეს წავიდა ექსპედიციით არაქსს გაღმა.

1827-ს წელს: გრაფ ბეკენდორფთან, როდესაც ამან დაამარცხა სპარსეთის ცხენოსანი ჯარი ეჩმიადინის მონასტრის ახლო და სძლია ქურთის ჯარს და მის მოთავეს, გასან-ხანს. ამ წელს აიღო რუსის ჯარმა ორბელიანის მონაწილეობით: ირაკლ-

თავა, აბას-აბადი, სარდარ-აბადი და თვით ერევანი, რომლის-
დაპრობამ მისცა პოეტს აზრი „სადღეგრძელოს“ დაწერისა;
ამ წელს სძლია რუსმა სპარსეთის პრინცი აბაზ-მირზას ჯარს
და ამ ბრძოლაში მონაწილეობისათვის ორბელიანს მოუვიდა
უმადლესი მადლობა.

1828-ს ასტყდა ოსმალის ომი (1828—1829) და ორბე-
ლიანი, პორუჩიკი, იბრძოდა პასკევიჩის ხელ-ქვეით, როდესაც
ამან „ხმლის ტრიალით“, „ძღვევის ყიჟინით“, „ხელს ბაირა-
ლით“ „ძირს დასცა ყარსი“. ყარსის აღების შემდეგ ორბელია-
ნი გამოჰყვა მურავიევის ჯარს, რომელმაც აიღო ახალ-ქალაქი,
ხერთვისი, ახალ-ციხე. რაც შეეხებოდა იმის მცირე თანამდე-
ბობას, პოეტმა ყველა ამ საქმეებში იჩინა თავი და მთავრობა-
მაც განასხვავა იგი.

1829-ს ორბელიანი კახეთში გაგზავნეს ალექსანდრე ქავკა-
ვაძესთან. ეს უკანასკნელი ამ დროს კახეთის სამხედრო საზღვრე-
ზის უფროსად იყო და ორბელიანი საგანგებო მინდობილების
კაცად უნდა ხლებოდა იმას...

1830-ს გრიგოლ გაჰყვა პასკევიჩის ექსპედიციას, რომელს-
საც უნდა დაეპყრა და შემოეერთებინა რუსეთისთვის ქარ-ბელა-
ქანის ლეკები. ამავე წელში ის იღებდა მონაწილეობას სტრეკა-
ლოვის ჯარში, რომელმაც ზაქათალა აიღო.

1831-ს კავკასიის აქეთა-მხრების მთავარ-სარდალის პანკრა-
ტიევის ბრძანებით, ორბელიანი გაიგზავნა პეტერბურგს, საცა
წაახა იმან კავკასიის კორპუსიდან დარჩეული სალდათები „სა-
განგებო ქვეითი ჯარის პოლკისთვის“.

ამას აქეთ მთელი შვიდი წელიწადი გრიგოლ ორბელიანი
რუსეთში მსახურებდა. იქ გაიცნო იმან ზედ-მიწევნით რუსული
ენა და მწერლობა, სთარგმნა ქართულად რამდენიმე ლექსი
და იგავ-არაკები ეუკოვსკისა, პუშკინისა, რილეევისა, კრილო-
ვისა; აქ გაიცნო იმან დაახლოვებით ცოცხალი ნაშთი ჩვენის-
წარსულის ისტორიისა: საქართველოს დედოფალი, დედოფალი,
იმერეთისა, სამეგრელოს მთავრის მეუღლე, ბატონიშვილები,
წარჩინებულნი და თავადნი, რომელნიც მათთან იყვნენ გადა-

სიხლებულნი რუსეთს... სიამოვნებით მოიგონებდა პოეტი მოხუცებულობაში იმათთან გატარებულ დროებას. ბატონი შვილებს უქებდა: ცოდნას და მამულის სიყვარულს და ახირებულნი ხასიათის კაცად გამოსახვიდა, როგორც ბაგრატიონთა.

ბატონი შვილ თეიმურაზთან რომ შევიდოდა კაცი — გვითხრა: ერთხელ პოეტმა — ის ჯერ თავაზიანად დაუწყებდა სტუმარს ლაპარაკს, მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ უეცრად, თითქო დაილალო, გაჩუმდებოდა, დაფიქრდებოდა და ოცნებისაგან გატაცებული დადგებოდა, ან დაჯდებოდა ერთს ადგილზე დიდ ხანს, უძრავად, უენოდ. ამ მდგომარეობიდან რომ გამოფხიზლდებოდა, ჩვეულებათ ჰქონდა წამოეძახნა: მერე? და ნაცნობ-მეგობრებიც გასცემდენ იმ გვარ პასუხს, რა გვარსაც მოიმარჯვებდენ. ერთხელ, ამ გვარი დაკარგულის ფიქრის შემდეგ, მეც მკითხა ჩვეულებრივი: მერე, მერე, ჩემო გრგილ? მეც მოვახსენე ხმა-მალლა: მერე, ბატო, წავახით ყარაიაში წვეარ-მეძებრები, დავედევნეთ ჯეირანს და მანამ ვსდიეთ, სანამ... ამაზე იმანაც სიამოვნებით: ოჰო! ჰო! ჰო! ჩემო გრიგოლ, ჩემო გრიგოლ! მაგრე, მაგრე!

მიხეილ ბატონი შვილი თეიმურაზზე უფრო ახირებულნი კაცი იყო. მისი ოთახის კედლები სულ ხატებით იყო მოფენილი იატაკიდან ჰერამდის. წირვა-ლოცვიდამ რომ დაბრუნდებოდა, მოჰყვებოდა ამ ხატების მთხვევას და რომელ ხატსაც ვერ შესწვდებოდა, მიუშვერდა თითს, ან ჯოხს და ეტყოდა: შენც თაყვანს-გცემ, შენც, შენც, შენც და ამ გვარად დაუვლიდა ყველას, არც ერთს გულს არ დააკლებდა. ერთხელ მე და სამეგრელოს დედოფალი შევედით იმასთან. ბატონი შვილს მის სასადილო ოთახში გარშემოუსხამს სტოლზე თორმეტი რუსის მუყიკი, ვითომ თორმეტი მოციქული, და იმათთან ერთად შეექცევა სერობას. ამ ახირებულს ექიმებისა არა სწამდა რა. ერთხელ წაიქცა და ფეხი იღძო. ევრასფრით ვერ დავაჯერეთ, რომ ექიმი დაებარებინა და ეწამლნა. თუ მოვრჩები, ხომ კარგი, თუ არა და კარეცით ვივლიო და ამ გვარად ფეხი მართლა გაიფუჭა და შემდეგში ჯოხით დადიოდა.

ნოემბრის თვეში, 1831-ს, გრიგოლ ორბელიანი მივიდა ნოვეგოროდს, საცა ჰქონდა ბანაკი საგანგებო პოლქს, და თვის ტომისგან მოშორებული, ღარიბ-ღატაკი პრაპორშჩიკი გაერთო თავის მძიმე სამსახურს... უღარდელად, უზრუნველად ლხინის მოყვარე, დაუდევნელ ქაბუჯ აფიცერთა ამხანაგობაში, პოეტი ვერც კი ამცნევდა, რა მალე მიდიოდა დრო-ჟამი, როდესაც 1833-ს „უცებ გრიგალმა უბედობისამ“ დაჰქროლა მისს სიცოცხლეს, „ძლივს გაშლილს სასიხარულოდ“. პოეტს დასწამეს პოლიტიკური ორგულობა და დაიჭირეს. ის ჯერ პეტერბურგს წაიყვანეს ნოვეგოროდისამ და იქილამ გამოგზავნეს ქალაქს, საცა უნდა გაჩეულოყო საქმე სხვათა პოლიტიკურთა დამნაშავეთა, ორგულობის მონაწილეთა. მე დაწვრილებით აფწერე ამ შეთქმულობის ამბავი თ. გიორგი ერისთავის ცხოვრების-აღწერაში (რომელთანაც ვგზავნი ამ ამბის შეტყობის მსურველთა) და აქ მოვიგონებ მხოლოდ იმას, რაც გამიგონია თვით პოეტისგან. აქ კი გაკვირით მოვიხსენიებ რაშიაც მდგომარეობდა ეს პოლიტიკური საქმე, რომლის გამო ჩვენი პოეტი რამდენიმე ხნით სამსახურს იქნა მოკლებილი და თავისუფლებას მოკლებული.

1829 წელს თბილისში დაარსდა ფარული საზოგადოება, რომელსაც უნდოდა გაენთავისუფლებინა ჩვენი ქვეყანა რუსეთის დამოკიდებულებიდან. ამ საზოგადოების მოთავენი იყვნენ: ბატონიშვილები: ოქროპირ და დიმიტრი და თავადნი: ალექსანდრე ორბელიანი, ელაზბარ ერისთავი, ია. ფალავანდოვი, გიორგი ერისთავი, მამუკა ორბელიანი და სხვანი მრავალნი. შეთქმულობის უმთავრესთა მონაწილეთაგანნი იყვნენ ეგრეთვე ქართულ გაზეთის რედაქტორი სოლომონ დოდაევი, მასწავლებელი სოლომონ რაზმაძე და ბერი ფილადელფოსი, გვარად კაცხაძე. 1830 წელს, როცა პოლშაში არეულობა მოხდა, ამ საზოგადოებამ უფრო დიდის გულს-მოდგინებით მოჰქიდა ხელი თავის საქმეს. შეთქმის მოთავეთ გადასწყვიტეს არეულობა მოეხდინათ 1832 წლის დამლევს, როცა თავად-აზნაურების კრება იყო დანიშნული ქალაქში. ამ დროისთვის თითოეულს

ამათგანს უნდა ეშოვა საკმაოდ დაიარაღებული ხალხი და შისტვის მიჩენილი საქმე აესრულებინა. დანიშნულს საათს უნდა დასცემოდნენ ხაზინას, არსენალს, მალაზიებს, უნდა გავერცვლებინათ ხმა დაბალ ხალხში, რომ ქართველების სალდათათ გაყვანას აპირებენ რუსები და მოემხროთ დაბალ ხალხს გარდა თბილისში მყოფი პოლიაკებიც. არეულობა უნდა დაწყობილიყო ბალში, რომელიც უნდა გაემართა თავად-ახუნაურობას და რომელზედაც უნდა მოეწვიათ ყველა თბილისში მყოფი მართებლობის უმაღლესნი წევრნი რუსთაგან. ყველა ესენი და ამათი მომხრე ქართველები უნდა დაეხოცათ ამ ბალში. მერე უნდა შეექნათ ქალაქში ზარების რეკა, გამოეხვეწებინათ ეკლესიიდან ხატები, დაეფიცებინათ ხალხი და ამ სახით მოეხდინათ არეულობა საქართველოს განთავისუფლებისათვის. მაგრამ შეთქმულთ გაუცუდლათ თავიანთი განზრახვა. ერთმა მოთავეთაგანმა, ია ფალაფანდოვმა, ნ დეკემბერს, ყოველივე ამ საქმის გარემოება მოახსენა მთავრობას და შეთქმის შონაწილენი დაქერილნი იქმნენ.

გრიგოლ ორბელიანი ერთობ დაახლოვებული იყო შეთქმულებთან, როგორც ნათესავი და ნაცნობი, რომ მთავრობას ეკვი არ აეღო იმაზე. გამოძიებიდამაც აღმოჩნდა, რომ იმას შორი-ახლო დამოკიდებულებაც ჰქონია შეთქმულებთან და, როზენის მიწერილობის საფუძველით ის დაიჭირეს.

ერთხელ პოეტმა ლაპარაკი ჩამოაგდო ამ საგანზე და გვიამბო შემდეგი: „იმ დროებით მე ლაგერში ვიყავი, ნოვეგოროდს ახლო და აფიცრები მყავდა დაპატივებული სადილად. სადილის წინ ქალაქში წავედი ღვინოების საყიდლოთ და დაბრუნებულზე, სანამ სუფრა გაშლებოდა, ამხანაგებმა ქალაქის თამაში გავმართეთ. ამ დროს უეცრად ენდარმის პოლკოვნიკი შემოვიდა ჩემთან.

— დიდათ მოხარული ვარ, ბატონო, თქვენის გაცნობისა. რა გნებაესთ ჩემგან?

— მე ბრძანება მივიღე მთავრობისა სახლი გაგიჩხრიკო და შევიტყო, რა წიგნები გაქვს, — მიპასუხა განზე გახმობით ჟანდარმმა.

— ჩემი ბიბლიოტეკა ისე ღარიბია, რომ დიდხანს არ დაგკირდებათ შრომის გაწევა. ინებეთ, ბატონო, აი ჩემი წიგნები, — ვუპასუხე მე.

რასაკვირველია, მე წიგნები არა მქონდა; მართებლობის საწინააღმდეგო მაგრამ ჟანდარმმა, რაც მქონდა, სულ ყველაფერი ჩამომართვა, სხვათა შორის, ჩემი დღიურიც. ამის შემდეგ ერთი კვირა რომ გავიდა, დამიბარეს პეტერბურგს. არლოვმა (გენერალ-ადიუტანტი არლოვი იყო ხელმწიფისგან დანიშნული პეტერბურგში მყოფთ ქართველ შეთქმულთა ჩვენების ჩამოსახდელად) მკითხა საქმის გარემოება.

— თავადო ორბელიანო, ელიზბარ ერისთავს იცნობთ?

— ვიცნობ.

— აღექსანდრე ორბელიანს? გიორგი ერისთავს?

— ვიცნობ.

— ბატონიშვილებს: ოქროპირს, დიმიტრის?

— ვიცნობ.

— საიდან იცნობ ყველა ამათ?

— ყველა ჩემი ნათესავებია და ამხანაგები.

— რილევის, ნალივაიკოს აღსარება თქვენ სთარგმნეთ ქართულად!

— დიახ, მე.

— „იარალი“ თქვენ დასწერეთ?

— მე.

— რა გინდოდათ გამოგებატათ ამ ლექსით?

— ის, რაც არის გამოხატული შიგ: ქართული შექცევა და ლხინი.

— გვითხარით, თუ იცით, რა მოიწერა საქართველოში ეგვიპტის ფაშამ.

— არ ვიცი და ვერც მიემხვდარვარ, ვისთან რა უნდა მოეწერა ეგვიპტის ფაშას. და სხ. ამ გვარები.

ერთი კვირა გამაჩერეს ამის გამო პეტერბურგს და შემდეგ ქალაქს გამოგზავნეს, საცა რამდენიმე თვე ყაზარმებში ვიყავი დამწყვდეული. ჩემ გვერდით ნომრებში ისხდნენ ალექსანდრე ორბელიანი, სვიმონ მაჩაბელი, გიორგი ერისთავი. ჩემზე საცოდავი და საბრალო არა იყო-რა დედამიწაზე. მამულში ვიყავი მოსული და ნაცნობ-მეგობრებთან შორის მხიარულების ნაცვლად საპატიმროს კედლების ხილვა მაწვა გულზე ტყვიასავით. ერთხელ მარტო მოეფინა სიამოვნება ამ გულს: ერთ კვირა დღეს, სალამოს პირზე, ჩვენ ყაზარმას დაუპირდაპირდა ზურნა-დალაბანდი მოქეიფე ბიკებით, ღვინითა და სიმღერით. მოქეიფენი შეჩერდნენ ჩვენ ფანჯრის პირდაპირ და სიმღერით დაგვიწყეს ნუგეში: „ნუ გეშინიანთ, ბიკებო, მოთმინება იქონიეთ, ღმერთი მოწყალეა“. ერთ ხანს გვალხენდნენ და გვანუგეშებდნენ ესენი, მაგრამ მალე ყაზარმის მთავრობამ გარეკა ისინი მანდელამ. ვინ იყვნენ ისინი, დღესაც არ ვიცი.“

1833 წლის ოქტომბერში საქმის წარმოება გათავდა. გამოძიებამ აღმოაჩინა რომ, გრ. ორბელიანს ძლიერ მცირე მომონაწილეობა მიელო შეთქმულთა განზრახვის განხორციელებაში. ამისგამო, როდესაც ბარონ როზენმა სამხედრო მინისტრის საშუალებით ხელმწიფე იმპერატორს წარუდგინა შეთქმულთა დანაშაულის აღწერილობა და სასჯელის პროექტი, გრ. ორბელიანი ჩარიცხულ იქმნა მეშვიდე წყობის დამნაშავეებთან (სულ იყო ათი წყობა), იმ დამნაშავეებთან, რომელთ შორის იყო თ. ალექსანდრე ქავკაძეც. მთავარ-მართებელმა გრიგოლ ორბელიანი გაათავისუფლა საპყრობილედამ, როგორც მცირე დამნაშავის მექონი, და გავზავნა სამსახურებლად კავკასიის ლინიაზე. ის სწერდა თავისს მოხსენებაში: „პორუჩიკი თავადი გრ. ორბელიანი, რომელმაც სთარგმნა ქართულს ენაზე „ნალივიაკოს აღსარება“, თხზულება რილევეისა, გავზავნე შე კავკასიის ლინიაზე და სასარგებლოდ. ვრაცხ, რომ იგი განწყესებულ იქნას

შიდა რუსეთის რომელსამე პოლკში იმ პირობით, რომ რამდენიმე წელი აღეკრძალოს საქართველოში დაბრუნება“. ხელმწიფე იმპერატორმა როზენის მოხსენება დამტკიცა და პოეტი ლინიიდან გაიგზავნა ნევის საზღვავე პოლკში, რომელსაც ვილნოს გუბერნიაში ჰქონდა სადგური.

VI

საპყრობილედან რომ გამოვიდა გრ. ორბელიანი, ან როგორც ის თითონ ამბობს ერთს ლექსში, „ვაების ბჭე რომ განელო“ მას, შინ დაუხვდა მეორე უბედურება. ამ ჟამად მოუკვდა იმას საყვარელი დედა, ერთად ერთი იმედი, რომელიც „ახარებდა გულსა მისსა“.

ამ ორმა ზედი-ზედ წართულმა კირმა სულ ჩაუშხამეს პოეტს ყმაწვილი კაცობა, მამა მისი მკვდარი იყო, ძმა სხვაგან მსახურებდა, ოჯახი ვალით იყო სავსე (წინანდელი დოვლათიდან იმდენიც არ დარჩენილა ამ დროს, რომ დედის დასამარხავად ოცდა ათი თუმანი არ აეღოთ სესხად). თითონ კი, ამ ორკეცის უბედურებით გამსქვეალული, უნდა მოშორებოდა დედის საფლავს და წასულიყო იმ ლინიაზე, საცა ძალაუნებურად ჰგზავნიდა მას მთავრობა... ერთობ მძიჱე მოშენტი იყო ეს მომენტი პოეტის ცხოვრებაში და საუკეთესო გულის ოხვრაც, რომელიც როდესმე პოეტის კალამს ამოუღია ჩვენდა დასატკბობლად, ეკუთვნის ამ გაჭირვებულის მომენტის აღწერას.

I

პოლიტიკურს შეთქმულობას პოეტი არავითარს მნიშვნელობას არ აძლევდა, სულ უბრალო ოცნება იყო თურმე ეს ჩვენის თავადიშვილებისა, რომელთაც უნდოდათ პოლშე-

ლების წაბადვა. მე დანაშაული არა მქონდაო, სწერდა პოეტი საქართველოს დედოფალს.

„ჩემს გასამართლებლად მხოლოდ ამახ მოგახსენებთ მოკლედ რომ მართლ მსაჯულებთა სრულებით გამამართლეს მე... ასე რომ თვით ჩემს ჭორმულიარწიაც არა სწერია, რომ იყო ჩენზე სლედსტვიე. უბედურება ჩემი იყო მოზღაღნელი და ჩემის გამოუცდლობისაგამო.“*)

უფრო დაწვლილებით აუწერს პოეტი თავის პატიმრობას და დედის სიკვდილს ერთს მისს მეგობარს გელშერტს, რომელსაც, სხვათა შორის, სწერს: (აქ, როგორც უემდეგში პოეტისაგან რუსულად დაწერილს ჩვენ რუსულადვე მოვიყვანთ, რომ არათერში შეეცვალოთ მისი აზრი და თან მის რუსულ წერასაც გავეცნოთ)...

„...Быстро прилетѣлъ я въ Тифлисъ, еще быстрѣе очутился въ Авлабарскія казармы, гдѣ три мѣсяца сидѣлъ, какъ дервишъ въ молчаніи и философическомъ разсужденіи о суетѣ мірской. Въ сіе время умерла и мать моя. Я видѣлъ изъ маленькаго отверстія моего окошечка, какъ выносили гробъ ея. Не желаю врагу моему испытать мои мученіи. Я окаменѣлъ, забылъ все, даже смерть матери и нѣсколько сутокъ былъ безъ пищи, безъ сна, безъ словъ, безъ слезъ. Спустия нѣсколько дней и меня выпустили, какъ будто смертью матери моей я долженъ былъ купить свое освобожденіе. Пустопечально было въ опустѣвшемъ отцовскомъ домѣ, гдѣ прожилъ 28 дней, будто для приведенія въ порядокъ разстроеныхъ дѣлъ, но въ самомъ дѣлѣ, кажется, я ничего не дѣлалъ. Ночью при свѣтѣ луны я со слезами поцѣловалъ могилу матери моей и поѣхалъ на Кавказъ къ Навагинскому полку, къ которому прикомандировали на время“...

„სწრაფად მივერინდი ტფილისს, მაგრამ უფრო სწრაფად ავლადრის ყაზარმებში ამოვეყავ თავი, სადაც სამი თვე ვიჯექ, დეკვიშივით დუმილსა და ამ ქვეყნიურ ამოცბის შესახებ ფილოსოფიურს მსჯელობაში გართული. სწორედ ამ დროს დედაც მომიკადა. ებედავდი ჩემის ფანჯრის პატა-

*) წერილი 25 დეკემ. 1835 წ.

რა ჯუჯრუტანიდან, როგორ გაასვენეს მისი კუბო. მკერსაც კი არ ვესურვებ გამოსცადოს ჩემი ტანჯვა. ქვად ვიქნე, ყველა დაევიწყევი, დღის სიკვდილიც კი და რამდენსავე დღეს უპმელ-უსმელი, უძლო და უტყვი ვიყავი, ცრემლი არ გადმომივდია. რამდენისავე დღის შემდეგ გამომიშვეს კიდეც, თითქოს დედას სიკვდილით მეყიღოს ეს თავისუფლება. მაშის სახლი დაცალიერებული და დამწუხარებული დამხვდა, საღაც 28 დღე დავყავი, ვითომ აწეწილ საქმეების გახარიგებლად, მაგრამ ნაშდვილად კი, ვგონებ, სულ არა გამოიკეთებია-რა. დამე, მთვარის შექნედ, თვალცრემლიანი ვეაზობრე დედას საფლავსა და წაველ კავკასიას ნავაგანსკის რაზმში სამსახურად, ს დაც დროებით ვიქმენ გამწესებული“...

კავკასიის ლინიაზე პოეტს არ უნდოდა დარჩენა მეტადრე მისთვის, რომ ის იქ სულ ავად იყო. ამისთვის მოუვიდა თუ არა ბრძანება რუსეთში გადასვლისა, პოეტი ჯერ კიდევ ავადმყოფი გაემგზავრა პოლკში. ეს მოგზაურობა დაწვლილებით აქვს აწერილი პოეტს. უგზოობისა და უცხენობისა გამო იგი ხან ურემით მიდიოდა რუსეთში, ხან აქლემით, ხან ნავით. დონზე რომ მივიდა, ეს „მშვიდი“ მდინარე *этот тихий Донъ* დაუხვდა გადასული 11 ვერსტზე. ცოტა დააკლდა, რომ მისმა მოზღვავეებულმა ტალღამ სულ არ იმსხვერპლა პოეტის სიცოცხლე: ნავი გადაუბრუნდა და პოეტი-თავის ბიჭით და მთელის თვისის ბარგით ჩავარდა წყალში, რომელსაც ის გადურჩა მხოლოდ ყაზახების წყალობით. აქ დაელუბა იმას მამაპაპეული ზაქარია მოურავისეული ხმალი, რომელიც ძვირფასი იყო მისთვის. დაელუბა ვგრეთვე რამდენიმე წიგნები და დღიური.

„*Можетъ, ты спросишь—სწერს იგი იმავე გელშტერს— испугался-ли я? конечно испугался. Вѣдь я не Петръ Великій. За то въ продолженіи трехъ дней въ Аксаѣ я пожиралъ безошадно стерлядей въ отмщеніе Дону, которого не забуду.*“

დიდის გაქირვების შემდეგ, 2 მაისს 1834 წ. პოეტი მივიდა თავის პოლკში. როგორც ის ამბობს ერთს წერილში, ეს პოლკი იყო 1-ლ არმიის, 1 კორპუსის 1 დივიზიის, 1 ბრიგადის 1 პოლკი. აქ იმას ჩააბარეს როტა და პოეტი

გაერთო როტის კამანდროობას, წელის მომწყვეტ „უჩენის“ და მანიოვრებს.

ერთი პატარა დღიური პოეტისა, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ მის ქალღმერთებში და რომელიც ეკუთნის იმ დროებას, ნათლად წარმოგვიდგენს ორბელიანის მაშინდელს ყოფა-ცხოვრებას. აი რამდენიმე ადგილი იმ დღიურიდან:

„სოფელი კლაუსტუცი, 5 იულისს.—... მიყვარს ყოფნა კვიანთ ყმაწვილთ აფიკრებთანა მათი უზრუნველობა, სიკაბუკე, დაუდევნელობა და მარადის მხიარულებისთვის მზად ყოფნა და აფიწყებენ სევდასა, შეწუხებასა! სამხედრო სამსახურში რას არ იზილაგს კაცი, რას არ გამოჰსტდის? ვითარ ანაზღეული და ერთბაში ცვლილება და გარდასვლა არის სიმდიდრისაგან სიღარიბეში, კლასიკიდან საძაგელს ჭურმანკად, მდიდრად შემკობილის ოთახიდან, ბალიდან პახოღში და წვიმაში და ყოველსავე ამას შრომთმენენ ვითარილათაც სულის სიმტკიცითა და თითქმის უსინანულოდაც. მხოლოდ უზრუნველობითთა დამილითა მოიხსენებენ ოდესმე ესრეთსა ცვლილებასა“...

პონევევი, 9 ივლისს.— დილით მესამე საათზე გამოვედით პონევევით... თორბეტს ანუ ცავეტს ვერატზე გამოჩნდა მშვენიერი სახილველი: მრავალნი სოფელნი, განბნეულნი ვაკეა ადგილსა ზედა, შემკობილსა ლამაზის კალაქებით და აქა-იქ ლამაზის მიზებით. ფრიად აამებდა თვალთა: ერთის შეხვედრით ემსგავსებოდა საქართველსა უნებლიედ აღმოუტრევე ოხვრა გულსაგან ჩემისა. ნუ თუ მხოლოდ შემსგავსებით, ანუ შედარებითა უნდა ვაუგუშოთ თავი ჩემი? ნუ თუ არა მელარსების ყოფნა მუნ, სადაც მიისწრაფიან ყოველნი ფაქრნი და სურვანი ჩვენნი? მაქვს სისოება და იმედი ღვთისა მიმართ: მფარველობა მისი ცხადად ვაგრძენ რავდენჯერმე და ამისთვის არა ვსწუხვარ, გინა სადა გადმაგდოს მე ბოროტმან მხედრმან ჩემმან.

კოვნო, 24 ივლისი, შოვიდა ვოენის მინისტარი ღრაფი ჩერნიშოვი. საშინელი წვიმა იყო. მე ვიყავი დევერნი. გამოვიკვირე მის წინ, მარამ არც კი მადირსა შემოხედვა. ახ? ვითარ მცირედ მჩვენა მაშინ თავი ჩემი.

კოვნო, 6 სექტემბერი.—... წავედით ლოშიტლის სანახავად. აქ ვნახე ის ოთახი, სადაც საშინელის ტეკასა და წვიმისა გამო შეეფარა და დაჰყო ერთ ღამეს ნაპალეთნმა. აქ იყო თვით იგივე კსენზი, რომელსაცა ეხილვა ნაპოლეონი. მე ვჭკითხე: ისიც ჩვენსავით კაცი იყო მეთქი! ჰოი! მისასუხა, ჩვენსავით იყოო ТАКОЙ ВСЕ ЗАМЫШЛЕННЫЙ...

28 სექტემბერი.—... დღეს დილით აედექი უქიფოდ და გაჯავრებული, მოვყვანიე კაპრალნის უნტერ-აფიცარი და ის სალღათნი, რომ-

მელთაუ ებარათ რეკრუტები (გაქცეულები). დაუწყე როზგით ცემა, მაგრამ გულში კი ძალიან, ძალიან მებრალეობდა. ერთი წელიწადი ვქამანდობ ამ როტას და ამათთვის ცუდათ არც კი შემიხედავს. ხსეთი კარგნი სალდათნი არიან და ეხლა კი ერთბაშად როზგს ქვეშ სტიროდნენ, მაგრამ რამექნა! ეგებ ამ მაგალითმან სხვანი გააფრთხილოს. დანარჩენ რეკრუტთავეები დავაპარვინე.

5. აგვისტო. გვექონდა დნეევა ვილკომირს, რომელიც არის მცირე ქალაქი. აქ იყო გუშინ რედუტი, ანუ კლუბი, მაგრამ მე კი ვერ წაველ, ყელი მტკიოდა. და ამასთან რაღა დავმალა მეტად ლამაზი სახლის პატრონი მყვანდა, სახელად დუნია. მიხაროდა, რომ ჩემნი ამხანაგნი წაიღნენ რედუტში, დავრჩი მე მარტო სახლის პატრონთან. ბევრი ვეკურკურე, მაგრამ ვერა გავხდი-რა, ბოლოს წავეჩხუბე, გავებუტე და წაველ დასაძინებლად. რა უყო! ძალად სიყვარული არ შეიძლება!

6 აგვისტო. დღეს დილით დაუგდე, ტროჭიმოვსკის, რომელსაცა უჩვენეს ჩემნი კვარტირა, ზაპისკა ესე:

„Нечего сказать квартира хороша, а хозяйка еще лучше, но пусть она провалится въ преисподнюю, или лучше, пусть злая болѣзнь положитъ печать свою на ея лицѣ, столь приманчивомъ! Злодѣйка! двѣ ночи не спалъ, два дня упрашивалъ, умолялъ всѣмъ краснорѣчіемъ и всѣми глупостями изступленной страсти и чтожъ! я видѣлъ, я слышалъ какъ дверь ея комнаты мало по малу отворялась и какъ не слышными шагами входилъ къ ней счастливый соперникъ! Пятьсотъ тысячъ бомбъ и гранатъ! Я былъ въ аду! Пятьдесятъ тысячъ блохъ напали на меня. Вы поймете мою бессонницу, мои мученія...“

„თქმა არ უნდა, ბინა კარგია, მაგრამ დიასახლისი უკეთესია. უფსკრულმა უყოს პირი, დეე, ან არა-და შავი ჭირი-ეცეს და მისს მიმზიდველს სახეც სამუდამოდ ბეჭედი დაასვას! ბოროტი სული ორი ღამე არ მძინებია, ორს დღეს ვემუდარევი, მთელი ჩემი. მკვერმეტყველობა და გააღმა-სებულ ვნების სისულელე ზედ შევალე, მაგრამ რა გამოვიდა? ვხედავდი და მესმოდა, როგორ იღებოდა ნელ-ნელა მისი ოთახის კარები და ჩუმის ნაპიჯით როგორ შედიოდა ჩემი ბედნიერი მეტოქე! ხუთასი ათასი ყუმბარა და გრანატა! ჯოჯოხეთში ვიყავი! ორმოც-და-ათი ათასი ბაღლინჯო დამეცია. მიხვდებით, რა ტანჯვასა და უბედობას გამოვივლიდი...“

საკურვლად დასუსტებული ავდექ დღეს. გულის ტკივილის ნიშნებმა მომიარეს კიდევ. არ ვიცი როგორ მივახწევ დინაბურღს*.

8 აგ. ტოტოს.—დნეკა. ახ¹რა ძვირფას არს სიმრთელე კაცისთვის! უმისოდ სიმდიდრე და თვით დიდებაც არა არს საამო, არა არს ბედნიერება! მარამა მაშინ ვსცნობთ ფასსა მისსა, გვეწვევის რა სენი, ოდესცა უძღურება შეგვიპყრობს და დაგვტყმს მკვნე: არსა საჩუქელსა ზედა; მაშინ მოუწოდთ მას ხვეწითა, ვედრებითა, ვითარცა შემომწყარალსა მეგობარსა ეამსა უბედურებისასა.—და რაჲ არს ბედნიერება? მე აწ მგონია, რომ ბედნიერება მყოფობს სიმრთელეში, მარამა როცა ვიყავ მრთელი, მაშინ ვგონებდი შტაბსკაპიტრობაში; მოვიდა იგი, გამეხარა და კვლად ახალი სურვილი ბედნიერებისა აღჩნდა გულსა შინა ჩემსა. ესრეთ ერთი კიბე აღიყენს მეორისადმი, ერთი სურვლი კმობს მეორესა, და სიკვდილამდის არა აქვს დასასრული სურვილსა ბედნიერებისათვის.—ნეტარ მას, ვინც არს კმაყოფილ მიუ, რაჲცა მოუვლენია მის წილად ბედსა მისსა; ვინცა დამყუდროებული, დამშვიდებული სულითა მიივალს გზასა ზედა ცხოვრებისასა. მარამ ახი უნეტარეს არს იგი, ვინცა ცხოვრებითა თვისითა მოიპოვა გინა ერთი ფურკელი ისტორიასა შინა, ვითარცა ბრწყინვალე ვარსკვლავი სჩანს საუკუნეთში სახელი მისი, რომელსაცა შთამომავლობა შემზერს კეთილ-მოწიწებითა და კურთხევითა.

15 აგ.—მოვიდით ქალაქს დინაბურღსა. დასუსტებული და ძალიან ავად-მყოფი ვიწექ საძაგელს ურიას სახლში მარტო, უწამლოდ, უნუგეშოდ; მხოლოდ პატარა ნინიკა ჩემი გულ ზელ-დაკრფით დამყურებდა მწუნარედ დადუმებული, ფიქრი სიკვდილისა შორს ჩემთა ძმათა და მეგობართაგან, შორს ყოველთა მათგან, რომელნიცა საზარესა ზედა ჩემსა მსცემდნენ გინა ერთსა. ცრემლსა—მკმუნვარე ფიქრი ესე აღჩნდა ჩემს გონებაში და უნებლიეთ ვპსტევი ოხვრითა: ახი სადა ვარ, სადა ვკვდები!—ცრემლნი წყაროებრ გადმოედინნენ თვალთა ან პატარა ნინიკას; მზურვალეებითა მომწვედა ველსა ჩემსა და დამიწყო კონცა ტირილითა. გული ამიდუღდა და ორი ცრემლი მეცა გარდმომკვივდნენ თვალთაგან, ვიხილე უანგარო, ქეშმარიტი წმიდა ჩემდაძო მისი სიყვარული მას წამსა, ოდესცა ვიყავ ყოველთაგან ანუ დავიწყებულ, ანუ დატყვებულ და ანუ განშორებულ. წამი ესე არ დამავიწყდების ვიდრე ვარ ცოცხალ.

ამას იქით პოეტის ცხოვრების აღწერის მასალა საკმაოდ მდიდარია. ეს არის, დღიურს გარდა, პოეტის მიწერ-მოწერა, რომლის შავები შეუნახავს იმას სიკვდილამდის, წერილები, რომელიც იმას მიუღია ნაცნობთა და მეგობართაგან და სხვადა-სხვა ოფიციალური მოხსენება და მოწერილობა.

ამ ნაწერებიდან სჩანს, რომ ორბელიანი ყველასთვის საყვარელი კაცი ყოფილა პოლკში. ერთი ამხანაგი სწერს იმას: „ბედნიერად ვრაცხ ჩემ თავს, რომ უყვარვარ ისეთ ღირსეულ კაცს, როგორც შენ?..“ მეორე: „ძვირფასო, საყვარელო, ღრმად პატივცემულო, სარწმუნო მეგობარო გრიშა!.. ხშირად გიგონებ; მაგონდები სტოლს ახლო დივანზე მჯდომარე, ქურქში გახვეული, ქუდ ჩამოფხაჭნილი, დიდის პასიანტის მოთამაშე. შენს სახეზე მაგონდება ავად-მყოფობის და სისუსტის საზარელი ნიშანი... მიყვარხარ! მე მარტო კი არა, ჩემ ცოლსაც, რომელსაც შენ არ უნახვიხარ, რადგანაც ჰგონია, რომ შენ ხარ რაღაც ზეგარდმო მოვლენილი იდეალი! ხომ იცი, მე ყველას ვაგინებდი შენს, ჩემს სარწმუნო მეგობარს, გარდა.“ მესამე სწერს: „მაღირსებს რა ღმერთი ესუნთქეავდე ერთის ჰაერით, ვიჯდე ერთ ჭერ ქვეშ ჩემი სულით და გულით პატივცემულ კნიაზთან“... მეოთხე: „მე შენი სახელიც დამავიწყდა, მეგობარო ჩემო ორბელიანო, მაგრამ იმედად შენი ნაწერი მრჩება, რომელსაც ხშირად ვკითხულობ.“ ერთს ვილასაც თავისი მეგობრობა ისე შორს წაუყვანია, რომ სწერს: „ძვირფასო კნიაზო, ჩემი ცოლი მარტოდ მარტო რჩება და თუ რამე დასჭირდეს, გთხოვთ აღმოუჩინოთ რაინდობა“. ამას სწერენ პოეტს პოლკის ამხანაგები ან თითონ პოლკში მყოფობის დროს, ან შემდეგ. ამ გვარისავე პატივისცემით და სიყვარულით აღსავსე წიგნები მოდიოდა პოეტს საქართველოდან ორბელიანთაგან, ქვეყნაძეებთა, ერისთავთა და სხ. მისი ერთგული მეგობარი დავით ყორღანოვი სწერს იმას 1835 წელში: „შენი წიგნი არის ჩემთვის უძვირფასესი საუნჯე მღვთიურს მეგობრობისა ჩვენისა“ და სხვ. და სხვ.

VII

გრ. ორბელიანის საყოველთაო სიყვარულის მიზეზი თითონ პოეტის გული იყო. ამას პატიოსნება ცხოვრების

დღევიზად გაეხადა და მოყვასთა სიყვარული მტკიცე და დაურღვეველ მცნებად. ის სიყვარული თვისთა და ნათესავთა, რომელიც შემდეგ ნამდვილ თაყვანისცემად გაუხდა პოეტს, ის მაღალი და დიადი გრძნობა მამულისადმი, რომელიც შარვანდელსავეთ ანათებდა მის მოხუცებლობას, ის გულითადი მონაწილეობა, რომელსაც იღებდა იგი ყოველთა „ტვირთ-მძიმეთა და მაშვრალთა“ ხვედრში ამ დროსაც სრულად ჰქონდა პოეტს და მოუხვეჭდა იმას საზოგადო სიყვარულს და პატივისცემას. გულის სიკეთის სიმალღეზე იდგა ამ დროს ორბელიანის ნიჭის ძლიერებაც. პოეტური მისი ნიჭი იყო ამ უმაღლეს სრულად განვითარებული, აყვავებული, ასული უმაღლესს წერტილამდის, რომელსაც არაფერ ასცდენია მის წინად, რომლის ზე ვერც ის ასულა შემდეგში. მაღლა იდგა მისი გონების განვითარებაც. ნიჭიერს, მოცადინეს, დაკვირვებას დაჩვეულს, ფხიზელს, ენერგიით სავსეს და დაწინაურების მოსურნე პოეტ პარუჩიკს მარტო „ფართო გზა“ აკლდა, რომ გამოეჩინა მთელი თვისი გონების ძალა. „როტის კამანდირის“ უმაღლო და უაზრო შრომის წილ ამ გვარს კაცს სხვა მოედანი ეკირვებოდა მოქმედებისა, სადაც სხეულის მაგიერ ტვინს უხსძლებოდა მუშაობა და პოეტიც იმედს არ ჰქარგავდა. როგორც ყველა დიდ-კაცებს, პოეტსაც სწამდა თვისი ბედი, თვისი ვარსკვლავი და დარწმუნებულად იყო, რომ ლოცვითა და მოთმინებით იგი ერთ დროს კაცი შეიქნებოდა. ზოგიერთს წერილში ის ამ დროს „სტარკას“ ეძახის თავის თავს და ყველა თავის მეგობრებს ჰმოდღერის და დარიგებას აძლევს. ის სწერს თავის 18 წლის ძმას ილიას, რომელიც სამხედრო სამსახურში იყო:

„ჩემო უსაყვარლესო ძმაო ილიკო... გააკეთე პახოდნის ჟურნალი, რომელშიც ჩასწერე ყოველ დღე ცხოვრება შენი, ესე იგი როგორ გაატარე დღე იგი, რა ილაპარაკე, რა გააკეთე, რა გაიგონე... ესე შენთვის დიან სასარგებლო და სასიამოვნო ოქნება შემდეგ. პირველად რომ გონება შენი უმეტეს და უმეტეს გაიხსნება და შეეჩვევა გამსჯელობასა და მეორედ რომ რამდენსამე წელს უკან შენი წარსული დღეები ცხადად წინ წარმო-

გიდგება და მით კ: ცნობ თუ რაოდენნი დღენი უბრალოდ ფუჰად განგრ-
ტარებია“.

მეორეს ძმას ზაქარიას, რომელსაც იმ დროებში ცოლი
შეერთო, პოეტი სწერს: †

„ჩემნო საყვარელნო მოისპინეთ რჩევა სტარიკისა. იყენით მარა-
დის გულწრფელად და ნურა რაჲ იქნების თქვენ შორის საიდუმლოდ,
უკეთუ გსურს ბედნიერად ცხოვრება. განხსენით გულნი თქვენნი და წაი-
კითხეთ ხასიათი ურთიერთისა... საცა არა არს პატივის-ცემა, არცა არს
სიყვარული. ამისთვის იყენით ურთიერთისა პატივის-მცემელნი. არ და-
გავიწყდესთ ნემენცური ანკარიში, ესე იგი რომ ხარჯი არ გარდაემატე-
ბოდეს შემოსავალსა, რომელის დარღვევა ჰყოფს მრავალთა უბედურად.
დაიკვივით ესე და მერწმუნეთ, რომ ცხოვრება თქვენი განვლის ბედნიე-
რად და ღმერთთა მადლითა თვისითა გაკურთხებს თქვენ“.

ძნელია ჰპოვოს კაცმა ჩვენში თუნდა 35 წლის კაცი,
რომელსაც ცხოვრების გზა ამ გვარად გაეკაფოს და მასზე
მსვლელობისთვის ამ გვარი მტკიცე სჯული დაედოს თავის-
თავისთვის. ესრეთს კაცს, თუ ბედმა არ უღალატა, ყოველი
წელი ახალსა და ახალს ბედნიერებას მოგვრის. და მართლა-
დაც პოეტმა თავისი ცხოვრებით დაამტკიცა ამისი ქეშმარი-
ტება.

პოლშაში სამი წელი დაჰყო პოეტმა. ის ქვეყანა იმას
დიდად მოსწონდა. „პოლშა საქართველოს ჰგევანდა“. „პოლ-
შელები ქართველებსავეით სტუმრის და ლხინის მოყვარენი
იყვნენ“. „პოლშას ქალნი—ჩვენებსავეით, ლამაზნი“. პოეტი
გაეცნო იქაურ მებატონეებს და მათთან დაიჭირა დიდი მე-
გობრობა. იმათ სახლებში, იმათ ლამაზი ქალების ალერსში
ჰპოვებდა იგი სიამოვნებას სამსახურის ჯაფისაგან დაქანცუ-
ლი და თვისთა გულის საყვარელთა მოშორებული. 1837
წელში*) ის სწერს თავის ძმას ზაქარიას, რომელსაც აუწერს
შობა-ახალწლის დღესასწაულებს: ყოველ-დღე აქეთ-იქით
მიზებში პომეწიკებთან, რომელნიც გავიცან მრავალნი“

*) 14 იანვრის წერილი.

შევაქენებდით სანებსა, ტანციობა და არშიყობა რალა თქმა უნდა. ხომ იცი პოლშის ქალები რა რომანისტკები არიან“.

მაგრამ საქართველო სულ სხვა ანდამანტი იყო პოეტისთვის. მისკენ „მიისწრაფოდნენ ფიქრნი და სურვანი მისნი“, მუნ იყვნენ: ძმანი და ტოლნი, ნათესავნი და საყვარელნი, მანდ იყო „ცა მშობლიური“, „ჰაერი ბუნების განმაცხოვრელი“, რომელიც ესრე საჭირო იყო მისის სუსტის აგებულებისთვის. დასასრულ მანდ ცხოვრობდენ პოეტის გულის ვარდნი: სოფიო ორბელიანისა, ნინო გრიბოედოვისა...

ამ ვარდებს, მომიტევეთ ეს მეტაფორა, რომელიც სიტყვამ მოიტანა, გვერდთ ვერ აუფულით, რომ არა ესთქვათ რა გვარად ეტრფოდა იმათ პოეტი. სოფიო ორბელიანზე, როგორცა ვთქვით ზემოთ, პოეტი ჯერ აკვანშივე იყო დანიშნული, „ძველთა ქართველთა ჩვეულებისამებრ,“ როგორც იტყოდა პლატონ იოსელიანი. არ ვიცი, როგორი იყო ამ ორთა ურთ-ერთ შორის მიმართულება ყმაწვილობის დროს, მაგრამ პოეტის მიწერ-მოწერისაგან სჩანს, რომ ნევის პოლკში მყოფობის დროს პოეტის გრძნობა ჯერ ისევ დიდი იყო მისდამი. 1834 წელში ის სწერს ალექსანდრე ქავკავაძის ცოლს სალომეს:..

„ახ! ჩემი სოფ კო! სად არის? ნეტაი ვახსოვარ? თუ შარშანდელ თოვლსავით არა ვამყოფობ იმისთვის: ბედს უყურეთ, მე ვარ დასავლეთს, ის აღმოსავლეთს. როდისღა უნდა შევიყარნეთ?“¹⁾

შემდეგს 1835 წელში ის სწერს დედოფალს, ჩემმა ძმამ ზაქარიამ ჯვარი დაიწერაო და განაგრძობს:

„მე კი, დედოფალო, როგორც ნათქვამია, რიყზე დავრჩი. ჩემი ს აფიკო თაერბშია, მე რილაში. როდის უნდა შევხედეთ?... ვაი თუ ბოლოს დროს ქოქოლა მომაყაროს და მითხრას მეხი კი დაგეციო.“²⁾

მეორეს იმავე წელში დაწერილს წიგნში პოეტი სწერს დედოფალს:

„ჩემი სოფიკო გაზაფხულს წამოვა პეტერბურლს თავის დედიო და მგონია მაისნაცვლითა და იაშინ იხილავთ თუ რა რიგად გააბრწყინვა-

1) 23 მარტი.

2) 16 აგვისტოს წერილი.

ლებს პეტერბურგს თავის სილამაზით და შერცხლის თვალებით და ამის ბედით შეცა ვიქნები მხოლოდ ხუთას ვერსზე დაახლოვებული. მაგრამ მეზინიან კი ძალიან ვაი თუ მანდ გამაფრინდეს საუკუნოდ და ამდენის წლის იმედები ერთს წამს განმიქარვოს. წყველნი ღვარდიის აფიცრები ამ შემთხვევაში ძალიან საშიშნი არიან“.³⁾

საუბედუროთ, პოეტის წინათგარძნობა უსაფუძვლოდ არ დარჩა. 1835 წელს კნ. მანანა ორბელიანისა სწერს რიგაში მყოფს პოეტს:

„...სასიამოვნო შენი სოფიკო აქ არის და ვნახე; კიდევ დავვლავა-
რაკეთ შე და ეკატერინე შენზედ. ის უარს არ ამზობს. კიდევ შევირთამო
ოლონდ ვნახო. აბა სადა ხარ, ჩემო სოკოცხლე, რომ ერთს საათს ჯვარს
გადაგწერდით და იქნებოდი ბედნიერი... აჰა ეხლა, ჩემო კურკავ, ეცადე
რომ მოხვიდე მალე, თორემ რვა თვეზედ წამოვლენ პეტერბურგში და
დამრჩები ცალური“...⁴⁾

სწორედ ამ წერილით აიხსნება ის გაგიჟებითი სურვილი საქართველოში დაბრუნებისა, რომელიც გამოხატულია პოეტის ნაწერებში ამ დროს. იმან ითხოვა მთავრობისაგან ერთი წლის „ოტპუსკი“ და იმედი ჰქონდა რომ დასტურს მიიღებდა, მაგრამ, საუბედუროთ 1836 წ. დასტურის მაგიერ ერთი წლის ლოდინის შემდეგ მას მოუვიდა პასუხად: შენ რომ თხოვნა შემოიტანე, იმ დროს პარუჩიკი იყავი და ახლა შტაბს-კაპიტანი ხარ, უნდა ახალი თხოვნა შემოიტანო, ზაფრა-მორეულმა პოეტმა ახალი თხოვნა შეიტანა, მაგრამ გვიანდა იყო! სოფიო გათხოვილიყო ქალაქში მთავარ-მართველის კანცელარიის მმართველზე ბეზაკზე კნენია მანანა ორბელიანი სწერდა პოეტს:

„შენი საყვარელი სოფიო გაგითხოვდა!“ და შემდეგ მის გულის დასამშვიდებლად უმატებდა: „მე მიხარია ამისთვის, რომ შენ უკეთესის ღირსი ხარ მე და ნინოს (გრიბოედოვისა). კიდევაც გყავს მომზადებული შენთვის ცოლი, თუ განსოვს გულბათის ძმისწული ლიზინკა. ასეთი გალამაზებული არის, რომ

3) 28 დეკემბერს.

4) ოკტომბრის წიგნი.

ნახო მოგეწონება. მოგეწერე ჩვენი აზრი როგორ მოგეწონა. თუ მოგეწერ, მოგიცდიან, არ გაათხოვებენ. შენც მოხვალ — ნახავ და ჯვარსაც დაგწერთ.“ ზაქარია მისი ძმა სწერდა: „ჰა! გრიგოლ, ტირილს ნუ მოჰყევი, თორემ ფულს არ გამოგიგზავნი.“ იგივე მეორე წერილში: „გრიგოლ, რაც ნივთები გვიჩუქებია სოფიასთვის, მინდა ვსთხოვო უკანვე, რადგანაც იგი გათხოვდა და შენ არ გაგიშვია. ესე არის ჩვეულება, რას მეტყვი?“

რუსთაველის თქმისა არ იყოს „ვინ არ ყოფილა მიჯნური, ვის არ სახმილნი სდებიან“, ვის არ გამოუცდია ერთხელ მაინც გულით საყვარელი ქალის გათხოვება რა მწვავე გრძობად აენტება მიჯნურის გულში. ვერც ახალის იმედით და ვერც ნივთების დაბრუნებით დამშვიდდა პოეტის გული. საქართველოში წასვლის სურვილსაც დაეკარგა ძლიერება; „ვაპირებ საქართველოში წასვლას, სწერდა ის დედოფალს, 1836 წელში, მაგრამ სოფიო გამითხოვდა, ბეზაკმა შეირთო, რომელიც არის პრავეტელი კანცელარიისა, რაჟ ვჰყო? მეც ვანუგეშებ თავსა ჩემსა მით, რომ არა მარტო მე ვარ ამ სოფელში მოტყუებული.“*)

ვერ ინუგეშებდა პოეტი ვერც გრიბოედოვის ქვრივის ნინოს სიყვარულით, რადგანაც ამათ მიწერ-მოწერიდამ არა სჩანს, რომ მშვენიერებით შესანიშნავს ქვრივს, რომელიც იყო კერპად თანა მედროვეთა მისთა საქართველოს თავადთა, ყვარებოდეს პოეტი. პოეტს კი, ეტყობა, დიდათ მოსწონდა ნინო, თუმცა ერთს წრეში კი ფიცავს — არ მიყვარსო. მისი ძმა ზაქარია, რომელიც იმავე ტაფაზე იწვოდა, რომელზედაც პოეტი, სწერს, ცოლის შერთვის შემდეგ თვის ძმას: ბიჭო! არა გრცხვენნიან? რათ მატყუებდი? შენ ჩემზე მეტად გყვარებია H. და ჩემ წინ მალაყებს რათ თამაშობდი? ეხლა შენ დაგრაჩა ბურთი და მოედანი“.

ამას შემდეგ პოეტს ცოლის შერთვის სურვილიც დაეკარგა. სიყმაწვილემ თან წაიღო მისი ეშხიც და ლაზათიც.

*) 1 ოქტომბრის წიგნი.

ამასთან თმაში თეთრი გამოერია და პოეტმა დაიწყო „სახით და გულით უდროოდ დაბერებაზე“*) ჩივილი. ის სწერს ნაღვლიანად თვისს მეგობარს დავით ყორღანოვს: „აქა-იქ თმაში ქალარაც გამომდის, მაგრამ ვაგინებ და ვიგლეჯ.“ ეშხის მიღანზე გამოსულის კაცისთვის პოეტმა კარგათ იცოდა რა დიდი უბედურება იყო თმის გათეთრება და იგლოვდა თვისს წარმავალს სიყმაწვილეს.

რაკი დავით ყორღანოვის—პოეტის დიდის მეგობრის—სახელი ვახსენეთ, არ შეგვიძლიან არ მოვიყვანოთ ის ეპიზოდური ცნობაც, რომელიც ამოვიკითხეთ ამის წიგნში, რომ ამით დავათავოთ ლაპარაკიც პოეტის რუსეთში ყოფნაზე. პოლკში ყოფნის დროს ერთხელ პოეტისთვის რალაცაები მოეპარათ და ამაზე ყორღანოვისთვის მოეწერა. ყორღანოვი სწერდა პასუხად (1835 წ.): „გაქურდვა შენი, რომელიც მოგეწერა, ჰგავს ჩემს თავრიზში გაქურდვასა, სადაც ერთი და უკანასკნელ ჩაის კოვზი მომპარეს, და მთელი თავრიზი პუბლიკაციებით შევარყიე, რომ ამდენი ვერცხლის სერვიზი მომპარეს და თან ფულიც. აბა ჩაის ყუთში ფული რათ იქნებოდა. შენს გამქურდავს შენთვის სიკეთე უქმნია, რადგანც ვიცი, რომ მრავალს მანდ შესჩივლებ მითომ კნიაზი ხარ პომეშჩიკი და იმ ქურდს საპალნეებით შკატულკები გაუზიდნია შენგან და ძვირფასი ნივთეული. ახლა ვოზდუშნის ზამკეზსაც იმედიანად დააწყობ, რომ მანდ ზოგიერთი მდიდარ მცნობთაგან მოგივა ასიგნაციებით გატენილი კანვერტები და ეს იმედი მციერეს ხანს გამხიარულებს. ის კი არ იციან მაგათ, პომეშჩიკობა ჩვენნი, რომ პახოდში ანტონს ხელები დაჰგლეჯოდა ბერის ფალნის დაკერებით... და ყარდა ცხენის ზურგისთვის ქონის წამლევის გაკეთებით. რამდენს ინანიდა შენი ქურდი, როდესაც ნაპარავს გასჩხრეკდა.“

ორბელიანის ქალაქებში არა ერთი ამ გვარი სასაცილო ეპიზოდები არის აწერილი. მისი ქალაქელი მეგობრები ხშირად

*) წერილი დეკოფ ლთან 16 აგვისტოს 1835 წ.

სწერდნენ იმას და აუწერდნენ ქალაქის განცხრომას, ლხინს, არშიყობას და მით უფრო უძლიერებდნენ პოეტს საქართველოში წამოსვლის სურვილს. ბოლოს 1837 წელს პოეტმა მიიღო ერთი წლის „ოტპუსკი“ და დაჩქარებით გამოეშურვა სამშობლოსკენ.

VIII

სამშობლო ქვეყანა ამას იქით სასიხარულო მომავალს უმზადებდა სიყმაწვილე ჩამწარებულ-პოეტს. ერთის წლის შეგების შემდეგ ორბელიანი შევიდა „საქართველოს გრენადერების პოლკში“ (26 აგვ. 1838) და ოთხი ხუთი წელი ამ პოლკის რაზმში იბრძოლა. 1839 წელს ის იყო სიმბირსკის ოტორიადში, შეკეს. 1840-ს სხვათა შორის, ამშვიდებდა ამბოხებას კიშოლის და მაღლად-ლეთის გარშემო სოფლებში. 1841-ს ბოლოს უღებდა ამ გვარსავე ამბოხებას გურიაში, 1843-ს იცავდა ავარიის მიწებს შამილის ჯარებისაგან... ამ დაუცხრომელს მოქმედებაში და ბრძოლაში მისი სამხედრო და საერო ნიჭი ძალზე გაიღვსა. მთავრობამაც შენიშნა მისი პიროვნება და განუმზადა მას ფართე მოედანი, რომელშიაც მან გამოიჩინა სრული თვისი ნიჭი. 1843 წელს ორბელიანი დანიშნულ იქნა ავარიის მმართველად, ან როგორც იმას ეძახდნენ თვისნი, ავარიის ხანად. პოეტმა ერთბაშად განსაზღვრა ამ ადგილზე დანიშვნის მნიშვნელობა. „ვიცი ეს ასეთი ადგილია—სწერდა იგი მის ძმას ზაქარიას—რომ ან ამწეეს მაღლა და ან სრულიად ძირს დამცემს.“*) მისი წინათ-გრძნობა მართალი შეიქნა, ამ ადგილზე დანიშვნამ დაუდგა საფუძველი ახალს პერიოდს პოეტის ცხოვრებაში.

თითონ პოეტი აგვიწერს თვისს თანამდებობაში შესვლას და პირველი დროის სამსახურს ამ გვარად.

იგი სწერს მოსე ზაქარიას ძე არღუთინსკი-დოლოგორუკოვს:

*) წერილი 28 მარტისა.

„... ჩენს მოსვლის დროს შურაში ავარია იყო ძალიან არეული სხვა და სხვა პარტიები: ზოგნი თხოულობდნ ავარიის ნასლედნიკს, ზოგნი ალისულთანს და ზოგნი შამხალსაც. ამ არეულობაში ორჯელ ჰაჯიმურადცა შემოვიდა ჯარითა. ერთხელ დახვდა როტას არასთაუხე და მეორედ სოფელს სიუხთან. მე კივარავის უნდოდი. ესრეთ იყო მდგომარობა ავარიისა, როდესაც მოველ სოფელს ტანუეს, ხუნძახის სიახლოვეს. აქ დახვდნენ კლუკის ბრძანებით პირველნი კაცები: ყადიები და ბეგაულები, ცხენ და ცხენ უთხარ მე ამათ კარგი ძლიერი შესხმა. განგებ მაღლის ხმით, რომ ვაჟ-კაცობა მეჩვენებინა—ხან და ხან იასეს ჭარსგბიე კარგია.—სალამოზე მოველ ხუნძახს სწორედ იმ დროს, როდესაც ერთს ახმად-ხანის ნოქარს შეეყარა ხალხი და უქადაგებდა, რომ ნუ გონდა გურჯი გაური ხანადაო; მაგრამ რომ დანინ:ხა შემოსული მძივედ პირველის კაცებით, ისიც დაჩუმდა. იმ დღესვე მიჯლისი გავმართე. ესე იგი ბევრი სპირტი და ბევრი ხორცი. ამით ცოტა გული დაუამდათ. მეჩე მიჰვყავ ხელი პარტიებსა: მივიმხრე ნასლედნიკის ერთგულნი, რომლისა სახელითა დაქებით დავიწყე ხანობა. ღურაკი შანხალი და ალისულთანი, რომელნიცა აქაურებთან ჰგზავნიდნ ფეშქაშებს, რიყეზე დარჩნენ. დამრჩა შამილა, რომლის პარტია იყო და არისცა უხილავი და ამით უფრო არის საშიში, რომ სარწმუნოეცა აქეთ ერთი. მართლად პირველს დღეებშივე ვნახე რაც: სიფრთხილე მმართველს მე იზიგან: პირველს კვირაშივე გამეჭკნენ ობოლის სოფლიდამ ცამეტი კოძლი კაცი. ამათ ძალიან შემაშინა, მაგრამ ძალიანაც გამაძხწევდა. იმ სოფელს კოძლზე თითო ამათი გამოვართვი. პირველნი იმათნი კაცნი დიდროანის ხუნდებით ჩავყარე ნაობახტში და გამოეცხადე ხალხსა, რომ ამათ სუყველას დავახრობ. შეიყარნენ ყადიები, ბეგაულები, მუხლ-მოდრეკით მთხოვეს პარტება, მეც, რასაკვირველია, მიამა ესე და ამათ პარტივისცემით ისინი დავიხსენ სიკვდილისაგან, მაგრამ ერთი თვე შევიჩინე ტუსალხანაში. დავიწყე სოფლებში სიარული და ქადგება—ქადგება ძალიან საქმესა შვრება აქა—და ახლა, მერწმუნეთ, კნიაზო, ასე რიგად გამაჩარხავს ხალხი, რომ მართა მე აქაურებით შევებნი წამილას...*)

ორბელიანმა შეადგინა ავარიის მილიცია, გაამაგრა უნცუქულა, რომელსაც დაეცნენ შამილის ჯარები, და დაამშვიდა ობოლი. ის ექცეოდა ხერხიანად და სიყვარულით ავარიის ხალხს, თუმცა საჭიროების დროს მკაცრ ქცევასაც არ ერიდებოდა. ის სწერდა თვისს ძმას ზაქარაიას ხუნძახიდან:

*) წერილი 14 ივლისს.

„მე მხოლოდ ერთი გზა მაქვს ხალხის შეძინებისა—მოწყალება. პას უკან სიმაჩოღლე და ამით ჩვეულებისამებრ ქცევა და სამართალი“.

ხალხის გულის მოგებისათვის პოეტი არაფერს ზოგავდა. იმავე წერილში იგი სწერდა ზაქარიას:

„... ღმერთს გფიცები, რომ სწორედ გამატყავეს; თითო ჩემი გასვლა სოფელში თხუთმეტი მანათი მიჯდება. მამაძალმა შაგირდებმა გამაკურტეს: მოპარტმევენ შესხმას და ჩეკი უნდა ფულები მივსცე, რომ უფრო ხალხისით ისწავლონ ყურანის წაკითხვა. არა, მე რა ჰიმამი ვარ?—ხვალა სტუმრობა მაქვს. შთლად ავარიის ბეგაულები და პირველი კაცები დამიპატრუნია. ამათი შექცევა გაძღომა არი; და სპირტის სმა, სხვა არაფერი. შენი ნუქერი ამათში სწორედ ანგლიის ჯენტელმენია ზდილოებითა“.

პოეტს კარგად ახსოვდა რუსთველის მცნება: „უხვი ახსნილსა დააბამს“... და არ ერიდებოდა ხარჯსა, ოღონდ კი მხარეში მშვიდობიანობა დაეცვა.

პოეტური ბუნება და ქართული გულის სიკეთე, მაინც, ვერ სჩაგვრიდენ იმაში ქვეყნის მმართველისთვის საჭირო მტკიცე და უღმობელს ხასიათსა. ურჩთა და ორგულთა იგი სჯიდა სასტიკად, სამაგალითოდ. პირადს მის უკმაყოფილებას დამნაშავეთადმი ადიდებდა ისტორიული წარსული ავარიის ხალხისა. ეს ის ავარია არ იყო, რომელმაც მოხუცებული და ძალ-მიხდილი მეფე ერეკლე დაიჯაბნა? ეს ის ხალხი არ იყო, რომელმაც „კილამ დავით სარდალი არ მოკლაკოდაზე?“ ლეკებთან ბრძოლის დროს, სხვა-და-სხვა დროს, პოეტი სწერდა სარდლებს: „ესა და ეს სოფელი სულ მოვახნევენოთ ნიშნად სრულიად აოხრებისა“, „ამათი სისხლი დავლიოთო“ და სხ. ერთს წერილში იგი სწერს თავისს ძმას ზაქარიას ქუთაისიდან: „რატომ მეც მანდ (ომში) არა ვარ, რომ ერთი მათგანი (ლეკების) სისხლი დავლიო და შეუბრალეზლად ვტანჯვიდე ცოცხლათა“. ესრეთი განზოროტებამტერთადმი ამ უკანასკნელს შემთხვევაში აიხსნება მით, რომ ამ დროს მისი უმცროსი ძმა ილია ტყვედ ჰყავდა წაყვანილი შამილას.

პოეტს დიდად მიაჩნია თავისი თავი და ხუმრობით მანიფესტსავით იწყებს თვისს წერილებს.

„მე ჰაქიზ-ხან ემირ—ავარ—სხვა რიგად აღარ შემოდლიან წიგნის დაწყობა—ანუ როგორც სწერია ჩემს ბექელზე მუთავა—ქალღუღლია ქინიაზ ხ.ნ ორბელიან ემირ ავარ შუბლზე ვაკოცებ ჩემს ღვთის წყალობას ძმას ილიას და ღმერთსა ვსთხოვ პირველად შენს სიკაცბლეს და მერმე ხურჯინებს ოქროებით სავსეს...“

სწერდა იგი ილია ორბელიანს ნამდვილს აღმოსავლეთის კილოზე.

1844-ს, 45-ს და 46-ს ორბელიანი იცავდა შამხალის და მეხთულის მიწებს ლეკებისაგან. რასაკვირველია, როცა ჩვენ ვამბობთ: „იცავდა“, „ამაგრებდა“, „ებრძოდა“ იმას კი არ ვამბობთ ამით, რომ პოეტი ან სარდალი ყოფილიყო ჯარებისა, ან ადმინისტრაციული ღონისძიებით თითონ ყოფილიყო მოთავე ბრძოლისა. არა. ავარიაში ჯარები იყო, ჯარებს თავისი მთავარ-სარდალი ჰყავდა და ორბელიანი ერთი ამ ჯარის მოსამსახურეთაგანი იყო, მაგრამ მისის ჰკუთით, ცოდნით და გამოცდილებით ყველანი სარგებლობდნენ. ის საყვარელი შეიქნა როგორც მთავრობისა, ისე ხალხისა.

იმ დროის დაღესტნის მეისტორიე ოკოლნიჩი სწერს ჩვენს პოეტზე:

„... Аварцы сначала приняли его не совѣмъ благо-склонно, потому что князь былъ грузинъ. Громивъ Грузію въ теченіе нѣсколькихъ вѣковъ(?) и считая его почти въ зависимости отъ себя, аварцамъ казалось унизителнымъ повиноваться грузину; но ласковое обращеніе князя, умѣніе говорить съ народомъ и знаніе туземныхъ обычаевъ, вскорѣ привлекли къ нему всѣхъ. Мы не рѣшаемся высказать здѣсь своихъ мнѣній о привлекательномъ характерѣ, объ утонченномъ образованіи и воинскихъ дарованіяхъ князя Григорія Дмитріевича.“*)

„ლეკებმა ჯერ უკმაყოფილოდ მიიღეს, რაკი თავადი ქართველთაგანი იყო. რამდენისამე საუკუნის განმავლობაში (?) რომ ერთ-თავად

*) Военный сборникъ, т. VI, отд. II, стр. 11.

არბევდენ საქართველოსა და თითქმის დანოკიდებულადა ჰრაცხდნენ, დამპყრობლად მიანდათ ქართველს დაძმორჩილებოდნენ; მაგრამ ალერსით მოპყრობამა, ხალხთან ლაპარაკის უნარმა და ადგილობრივ ზნე ჩვეულებათა ცოდნამ თავადს მალე ყველას გული მოუპოვა. არა ვკისრულობთ ჩვენ აქ თავადის გრიგოლ დიმატრის ძის მიმზიდველ ხასიათისა, მშვენიერ განათლებისა და სამხედრო ნიჭის შესახებ ჩვენი აზრთა გამოვსთქვათ“.

მისი ბრძოლაში მონაწილეობის მიზეზად მოვიყვანთ აქ ქუთიშის ომის აღწერას. 1846 წელს 15 ოქტომბერს ქუთიშს დაეცა შამილი თავის ურიცხვი ჯარებითა. ამ ადგილის გასამაგრებლად ჩვენის მხრით იყო ექვსი ბატალიონი 8 ზარბაზნით, 2 დივიზიონის დრაგუნით და მილიცია 500 კაცით. გრ. ორბელიანი აუწერს ამ ომს თვისს ძმას ილიას ამ გვარად: 15 ამ თვისას (ოქტომბერს) წავედით ქუთიშისკენ ამ წესით: ცხენოსანი ჯარი, ჩემ ხელ-ქვეით, ვიყავით წინა, კუდაშევი მომდევდა ბატალიონებით და ზაქარია (მისი ძმა) არიერგარდითა. რა მივახლოვდი სოფელსა, მე გავჰყავ კავალერია ორად და შეუტეე ორის გორების ასაღებად, რომელნიცა ჰკამადრობდნენ წინადამ სოფელსა. რა ავედი გორაზე, ვნახე რომ საზარელი კავალერია მტრისა შეგროვდა ერთად და ირევა დაუწყობლად, უწყესობით, მოუშადებლობით. მაშინვე უკამანდრე დრაგუნებს: მარშ! მარშ! შევიტყერით ცხენოსანნი სოფელში, დაფთხა ეს ამოდენი ჯარი მტრისა და დაუწყეთ ხმლით ჩეხა და კეთა. გიჟი ქართველი მაჩაბელი მომდევდა ყოჩაღად თავის ესკადრონით; სახლებიდან ასტეხეს თოფის სროლა ჩვენზედ. მაგრამ ვერც მტერი შედგა, ვერც ჩვენ შეგვაცუნეს. ვიწრო ქუჩებში შეიქმნა ხმლის ტრიალი; ერთმა ხანჯალი მომიქნია ბარძაყში, მაგრამ ასეთი გავადე ხმალი გორაში, რომ მგონია საიქიოსაც მოაგონდეს, მეორესაც გაუსვი კისერში. ეს დრაგუნები ხომ რა მოგახსენო, საკურველი ვაჟკაცნი ყოფილან აფიცრებიც და სალდათებიც, მეტადრე მაჩაბელი. ამ გვარად გავრეკეთ მტერი სოფლიდან, მოგვეშველა პეხოტაცა, ვდიეთ ორიოდ ვერსი ყულიბეგი მთისკენ, საიდანაც ჩეზე ჩავიდა გერგებილსა, მაგრამ საშინელმა ნისლმა

დაჭურა გაქცეულნი. ამ დროს ჰაჯიმურად, რომელმანცა ჯერ არ იცოდა შამილის გაქცევა, მოუხდა დიდის კავალერიით არიერგარდსა; აქ დახვდა ზურაბის მეორე შვილი ზაქარია და სულ ბრე აღინა...

1847-ს ორბელიანი დანიშნულ იქმნა აპშერონის პოლკის კამანდირად. როგორც ამ პოლკის მოთავე, პოეტი მონაწილე იყო ვარანცოვისგან გერგებლის ბაღების აღებისა, წუღახარის დაცვისა, ვარეილის ჭგამაშის დაპყრობისა... შემდეგ 1848-ს მან თითონ აიღო გერგებლის ბაღები და გერგებლიც. ამ საქმეს ამ გვარად აუწერს პოეტი თვის ძმას ილიას: „მტერი ჩვეულებრივ იდგა ყოისოს გაღმა, მაგრამ ძალიან გაემაგრებინა პოზიცია, ბაღების პირდაპირი მთა, რომელზედაც ედგა ორი ზარბაზანი... 23-ს იენისს კარგი ომი მოხდა ბაღებში; მეორეს დღეს მე წაველ და თითქმის უომოდ დავიჭირე ბაღები, სადაცა ავაშენეთ სამი რედუტი და მით შევერთდით ევდაკიშოვის პოზიციას. მერე მოვყვეით ბატარეებისა და ტრანშეების კეთებასა.—როცა ბრემბატარეა დასდგეს და მისცეს და მისცეს ცეცხლი, კედლები და ბურჯები ინგრეოდა საშინლად და ამავე დროს რვა მორტირით მოდიოდნენ ბომბები და სახლებსა ისროდნენ ცაში. ამ საშინელს ცეცხლსა მტერმა გაუძლო მხოლოდ ერთი დღე და რა ნახეს მათ ციხის კედლები და ბურჯები ასე ადვილად დანგრეულად, ღამე გაიპარნენ.—სოფელში ვიპოვნეთ ორი ზარბაზანი, არ ვიცით რომლის ხალხისა, ანუ არსენალისა, ერთი მორტირა, ერთი ქალკონეტე, სხვა არაფერი. სოფელი ასე დავანგრეით, რომ საცა იყო გერგებლი, იქ ახლა დარჩა მხოლოდ სალი კლდე; ბაღებიც გავკაფეთ, ნაწილი მათი დარჩა მხოლოდ ყოისუს პირზედ კიკუნოს ხიდისკენ, საიდანაც მტერი ისროდა ზარბაზანსა და თოფსა.—15 ამ თვისას დავბრუნდით გერგებლიდამ, როგორც იცი ლეკების ამბავი, ურუს ყაჩტი, გამოგვიდგნენ სიგიჟით, ერთს რედუტში, საცა იყო ჩაფლული წამალი, შეიყარნენ მრავალნი, აქეთ, ხევის პირიდან, посредствомъ гальванизма. იქ ააფეთქეს წამალი, 64-ს კაცი და სამი ბაირალი ასწია ზე-

„ცაში და იქილამ ჩამოყარა ხევში; შენ იფიქრე იმათი შიში და განკვირვება! გერგებილის ნაიბი ჰუსეინ პირ-და-პირ აფრინდა სამოთხეში, ამიტომ რომ იმის ნათელეთები ველარსად უპოვნიათ...“*)

—

გერგებილის აღებისთვის გრ. ორბელიანს მოუვიდა გენერალ-მაიორობა. „იარანალიც შევიქენ! მე და გაღლევსკი სულ ვაშე პრეფოსხოდიტელსტვოს ვეძახით ერთმანეთს და გვაქვს დიდი ყოფა“, სწერდა იგი თვის ძმას ილიას.***) შემდეგ, როდესაც გენერლობას პირველი ხარისხის სტანისლავა ზედ მოაყოლეს, ის სწერდა იმავე ილიას იმავე კილოზე; „მომივიდა ვარსკვლავი,—რასაკვირველია შეიტყობდი—მინდა ერთი ქირმალამის ხალათზედ დავიკერო და კნიაზ პოტემკინსავით დიდ-კაცურად, ნებიერად, გაეწვე დივანზედ“.***)

„ზურაბიანი წავიდნენ წინ!“ ყაფლანის თქმისა არ იყოს, წინ წავიდნენ ჩინითაც, შეძლებითაც, კეთილკაცობითაც. გრიგოლმა რა კი სიღარიბეს დააღწია თავი, მთელი თვისი ღონისძიება თავის დაცემულის ოჯახის და გვაროვნობის აღდგენას მოახმარა. ვერ წარმოიდგენს, ვერ დაიჯერებს დღევანდელი ქართველი, რომ შეიძლებოდეს ასეთი თავ განწირული სიყვარული ძმათა და ნათესავთა, როგორსაც ვხედავთ ჩვენ პოეტის წერილებში და ცხოვრებაში. ქეშმარიტად ყოველს მოძღვრებაზე უკეთესად, ყოველს ქადაგებაზე უძლიერესად მოქმედებს კაცზე პოეტურის ნიჭით ცხებული სიტყვა ამა წერილებისა მოყვასთა სიყვარულზე. ნათესავთა და თვისთა სიყვარულს ის განაერტობდა შემდეგში მთელი თავად-აზნაურობის, სრულიად საქართველოს სიყვარულადმდე, ყოველს შემთხვევაში ის ეწეოდა თვისთა, თუ შეძლება მიუწვდებოდა

*) წერილი 21 ივლისს 1848.

**) მ ი ა ნ ვ ა რ ს 1849 წ.

***) წერილი 28 ოქტომბერს 1849 წ.

და ჰგოდებდა, თუ არ შეეძლო ამ შემწეობის აღმოჩენა. ამ თანაგრძნობის აღმოჩენისთვის იმისთვის არ არსებობდა არც სიშორე, არც გაჭირვება, არც თავისი თავის სიამოვნების მოკლება.

ვიგონებთ ჩვენ აქ ამ მხარეს ორბელიანის ხასიათისას, ამისთვის რომ ამ დროის წერილები პოეტისა სავსეა ოჯახის გარემოების აწერით. პრიკაზის ვალის გადახდა, ზაქარიას შვილის გაზრდა, თავისი ძმის ილიკოს წარმატება, ბიძაშვილების და მოყვარეთა სიკეთე—აი რა იყო მისი სამუდამო ზრუნვა სამსახურს გარეშე. სხვათა შორის, ის სწერს თვისს ძმას ილიას მამულის გაყოფისა გამო: „მართლად დიდს საქმეს შეასრულე, თუ ღმერთი შეგეწია და მის მაღლით მოვიდნენ ქკუაზედ ჩვენნი ბიძაშვილებიცა. მომავალს დროს იტყვიან სომხითელები: „ილია რომ მამულებს უყოფდა ყაფლინიანთაო, მე მაშინ ულვაშები არ ამომსვლოდაო„*)

✓ გენერალი რომ შეიქნა, ორბელიანს მისცეს ბრიგადის კამანდირობა 21-ს ქვეითა დივიზიის 1-ს ბრიგადისა (29 მარტს 1850 წ.) და იმავე წელში იგი დანიშნეს, უმაღლესის ბრძანებით, ქარ-ბელაქნის სამხედრო მაზრის და ლეკების სამზღვრის უფროსად (6 დეკემ. 1850). ამ ხანებში მისი ბრძოლის ველზე ყოფნა შეუწყვეტელი იყო. 1844-ის ის თ. არგუთინსკი-დოლოგორუკოვთან აქცევდა ჩოხის სიმაგრეს, 1850-ს აშენებდა ლუჩეის ციხეს, 1861-ს განაგრძობდა ზაქათალის მაზრის დაცვას.

ქარ-ბელაქანში ამ დროს მშვიდობიანობა არ იყო. ყაჩაღები აოხრებდნენ იქაურობას და გრიგოლს ბევრი ჯაფა დასკირდა ამ მშვიდობიანობის აღსადგენად. მიუცილებელმა ადმინისტრატიულმა საჭიროებამ აიძულა პოეტი ეხმარა არა პოეტური ღონისძიება: თავები და ხელები ექრევიანებინა ყაჩაღებისთვის. „ნელ-ნელად თავებს ვაქრევიანებ და აქამდის გავაბედვინე ხალხსა, რომ თვითვე გამოაშკარავებით მოაქვსთ

*) 11 აპრილს 1850 წ.

ჩემთან თავები და ხელები ყაჩაღებისა“, სწერდა ილიას. რა ნაირად იცვალნენ დრონი, რა ნაირად გასქედა კაცის გული და ხასიათი დაუსრულებელმა კავკასიის ბრძოლამ. ეს ის კაცი არ იყო, რომელიც თორმეტ ცამეტ წლის წინად ნანობდა, რომ სალდათებს როზგი დაჰკრა? *Tempora mutantur!*

ქარ-ბელაქანი რამდენიც იყო დამშვიდდა, ჩვენმა ჯარმა და „პარტიის კამანდამ“, სოფლებისგან გამოყვანილის ას-ასის კაცებით შეამოკლა რიცხვი ყაჩაღთა, რომელთაც სდევდნენ როგორც ნადირთა. ერთხელ ათას-ხუთასი კაცი შემოარტყეს ჩვენებმა ტესნაგინის ტყეს, საცა ყაჩაღები ეგულებოდათ, და ორი კაცი მოკლეს იქ დამალული. მშვიდობიანობის აღდგენას დიდათ შეეწია ქრისტიანობის გავრცელება ინგილოში. როგორც სწერს ორბელიანი ვარანცოვს, 3, აგვისტოს 1851 წ. რიცხვი ახლად მონათლულთა ინგილოთა იყო 1170 სული. ამათ ნათლვიდენ ძალ-დაუტანებლად, საკუთარის თხოვნის და სურვილისამებრ. *) ქარ-ბელაქანზე უფრო აწიოკებული ამ დროს სიღნაბის მაზრა იყო, საცა ლეკი გადმოდირდა. თვის მიწერ-მოწერაში ორბელიანი ნალვლით იხსენიებს კახეთის მდგომარეობას. ლეკებმა, სხვათა შორის, გააოხრეს ამ დროს დავით-გარესჯის უდაბნო, რომლის ბერები ზოგი დახოცეს, ზოგი ტყვედ წაიყვანეს.

1852-ს წელს არგუთინსკი-დოლოგორუკოვის ავთამყოფობისა გამო ორბელიანი დანიშნულ-იქმნა, დროებით, კასპიის მხარეთ ჯარების მთავარ-სარდლათ და სამოქალაქო ნაწილის გამგედ. ამ ადგილზე იმსახურა იმან რვა თვე, რომლის განმავალობაში ბრძოლა კი არა ყოფილა-რა შამილთან, მაგრამ შინაური საქმეების დაწყობას დიდი შრომა დასქირდა. ორბელიანმა ნამდვილი დრაკონების კანონი დასდო აბრეკების წინააღმდეგ, რომელნიც ამ დროს ხშირნი შეიქმნენ. უნდა დაექციათ სახლ-კარი აბრეკებისა და მათი ყოფა-ცხოვრება საზოგადოების სასარგებლოდ დარჩენილიყო, უნდა ამ

*) 2 ივნ. 1851 წ.

გვარი სასჯელი მიეყენებიათ იმათვისაც, ვინც იმათ შემწეობას აღმოუჩენდა ან დამალავდა. გუბდენის სოფლის მოსახლობისთვის, რომელთაც ცარცვა-მტაცებლობა გამართეს ამ დროს, ორბელიანი სწერდა ვარანცოვს:

„Если жители Губдена не образумятся, то позвольте, Ваша свѣтлость, наказать ихъ такъ, чтобъ дѣти не могли тамъ отыскать жилища своихъ отцовъ“.

„თუ რომ გუბდენის მცხოვრებნი გონს არ მოეღენ, ნება მიბოძეთ, თქვენო უგანათლებულებავ, ისე დაესაჯო, რომ შეილებმა მამების ნასახლარს ველარ მიაგნონ.“

ასეთი იყო აზრი პოეტისა. ჩვენს მტერს, დაუძინებელს მტერს სარწმუნოებისას, მტრულად უნდა მოვქცეოდით. სხვა გზა არა იყო რა ომის გათავებისა.

როდესაც არგუთინსკი-დოლოგორუკოვი დაბრუნდა შუტრას, ორბელიანი ისევ ზაქათალას წავიდა კარ-ბელაქნის მმართველად. იქ მივიდა იმ მხარის სანახავად თვით ვარანცოვიც სახლობით. „მთავარ-მართველს მოველი კნენითურთ—სწერდა ის ილიას—და გადამდის ხვითქი მეტის ფაცი-ფუცობით. რა ვქნა, მე მაგათი ჩვეულება და უინები არ ვიცი; შუშხუნების პლანებში ვიყავ, გამკეთებელი ვერსად ვიშოვე. ამ წყეულს ზაქათალშიაცა არა არის რა სრულებით იმისთანა ნუგბარი კნენის მისართმევად და თუ მირჩევ, ორიოდ ყაჩაღის თავებს მოვაკრევინებ და მივართმევ. ახრში, მე რომ ვხედავ ისევ შენმა ჭილიმონმა უნდა კაცად გამომიყვანოს და დღესვე დილით აღრიან დიდი მასლაათი მქონდა, და თუ დაიჯერება ამის სიტყვები, თითქმის შინა კაცი კნ აზ ვარანცოვისა ესა ყოფილა, „Помилуйте какъ мнѣ не знать“. სულ ამას მეუბნება და მეც გაოცებით ყურ სვუგდებ. ახლა ამან იცოდეს და ამისმა სულმა თუ სული აქვს—თუ მე პირშავად გამომიყვანა მთავარ-მართველთან,“*)

*) 15 აპრილს 1853 წელს.

მეორე წერილში იგი სწერდა: „ჩემო ძმაო ილიკო! ღვთის შეწევნითა, კარგად, ჩინებულად, დიდკაცურად დავატარე მთავარ-მართველი კნენითურთ ელისუმდის და იქილამ მულანლომდის. ყველგან დიდს მადლობას მიბრძანებდა და მართლად ყველა რიგზე იყო: ხალხი, ჯარი, სახლები მომართულ-მოკაზმულ-გაბრწყინვებულნი და ამასთანა თვით მთავარ-მართველიცა იყო დიდად მხიარულად; წამალსაც აღარა სევამდა, მადაც გაეხსნა და იყო მხიარულს გუნებაზედ; ზაკუსკები, სადილები ოჯახურად გაკიმულები: ცილამ მფრინველნი, კავკასიილამ ყინული, ტყილამ ნადირნი, ზღვილამ თევზნნნნი, მოლიოდნენ და მოლიოდნენ, სუფი და სჩი ევროპიისა, მწვადი ქართული, ფლავი ირანისა, ცივად ბატკანი ავარიისა, ნარინჯ ვათერინჯ და სხვანი და სხვანი.“

1854 წელს რუსეთისა და ოსმალოს შორის ომი ასტყდა და ამ გარემოებამ შამილი უფრო გააძლიერა. კავკასიის ჯარს დაღესტანს გარდა სხვაგანაც გაუჩნდა საქმე. შამილმა ისარგებლა ამ შემთხვევით და ჯერ კიდევ ომი არ იყო გამოცხადებული, რომ 15 ათასის კაცით მოაწვა ქარ-ბელაქანს. ორბელიანი სამნახევრის ბატალიონით დაუხვდა შამილს ზაქათალის ვიწროებში და ეჩხუბა. ის სწერს ვარანცოვს:

„Я долженъ былъ дать тамъ битву, не взирая ни на изрытую мѣстность, ни на число непріятеля, чтобъ во первыхъ остановить порывъ горцевъ въ наступлении ихъ, а болѣе для того, чтобы ободрить упавшій духъ жителей и разсѣять ихъ первоначальный страхъ, внушенный появленіемъ Шамиля съ огромнымъ скопищемъ, покрывшимъ собою горы Гонзогоръ и Динди. Эти причины заставили меня взять 3½ баталіона и броситься на встрѣчу непріятелю, спустившемуся въ закатальское ущелье. Живо закипѣлъ бой сильный, жаркій! и Боже мой! съ какимъ воодушевленіемъ, съ какою самоувѣренностью дрались наши солдаты!...“

„იძულებული ვიყავ შევბრძოლებოდი. ყურადღება არ მივაქციევი არც ხევ ხუვიანს ავგილ-მღებარეობასა და არც მტრის რაოდენობას, რომ

ჯერ ერთი, შემეხეწებინა მთიელთა მოტევა და მეორე, უფრო-კი მეტად-გამემხნევებინა შეშინებული მცხოვრებნი და გამეფანტა ის თავდაპირველი შიში, რომელიც გონზოვარისა და ღინდის მთებში მოდებულ შამილს უჩიკვებ მხედრობის გამოჩენამ იქონია. ამ მიზეზებმა მიძღვლა წამეყვანა 3 1/2 ბ ტალიონი და ზაქათალის ხელაში ჩამოსულს მტერს წინ შევგებებოდი. ვახურდა უცბად ბრძოლა მწყავე, ბრძოლა ფიცხელი! ღპერთო ჩემო! როგორ დაიმედებულნი და მხნედ იბრძოდნენ ჩვენი ჯარის-კაცები!...

ჩვენმა ჯარმა მთებიდან კი ვერ დასძრა შამილი, მაგრამ ზაქათალის ვიწროებში კი უკანვე აქცია. ორბელიანმა ბელაქანიდამ დაიბარა ერთი ბატალიონი ჯარიც და 7 სექტემბერს ქარიდამ განსდევნა ლეკები, დაიხსნა ახალი მესელდიგერის ციხე, რომლის გარნიზონი ოთხი დღე უწყსლოდ იყო, და გააქცია შამილი ჯურმუტში.

ამას შემდეგ ქარ-ბელაქანი ხელ-ახლა დამშვიდდა და ომის-საქიროებათა გამო ორბელიანს ჯარებიც გამოაცალეს ხელიდან. მთაშიც დათოვა და შეუქრა ლეკებს გზა. გრიგოლის ყურადღება ბრძოლის ველზე იყო მიქცეული, საცა მისი ძმა-ილია „ატრიადის ნაჩაღნიკად“ იყო დანიშნული. ის სწუხდა, რომ ჩვენ მაშინ ცოტა ჯარი გვყავდა. „სულყველანი იძახით-ოტრიადი, ოტრიადი! მაგრამ სადა გყავთ ჯარები, თქვე კუტრებო! ღმერთმან მოგიმართოს ხელი და ასახელოს ხმალი მყვირალა ზურაბისა!“ სწერდა ის ომში წამაყალს ილიას. პოეტს-მტრის ძღვევის იმედი ჰქონდა და ხუმრობით სწერდა თვისს-ძმას „ტრაბიზონტზედ მინდა გავცვალო ზაქათალაო“.

1853 წლის დამლევს გრიგოლ ხელ-ახლა გაგზავნეს შურაში არგუთინსკი-დოლოგორუკოვის ადგილზე, ჯერ დროებით, თანამდებობის აღმასრულებლად, (12 იანვ. 1854 წ.) და შემდეგ თანამდებობაზედაც. (4 აპრ. 1855). ზაქათალის მოშორება დიდად სწყენოდა პოეტს. „გამოვეთხოვე ზაქათალას და სწორედ გითხრა ძალიან შევწუხდი — სწერდა ის — შევეჩვიე ადგილს, ხალხსა, შევიტყე იქაურობის ავიცა, კარგიცა; ვიცოდი რა დროს რა წამალი უნდოდა, ხალხიც მომენდო, შემეჩვია და ახლა უნდა კიდევ სხვა უღელი ახალი დავიდვა კისერზედა და ამისთანა სიშორე მაწუხებს ძალიან; აქ კი ზაქა-

თალაში ჩემი თავი შინ მეგონა. ამის გარდა ესოდენმა აყრა-
დაყრამ გამიწყვიტა ილაჯი, გროში არ შემრჩა. მე ხომ ვერ
ვეტყვი ფული მომეცით და! **)

დაღესტანი ძალიან საშიშ მდგომარეობაში იყო ამ დროს.
რა კი ოსმალოსა და რუსეთს შორის ომი გაიმართა და მაჰ-
შადიანთ ქვეყანაში გაიშალა მაჰმადის მწვანე ბაირალი, შა-
შილმა ხმა დაჰყარა, ხონთქარმა მთელი კავკასია მიწყალობაო
თბილის-ერევნით და დაიწყო დიდი მზადება. მისი ხელის-კა-
ცები ყოველგან ქადაგებდნენ შამილის ძლიერებასა და რუსე-
ბის სისუსტეს. ორბელიანს კარგად ესმოდა ამ ხმების სიბრძ-
ნეც და სიცრუეც: ის ნათლად ხედავდა შამილის ძლიერებას
და თავის სისუსტეს და ითხოვდა მარცხენა ფლანგის კომან-
დირის თავადის ბარიათინსკისაგან გამოეგზავნათ იმისთვის კი-
დეც ოთხი ბატალიონი. იმას უნდოდა ცალკე ატრიადათ დაე-
ყენებინა კაზიკუმისის ადგილებში. თუ ამას არ იზამდნენ, შა-
შილი შევიდოდა ყაითალში და ტაბასარანში და იქიდან მუსრს
აადენდა აყუმას, დერბენდის მაზრას, კიურინის სახანოს,
ყუბას, ახტას და ყაზიყუმუხს. მაგრამ ჯარების სიმცირის გამო
ორბელიანს არა თუ არ გამოუგზავნეს ოთხი ბატალიონი,
პირიქით, იმას მოსთხოვეს გაეგზავნა აზიის ბრძოლის ველზე
თვისი ოთხი ბატალიონი. თუ ამისთვის საჭირო იქნებოდა, იმას
ნება დართეს დაეტოვებინა რამდენიმე ციხე და გარნიზონებით
4 ბატალიონი ჯარი შეეკრიბა. ორბელიანმა ამაზე ნამდვილი
კასსანდრის ყვირილი გააბა. ის ევედრებოდა ბარიათინსკის,
ნუ ღუპვენ მხარეს, ნუ კარგვენ ორმოცდა ათის წლის შრო-
მას და ხარჯს. ლეკები რომ დაინახავდნენ მიტოვებულ რუ-
სის ციხეებს, რას არ იტყოდნენ ჩვენს სისუსტეზე, ვინ მათგა-
ნი არ სტაცებდა ხელს ხმალოსა, ვინ არ დაედევნებოდა გარნი-
ზონს, ვინ არ შეუერთდებოდა შამილს, რომ დაეჭირათ შურა,
პეტროვსკი, დერბენდი, ყუბა და შემდეგ თვით თბილისი. მერე
სპარსეთი? განა სპარსეთი არ მოინდომებდა დაებრუნებინა
უკანვე წართმეული პროვინციები? ვინ მოსთვლიდა ყველა
უბედურებას, რომელიც მოჰყვებოდა ჩვენი ჯარის შემცირე-

**) წერილი 22 ნომბ. 1853 წ.

ვარანცოვი მაშინ დროებით იყო წასული კავკასიიდან, თუმცა ყველამ კი იცოდა, რომ ის არ დაბრუნდებოდა ჩვენს ქვეყანაში. ორბელიანმა წასვლის წინად ვერ ნახა მთავარ-ბარათ-ბელი, რადგანაც დაღესტანში იყო, და გამოთხოვების წერილზე, სხვათა შორის, ეს პასუხი მისცა ვარანცოვს:

Съ отъѣздомъ вашей свѣтлости Грузія одѣлась покровомъ печали, наносимой скорбною мыслію, что, быть можетъ, ваша свѣтлость не пожелаете возвратиться сюда. Въ теченіи десятилѣтняго блистательнаго правленія вашего народъ привыкъ видѣть васъ своимъ благотворнымъ геніемъ и въ мирѣ и въ войнѣ. Онъ по слову вашему возсталъ, преобразился нравственно и быстрыми шагами пошелъ по пути процвітанія въ умственномъ и матеріальномъ отношеніяхъ, постигнувъ жизнь облагороженную, изящную. Пусть даже замолкнетъ исторія; не замолчитъ народъ, который всегда съ благословіемъ произнесетъ ваше имя, и молитвы котораго послѣдуютъ всюду за вами.“

თქვენის უგანათლესობის სიძარცვით და დაბრუნებამდე მწუხარებით მოიცვა; ნაღვლობენ, ვაი-თუ, თქვენო უგანათლესობაზე, უკან დაბრუნება აღარ ისურვით. ათის წლის განმავლობაში თქვენ მიერ ბრწყინვალედ ქვეყნის მართვა-გამკვიდრებამ მიაღწია ხალხი მშვიდობიანობისა თუ ომიანობის დროს თავისს კეთილმოქმედ გენიად ჰყოლოდით დასახული. სიტყვისამებრ თქვენისა აღსდგა იგი, ხნობრივად განახლდა და გონებრივად თუ ნივთიერად აჭყვევების გზაზე სწრაფის ნაბიჯით იწყო სვლა. პატიოსანსა და კეთილხანობრივს, ტკბილს ცხოვრებას მოეწია. დეე, სდუმდეს ისტორია, ხალხი აროდეს არ გარდმდება და მუდამ კურთხევით მოიგონებს თქვენსა სახელსა, თან გააყვებათ მისივე ლოცვა“.

შემდეგ, როდესაც გამოცხადდა, რომ ვარანცოვმა სამუდამოდ დასტოვა კავკასია, გრიგოლი სწერდა იმას:

„Участь Грузіи рѣшена: ваша свѣтлость не возвращаетесь въ страну всегда васъ благословляющую, которая такъ пышно разцвѣла и начала жить жизнью человѣческою только въ блистательное отечески попечительное ваше правленіе! Не возвращаетесь, когда въ эти смутныя, опасныя времена геніи вашъ, ваше великое имя, были бы путеводителями къ побѣдамъ и лучшимъ ручательствомъ за прочное спокойствіе Грузіи, вокругъ которой уже два года раздаются грома кровопролитной войны, отъ успѣха которой зависитъ жить или не жить Грузіи! Пройдутъ годы многіе въ очередь займутъ ваше мѣсто, но васъ не замѣнятъ! И долго, долго глаза нашъ не привыкнетъ къ новымъ хозяевамъ Тифлиса“).

„ვადანწყდა ბედი საქართველოსი: აღარ უბრუნდებით, თქვენო უგანათლებულეობაჲ, ქვეყანას, რომელიც მუდამ ეამს კურთხევით გიგონებლთ და რომელიც მხოლოდ თქვენის მამობრივის, მზრუნველობით აღსაგსე ბრწყინვალე მართვა-გამგეობის დროს ეღირსა აპყვავებასა და აღამიანურს ცხაკრებასა აღარ უბრუნდებით ამ არეულობისა და შიშინანობის დროს, როდესაც თქვენი გენია, თქვენი დიდებული სახელი გამარჯვებათა მომასწავებელი და საუკეთესო თავლები იქმნებოდა, რომ მტკიცე მყუდროება საქართველოსი, რომლის გარშემოც აგერ ორი წელიწადია სისხლის მღვრელ ომიანობის კახა-კუხი და გრგვინვა მოისმის, არ შეიწყოდა და რომლის ყოფნა-არ-ყოფნაც მთლად ამ ომის შედეგზე დამყარებული განვლიან მრავალნი წელნი, რიგ-რიგით დაიქერენ აქ თქვენს აუღილს, მაგრამ თქვენს მაგიერობას-კი მაინც ვერაიან გაგვიწვეს! და დიდ-ხანს, დიდ-ხანს ვეღარ მიეჩვენა ჩვენი თვალი ტფილისის ახალს მმართველებსა.

ყოველ კაცს არ შეუძლია ასე რიგად დაფასება თანამედროვე კაცისა. საზოგადოდ კაცი იგივე ხელის მოსამსახურეა, რომლისთვისაც, ანდაზისა არ იყოს, დიდი კაცი არ დიდკაცობს. მხოლოდ დროსა აქვს ზეგარდმო მინიჭებული მაღლი თანამედროვე კაცის მცირე ნაკლულევიანებას დავიწყების სუდარი გადაათაროს და ღირსება უფრო ნათლად და თვალსაჩინოდ გახადოს, დიდს ღირსებას დიდი სახელი მისცეს. დროებამ მაღე გაამართლა ორბელიანის მაღალი შაზრი ვარანცოვზე. ცამეტი წლის შემდეგ მაღლიერმა კავკასიამ ძეგლი აღუმართა იმას და დღეს იმისი სახელი ნამდვილი ისტორიული სახელი არის, რომლის შუქი მთელს მე-XIX საუკუნეს ანათებს. ძეგლი ეკკლესიების და ციხეების ნანგრევებს თამარ მეფის სახელს მიუწერს ხალხი, თუნდ ეს ციხე-ეკკლესიები მეფე ერეკლესგან იყოს გაშენებული; მე-XIX საუკუნის სიკელეს—ვარანცოვს, თუნდაც ეს სიკეთე ერმოლოვის წყალობა იყოს, ან როზენისა. ამიტომაცაა 1867 წელს, როდესაც ძეგლი აღუმართეს ვარანცოვს, სთქვა ორბელიანმა: „არის კიდევ სხვა ძეგლი ვარანცოვისა... ეს ძეგლი დიდი ხანია რაც აღმართულია ჩვენს გულში“.

კავკაჟიძის სახლობის ტყვეობის ამბავი ვინ არ იცის? ლეკები ჩამოვიდნენ მთიდან, გააპეს ალაზანი, მიუხდნენ წინან-

დალს, დასწევს და დასდაგეს ალექსანდრე ქავკაეაძის სახლი და ტყვედ წაასხეს მისი "შვილის" დავითის სახლობა: ცოლი— ბატონიშვილი ანნა—ექვსის შვილითა; ცოლის და—ბატონიშვილი ბარბარე—რძალი პოეტისა, თავის შვილით გიორგით, ფრანკუზის ქალი დრანსე და მოახლენი. ლეკებმა კარგად იცოდნენ დატყვევებულთა ვინაობა და ესენი პირდაპირ შამილს მიჰგვარეს დარგოში. შამილმაც დიდი მატერიალური ზარგებლობა გამოხადა ამ ტყვეობას.

ორბელიანმა—ამ ეამად კასპიის ახლო ადგილთა ჯარების გამგემ და სარდალმა—მიწერ-მოწერა გამართა შამილთან დატყვევებულებზე. ეს იყო მისი მოვალეობა როგორც სამსახურის კაცისა, ისე ნათესავისა. ეს ტყვეობა იმას სიცოცხლეს უმწარებდა. ჯერ ერთი რომ ქავკაეაძის ოჯახი პირველი ოჯახი იყო კახეთისა და მეორე: თითონ პოეტს ბევრი ბედნიერი წამები გაეტარებინა ამ ოჯახში სიყმაწვილის დროს. მაგრამ ყველაფერზე უფრო სწავდა იმას თავის რძლისა და ძმისწულის ბოროტი ხვედრი. ვის არ სწერდა, რას არ სწერდა თავის უბედურებაზე ორბელიანი? რა ღონის-ძიებას არ ხმარობდა, რომ როგორმე შეემსუბუქნა ტანჯვა დატყვევებულთა. ამ დროის წერილები, მიწერილი განსვენებულ დიმიტრი ჯორჯაძესთან, სავსეა ხეწნითა და ვედრებით დატყვევებულებზე. ის სწერდა ამ უკანასკნელს გაეგზავნა დატყვევებულთათვის: თბილი ბატინკები, კალოშები, გრძელ-ყელიანი წინდები, ფლანელი, პერანგები და კაბები, თბილი წამოსასხმელი, ჩაი, შაქარი, ერთი სიტყვით სულ ყველაფერი „სასარგებლო და არა საკოხტაო“. ერთს წიგნში, რომელშიაც ჩამოთვლილია, რაც უნდა გაეგზავნოს დატყვევებულებს, პოეტი, ბოლოს, ხელის-მოწერის შემდეგ, აწერს პოსტ-სკრიპტუმად: „თეთრი სუხარიც იამებათ ჩაიზე კარგია“. „მეტად შეწუხებული ვარ—სწერდა იგი ჯორჯაძეს—და ეს უფრო მტანჯავს, რომ ჩემი მწუხარება უნდა შეძლებისამებრ დაემალა და არ უჩვენო არცა ჯარს და მეტადრე არცა აქაურთა მცხოვრებთა, რომელნიცა შემომტკერიან და უნდა შემატყონ—იქნება თა-

ვიანთ სასიხარულოდაც—მწუხარება რაიმე, მაგრამ არ გაეხარებ არა ვისა! ხომ არ მოგსვლია ამბავი ჩვენის ტყვეებისა? ან რა ისმის მანდა იმათი?“*) მეორე წერილში მისი სასოწარკვეთილება უფრო აშკარა არის: „თუ შეგეტყოს რამე ამა უბედურთათვის შემატყობინე, ნურას დამიმალავ; თუ გინდა იყვენ დახოცილნი ნუ დამიმალავ: მე დიდი ხანია განმზადებული ვარ ყოვლისა უსაზარელის შემთხვევისათვის. აღსრულდეს ნება ღვთისა.“**)

„Откровенно скажу вамъ—სწერდა პოეტი ამავე საგანზე ფლიგელ-ადიუტანტს ბარონ ნიკოლაის—что сколько я не стараюсь превозмочь скорбь мою, но малодушіе овладѣваетъ мною. Мнѣ казалось до сихъ поръ, что никакое несчастье не поколеблетъ твердости моего духа; но этотъ ударъ, нанесенный мнѣ прямо въ душу свыше моихъ силъ, испытаніе слишкомъ тяжкое! Не постигаю какъ эти несчастныя слабыя женщины, слабыя дѣти могутъ еще существовать до сихъ поръ? Вижу, Господь Богъ еще не совсѣмъ лишилъ меня своей милости ***).

„გამოგიტყდებით,—სწერდა პოეტი ამავე საგანზე ფლიგელ-ადიუტანტს ბარონ ნიკოლაის,—რომ სულმკლევობამ შემიპყრა, თუმცა დიდადა ვცდილობ ვძლიო რაგორმე ეს ჩემი მწუხარება. ძეგონა აქამდისინ, რომ სიმტკიცეს ჩემს სულისას ვერავითარი უბედურება ვერ შეარყევდა; მაგრამ ამ ეპოქა პირდაპირ სულს დაესვა ლახვარი, არ შემიძლიან ავიტანო, განსაცდელი ვგე მძიჟა მეტად! ვერ გაპიკია, ეს უბედური სუსტი დედა-კაცები და ბავშვები როგორ-ღა არიან აქნობაჰდის ცოცხლები? ვხედავ უფალს ღმერთს ჯერ კიდევ მთლად არ გამოუწირია ჩემთვის თავისი მოწყალება.“

ამგვარსავე სულის კვეთებით სავსე წიგნებს სწერდა ორბელიანი ვარანცოგს, შჩერბინინს, ბარიათინსკის და თვით შამილსაც. შამილმა პასუხად შემოუთვალა: პირველად სალამი; მერე „თქვენნი წერილი მომივიდაო, რაც მასში ეწერა, ყველა

*) წერილი 80 ივლ. 1854.

***) წერილი 1 აგვისტ. 1854.

***) წერილი 10 აგვ. 1854.

ესცანიო“; მასუკან: „ღეთისაგან გამოგზავნილი ვარო და მისი ყოველი ბრძანება უნდა აღვასრულოვო, თქვენც თქვენის ხელმწიფის ბრძანებისა ხართ აღმასრულებელიო. ინშაჰლოა, რაც შემიძლიან კარგად შევინახავ ტყვეებსაო და პატივსაც ვაძლეევო. ამათ გამოხსნისათვის მოსალაპარაკებლად კაცს გამოგზავნი თქვენთან, როცა ანუ შურაში მოხვალთ და ანუ ხასაფურთაშიო“. ამის პასუხად ორბელიანმა შემდეგი წიგნი მისწერა შამილს.

Главъ Мусульманскихъ Богомольцевъ Иمامу Шамилю.
30 авг. 1854. лагерь на высотахъ Гамашн.

Господь Богъ да воздасть вамъ по дѣламъ и помышленіямъ вашимъ! Мы всѣ въ рукахъ у Бога и ничто не совершается безъ воли Его, и потому человѣкъ истинно-поклонящійся Богу, не гордится въ счастіи, не унываетъ когда желтое лице несчастія настигнетъ его на пути скоропреходящей жизни. Въ этомъ обманчивомъ мірѣ все проходить, все умираетъ, остаются только дѣла добрыя, съ которыми угодникъ Божій долженъ наконецъ предстать предъ судомъ Всемогущаго. И горе тому, кто все это зналъ, но не исполнилъ заповѣдей Божіихъ! Слава же безсмертія тому, кто твердо и неуклонно шель по пути спасенія.

Теперь обращаюсь къ вамъ, глава мусульманскихъ Богомольцевъ! Еще прежде братъ мой Илья находился у васъ въ плѣну — онъ только не давно умеръ — а жена его съ маленькимъ сыномъ и племянницею, также попались къ вамъ же въ плѣнъ вмѣстѣ съ родственницею моею Анною съ дѣтьми и прислугами. Здѣсь ясно видно, что наказаніе это послано отъ Бога и я безъ ропота покоряюсь Его святой волѣ... Но вы, по благородству вашихъ чувствъ и сердца, оказываете плѣннымъ моимъ родственницамъ въ дни скорби и печали человѣколюбивое вниманіе и Богъ наградитъ васъ за это. Повѣрьте, и я не затерянный въ мірѣ человѣкъ! Какъ знать, быть можетъ будетъ случай, когда и я могу быть полезнымъ, если не лично вамъ, то вашимъ сыновьямъ; а вы хорошо знаете, что благодарность, какъ и мщеніе долго живутъ на свѣтѣ!

Письмо ваше я получилъ съ удовольствіемъ вчера. И прежде, и теперь я прошу все объ одномъ: объ освобожденіи плѣнныхъ моихъ родственницъ съ дѣтьми и прислугами. Не торгуйтесь со мною: это не прилично ни мнѣ, ни вамъ; мы оба не купцы! Повѣрьте, я не измѣню своему слову и дамъ за ихъ выкупъ все что я въ состояніи. Но если вы думаете, что наше правительство приметъ на себя ихъ выкупъ, повѣрте, это будетъ ошибка съ вашей стороны, и этимъ только замедлится ихъ освобожденіе; а слабыя женщины и дѣти не вынесутъ долгое время суровость вашего климата, перемрутъ и тѣмъ только мнѣ одному причините зло безъ великой пользы для васъ.

Если, не зная меня, можетъ быть, вы не совѣмъ, до вѣритесь моимъ словамъ, и потому не согласитесь отпустить моихъ родственницъ безъ торговъ и переговоровъ, то крайней мѣрѣ пришлите всѣхъ маленькихъ дѣтей и беременныхъ женщинъ и мою племянницу, которыя очень больны и оставьте у себя залогомъ жену моего брата Варвару и сестру Анну до окончанія переговоровъ. Хотя мы и враги, но вы, по внушенію благороднаго нашего сердца и великодушію, должны выполнить по крайнѣй мѣрѣ эту послѣднюю мою просьбу.

Князь Давидъ Чавчавадзе, мужъ Анны, пріѣхалъ въ Хасав-юрти. Это мѣсто очень близкое къ вамъ, самое лучшее для скорѣйшаго окончанія этого дѣла и потому прошу васъ приказать вашему довѣренному лицу прибыть туда къ нему и окончить это дѣло такъ, какъ я васъ прошу; повѣрьте, вы не останетесь въ потерѣ. Я самъ не замедлю явиться туда; но во всякомъ случаѣ Давидъ ли, или я, все равно, потому что онъ мой племянникъ.

Еще прошу васъ дозволить моему мальчику Захаркѣ прибыть въ Дарго и находиться для услуженія при моихъ родственницахъ.

Въ книгѣ сказано: только добрыми, Богоугодными дѣлами открываются человѣку двери спасенія; остальное все прахъ и суета!

„ღვთის მლოცველ მუსლიმთა უფროსს იმას შამილას.

30 აგვ. 1854 წ. გამაშის მწვერვალთა ბანაკი.

უფალმა ღმერთმა მოგიწყოსთ საქმეთა და განზრახვათაებრ თქვენთა! ჩვენ ყველანი ღვთის ხელთა ვართ და გერეშე ნებისა მისისა არა არა ხდებთ. ამიტომაც კეშმარტად თაყვანისმცემელი ღვთისა არ ამაცობს ბედნიერებითა თვისითა და არა ჰკარგავს საოვბასა, როდესაც მსწრაფლ წარმავალ ცხოვრების გზაზედ უბედურება რამ შეემთხვევა. ამ ტრუ ქვეყანაში ყოველივე წარმავალი, რომაკვდავია, რჩებიან მხოლოდ კეთილნი საქმენს, რომლებითაც მშობსკი ღვთისა უნდა წარუდგეს დაბოლოს ყოველად შემძლებელის სამართალსა. და ვაი იმას, ვინც ყოველივე ესე უწყოდა და მცნებანი ღვთისა არ შეასრულა! ხოლო დიდება უკვდავობისა მას, ვინც მტკიცედ და შეურყევლად აღდა ხსნის გზასა.

მოგმართავთ ახლა თქვენ, ღვთის მლოცველ მუსლიმთა უფროსო ჯერ ისევე წინად ჩემი ძმა ილია გყავდათ ტყვეთ, — რომელიც დიდი ხანი არ არის გარდაცვალა, — ახლა კი ტყვეთ ჩაგივარდნენ მეუღლე მისი ჰატარა ვაჟითა და ძმისწულით ნინოთურთ, მათთან ერთად ჩემი ნათესავი ქალი ანნაც თავისის ბავშვებითა და მსახურებით. ნათლად სჩანს აქედგან, რომ სასჯელი ესე ღვთისაგან რომერგო, და მეც არა ვდრტვინავ, მისს წმიდა ნებას ვემორჩილები, მაგრამ თქვენ, თქვენის გულისა და გრძობათა კეთილშობილობით, ჩემს ტყვე ნათესავ-ქალებს ასეთის მწუხარებისა და ურვის დროს კაცთმოყვარებრივს ყურადღებას არ აკლებთ, რისათვისაც ღმერთი მოგაგებთ ჯილდოსა. მერწმუნეთ, მეც დაკარგული არა ვარ ამ ქვეყნად! ვინ იცის, უნება შემთხვევა მომეცეს და მეც გამოგადგეთ, თუ პირად თქვენ არა, თქვენს შვილებს მაინც; თქვენ-კი კარგად უწყით უთუოდ, რომ მადლობისა და შურისძიების გრძობა დიდხანს სცოცხლობენ ამ ქვეყნად!

თქვენგან ზილებულმა წერილმა გუშინ მასიამოვნა. უწინაცა და ახლაც ერთსა გთხოვთ მხოლოდ: ტყვედ მყოფი ნათესავი ქალები, მათი შვილები და მსახურნი ჩანგვითავიუფლოთ. ნუ მევატრებით, რადგან არც მე და არც თქვენ ეს არ შეგვეფარის. ვატრებიხომ არა ვართ მერწმუნეთ, რომ ჩემს სიტყვას არ ეღვალატებ და გავიღებ მათდა გამოსახსნელად ყოველისფერს, რასაც-კი შევიძლებ. მაგრამ თუ გვონიათ, რომ მათს გამოსყიდვას მთავრობა იკისრებს, მერწმუნეთ, თქვენის ნხრივ ეს დიდი შეცდომა იქნება და ამით მხოლოდ დაავიანებთ მათს განთავისუფლებასა; საბრალო ქალები და ბავშვებო-კი დიდხანს ვერ აიტანენ თქვენის ჰავის სიმკაცრესა, დაიბრუნებინ და ამითი ხოლოდ მე მომაცენებთ ბოროტსა და თქვენც ვერა. ისარგებლებთ.

მაგრამ შეიძლება, ჩემს სიტყვას, როგორც უცნობისას, არ ენდოთ და უეპრობოთ, მოულაპარაკებლივ არ გაანთავისუფლოთ ჩემი ნათესავი ქალები; გთხოვთ მაშინ პატარა ბავშვები და ორსულად მყოფი ქალები და ჩემი ძმისწული მაინც გამოგზავნოთ, რომლებიც ძალიან თურმე არიან ავად და მოლაპარაკების გათავებამდე მხველათა გყვანდეთ ჩემი რძალი ბარბარე და მისი და ანნა. მართალია, მტრები ვართ, მაგრამ თქვენის კეთილშობილ გულსა და სულგრძელობის შთაგონებათ ეს უკანასკნელი ხზოვნა მაინც არის უნდა უთუოდ ამიარულოთ.

ანნას ქმარი თავადი დავით ქაჯავაძე ხასავ-ურთშია. თქვენზე ეს ძან ახლოა, გთხოვთ ან: ათვის საქმის ჩქარა გასათავებლად უბრძანოთ თქვენს რწმუნებულსა, რომ მივიდეს იქა და საქმე ისე გაათავონ, როგორცა გთხოვთ; მერწმუნეთ, ამითი თქვენ არას დაჰკარავთ. მეც საჩქაროდ მოვალ იქა, მაგრამ ყოველს შემთხვევაში, დავითი იქნება თუ მე, ორივე ერთია, რადგან ჩემი დისწულია იგი.

გთხოვთ ამასთანავე ნება დაქროთ ჩემს ბიჭს ზაქარას, რომ დარგოში მოვიდეს და ჩემს ნათესავს ქალებს ემსახუროს.

ნათქვამია წიგნში: მხოლოდ კეთილის და ღვთიერ-სათნო საქმეებით მოიპოვებს ადამიანი ცხოვნებასა; დანარჩენი ყოველივე მტკერი და ამაოებააო!

ამ გვარს წიგნში არ იცი კაცმა, რას უფრო დაუკვირდე: სიტყვის ძლიერებას, კაცის გულის ცოდნას, მთიელთან ხერხიანად ლაპარაკს, თუ პოეტურს ნიქს, რომელიც მწუხარებას უფრო მალა აუწვევია? შამილმა ამ წერილის პასუხად მოითხოვა: 1) მისი შვილის დაბრუნება (ეს შვილი რუსის სამსახურში იყო აფიცრად), 2) დაბრუნებაჲ მისი ძმისწულისა და ორის ავარიელებისა, რომელნიც დიდის-ხნიდან რუსეთში იყვნენ გაგზავნილნი და 3) ერთი მილიონი ფული. პირველს ორს პირობაზე ორბელიანმა შეუთვალა შამილას შუამდგომლობა წინაშე ხელმწიფისა. უკანასკნელს პირობაზე კი სრული უარი, რადგანაც ეს ფული დატყვევებულთა ნათესავებს არ ჰქონდა. ესლა უნდა ნახოთ, რა ხერხიანადა სწერს შამილას პოეტი ამ ფულის სიდიდეს.

„Вы требуете миллионъ денегъ—სწერდა ის შამილს 14 სექვ. 1854 წ.— Это такая огромная сумма, что ежели бы человекъ сталъ считать словами одинъ, два, три и пр. то пройдетъ

„болѣ мѣсяца пока сочтеть эту сумму. Гдѣ-же намъ взять такую громаду денегъ, которыя если насыпать вмѣстѣ, составили бы большую гору серебра?“

„თქვენ იზხოვთ მილიონს,—სწერდა ის შამილას 14 სექდ. 1854. —ეს ისე დიდი თანხაა, რომ კაცმა სიტყვითა თვალთ: ერთი, ორი, სამი და სპ., თვეზე მეტი გავა, ვიდრე დასთვლიდეს. საიდგან უნდა ვიშოვოთ ეს ამოდენა ფული, როდესაც ერთს ადგილას დაგროვებული უშველებელს დიდს ვერცხლის მთას ეგგანებოდა?“

მიწერ-მოწერამ და მოლაპარაკებამ ტყვეების გამოხსნაზე ერთობ დიდი-ხანი გასტანეს. ბოლოს 1855 წლის დამდეგზე პროეტ-სარდალი სწერს გენერალს ალექსანდრე საგინოვს: „... ჩვენის ქალების საქმე ღეთის მოწყალებით იმედია, რომ შალე დაბოლოვდეს კეთილად. თქვენი ხელზე მკოცნი ისაია (გრამოვი) გავგზავნე დარლოს შამილასთან და ახლა დაბრუნდა და მომიტანა ქალების ამბავი და წერილებიცა; სულ ყველანი მშვიდობით არიან. დავითის შვილსა და პატარას გიორგის ფეხი აუდგამთ და დასუფთვულებენ; დავითის ქალებიც ასე შეეჩვივნენ შამილასა, რომ სულ წვერს უგლეჯენ.— შამილასა ძალიან კარგად და პატივით მიეღო ისაია და ახლა ამის ტრაბახობისაგან აღარა ვართ: ჰაი მე ასე უთხარ, ჰაი იმან ეს შითხრა და სხვანი ამგვარნი“. აპრილის თვეში მოლაპარაკებაც გათავდა. შამილა დასჯერდა შვილის დაბრუნებას და 40 ათას მანეთს, რომელიც ხელმწიფე იმპერატორმა უწყალობა დავით ქაქავაძეს სახლობის გამოსახსნელად. ორბელიანს აუსრულდა გულის წადილი: უნაკლოდ დაუბრუნდა ძვირფასი ნათესავები. ტყვეები მოვიდნენ თემირ-ხან-შურას, საცა დაჰყვეს პროეტთან ორი კვირა. თვისს სიხარულს ის აუწერდა თავად ვარანცოვს ამ სიტყვებით:

„... Въ продолженіи двухъ недѣльнаго пребыванія ихъ здѣсь, домъ мой преобразился въ рай для меня. Съ ранняго утра дѣти князя Чавчавадзе и мой племянникъ Георгій, прекрасные, какъ купидончики, приходили ко мнѣ; ихъ радостные крики, бѣготня, рассказы доставляли мнѣ истинно душевное

наслаждение! Какой прекрасный мальчик мой племянник! Здоровый, толстый и порядочный забіака...“*)).

„შათის ორის კვირით აქ ყოფნის დროს ჩემი სახლი სამოთხეს დაევგვანა. დილა ადრეანვე მოკრბენდნენ კუპიდონებივით მშვენიერი ბავშვები თავ. ქავქავაძისა და ჩემი ძმისწული გიორგი; შათი მხიარული ყვირილი, სიბილი და ლაპარაკი ქეშმარიტად მატკობდნენ სულიერად! რა მშვენიერი ზიკია ჩემი ძმისწული ჯანმრთელი, სხილი, ზორბა მოჩხუბარი“...

პოეტის მიცვალების შემდეგ ერთხელ განსვენებულმა დავით ქავქავაძემ გვიამბო იმისი იმ დროინდელ მწუხარების ნიმუშებად: —ამ მოგონებით ჩვენ ვათავებთ მისი ნათესავების ტყვეობაზე ლაპარაკს. —ერთხელ, როდესაც შამილისგან გამოგზავნილი კაცი ტყვეების დახსნის პირობაზე ელაპარაკებოდა იმას ქავქავაძის იქ ყოფნაში, გამოგზავნილმა დიდ-გულობა დაიწყო და იმის ლაპარაკს ყურიც არ ათხოვა. ამასთან ლეკი წამოწვა დივანზე, ფეხები მალლა აიშვირა და თავის ქეკა დაიწყო. ამის დამნახავემა ბრაზ-მოკრეულმა გრიგოლმა უთხრა ქავქავაძეს:

— დავით! ერთი დავკრა ამ ურჯულოსა!.. მაგრამ ვაი რომ ამით სულ წაეხდნენ საქმეს... ეჰ, წავიდეთ ერთი ბოლთა ვკრათ, ეგებ როგორმე გულის ჯავრი სიარულით ამოვიყაროთ.

სალამოს პირი თურმე იყო და ცხარედ მობაასეთ ვერცკი შენიშნეს შტაბთან დაახლოვება.

— КТО ИДЕТЬ? დაიძახა ყარაულმა.

— СОЛДАТЬ, ხმ: -ჰყო ორბელინმა.

მობაასეთ განაგრძეს ლაპარაკი: სად უნდა ეშოვნათ იმათ შამილის მისაცემი ფული, ვისთვის უნდა მიემართნათ, სად რა დაეგირავენინათ. ამ მუსაიდში და მოედანის გარშემო სიარულში ხელ-ახლად ყარაულის ხმა:

— КТО ИДЕТЬ.

— СОЛДАТЬ.

*) წერილი 7 მაისს 1855.

ვინ იცის რა გაქივრებაში იყვნენ ტყვეები. სიცივე, სიმ-
შილი, ცუდი სადგომი, ცუდი სამსახური როგორ უნდა გაე-
ძლოთ სუსტ ქალებს, ორსულ დედაკაცებს, უსუსრ ბავშვებს
განცხრომით ცხოვრებაში ნამყოფთ. საღ იყო სამართალი, კაცო-
ბრიული გრძნობა, რომელიც...

— КТО ИДЕТЬ.

— ახა, ღმერთო ჩემო, რას გადამეკიდნენ: солдаты, იყო
ქმა ორბელიანისა, რომელმაც ეხლა კი სიცილი ვერ შეიკავა.

X I

შამილმა შეილი დაიბრუნა და ორმოცი ათასი მანეთი
მიიღო, მაგრამ ომი კი არ შესწყვიტა. მთელი 1855 და 1856
წელი ორბელიანმა დაუცხრომელ ბრძოლაში გაატარა ლე-
კებთან. იბრძოდნენ: ქუთაისის მაღლობებში, წუდახარში, გერ-
გებილთან, სალათავის მთა-გრეხილზე, გამაშის მაღლობებში,
ზანაგს, დალიშის ვიწროებში, დეშლაგართან, ზუღუმ-ბაშთან,
ხოჯალ მახინის ციხესთან, ჩირ-იურთას, ყაზიყუმუხის სამთავ-
როში, გიმრში, ყარანაევის დაშვებაზე. იმასთან ტაბასარანში
შარიატის მქადაგებელთა მოახდინეს არეულობა და ორბელიან-
მა გენერალი მინკეიცის შემწევობით დაამშვიდა იქაურობა.
„ჩემო საყვარელო დიმიტრი, ანუ ჩემო ბურიენო - სწერდა
ის დიმიტრი ჯორჯაძეს — (ბურიენი ნაპოლეონ პირველის
სეკრეტარს ერქვა)... ტაბასარანელები სრულებით არ მოელო-
დნენ იმას, რომ მე გავებდავდი აქ მოსვლასა: ნადირ-შაჰიმ
ყალუხის მთიდან ვერ გაბედა ამ ხეობაში შემოსვლა; მად-
თოვმაც რუსის ჯარი ვერ მოაწია აქამდის; არღუთინსკიმაც
სხვა გზაზედ აიარა; წლეულს მინკეიცი ორიოდღე დღე იდგა
ყალუხზედ და დაბრუნდა იქიდან. ამა მიზეზთა გამო ახლაც
იმასვე იძახდნენ: „ბევრჯელ მოსულან და დაბრუნებულან“
და სრულიად გულმოსვენებით ელოდნენ, რომ მეცა შორი-
დამ დაუწყებ ლაპარაკსა, ვიდგები ერთი-ორი დღე და წავალ
იქა, საიღამაც მოველ. მაგრამ ძალიან შესცდნენ და ახლა

თავ-პირში იცემენ, ჰხედვენ რა თუ როგორ ინგრევე-იქცევა-იწვის მართლად მშვენიერად აშენებულნი თლილის ქვით ჩუქურთმიანნი სახლები. ამ ორს სოფელში (ხანაკში და რულუჯში) უშვებ მხოლოდ ერთს მეჩითსა და დანარჩენსა კი ესთხრი ძირიანად.—ამა ორის სოფლის გაოხრებამ შეაძრწუნა ტაბახარანი და ყაითალი და ახლა მოდიან დეპუტატები ერთგულებისა და მორჩილებისა განცხადებისათვის“.*) ტაბახარანის ეკსპედიციით მთელი ყაითალი დამშვიდდა და თვით შილალიცა. შარიატის მქადაგებელთაც შეუშოკლდათ დღე და ჟამი. ზოგი გაიქცნენ, ზოგნი დაიქირეს. „გუშინ ერთი შიხმაჰმადის თანაშემწე მომგვარა ჯამბევის შეილმა—სწერდა პოეტი დ. ჯორჯაძეს—ღიდი თურმე მწიგნობარი, სახელად აბდულ-ყადიბ ყადი. ჯერ შარიათისთვის ვებაასე; აუხსენ რაი არს სწორე შარიათი და მერე გავმათრახე, ასე რომ ჩემს შარიათსა არ დაივიწყებს თუ ცოცხალია დარჩა.“

ორბელიანის განკარგულებაში ამ დროს თორმეტი ბატალიონი ჯარი იყო. შამილმა ამისგამო ვერ გაბედა იმაზე მისვლა და პოეტ-სარდალმა მთელი თვისი ღონის-ძიება მოახმარა დაღესტნის გაშენებას. შტაბ-კვარტირები დაფუძნდნენ და სალდათებს მიეცათ მკვიდრი სადგური, შურა გამშვენიერდა შადრევანებით, შენობებით, ციხე-ბურჯებით, ეკლესიით, რომელიც შენდებოდა გაგარინის პლანით. დიშლაგარში გაშენდა ეგრეთივე მშვენიერი ეკკლესია. შურასა და დერბენდს შორის გაიმართა სამი მშვენიერი სტანციები. ვაქრობამაც ამოჰყო თავი. ერთ წელს მარტო გაიტანეს რუსეთში 153 ათასი მანეთის ენდრო. ცოტ-ცოტათ შრომის-მოყვარეობაც დაიბადა ომიანობის ქვეა-ქუხილის ხმაურობის ქვეშ.

აუწერს რა ჰაჯიმურადის გზის გაკეთებას, ორბელიანი სწერს დიმიტრი ჯორჯაძეს: „იქამდის მივიყვანე საქმე, რომ ტაბახარანელები გამოვიყვანე 500 კაცამდის ცულეებითა და ვაკაფინე იმათივე ტყე. მაგრამ სასაცილო ეს იყო, რომ თი-

*) წერილი 31 ოქტ. 1855 წ.

თონვე ამბობენ: „ჩვენ უზღვევები ვართ თავისუფალნი, მუ-
შაობა ჩვენი საქმე არ არის; ეს მამა-პაპას არ უქნია.“ ამას
ამბობენ და ჰკაფვენ კი ტყესა! მეტადრე სალამ-სალამოს რომ
დავახვედრებდი ცხვრებსა სამწვადედ და ამასთანა კარგს შე-
სხმასაც ვეტყობდი ამათის ერთგულებისათვის, ყოველივე ავი-
წყდებოდათ და იძახოდნენ: კნიაზ სალოლსუნ!“*)

18 მარტს 1856-ს პარიზის ტრაქტატმა ბოლო მოუღო
აღმოსავლეთის ბრძოლას. შამილას ცოტ-ცოტად იმედი ეკარ-
გებოდა. მალე მოვიდა კავკასიაში ახალი მთავარ-მართებელიც,
რომელსაც ბოლო უნდა მოეღო მისი ძლიერებისათვის. ეს იყო
თ. ალექსანდრე ივანეს ძე ბარიათინსკი, პოეტის დიდი მეგობ-
ბარი.

ჯერ ვარანცოვი არ წასულიყო კავკასიიდან, რომ ორ-
ბელიანი სწერდა ბარიათინსკის:

„Я не умру, пока не увижу васъ проконсуломъ Кав-
каза“.*)

ამ წინასწარ-თქმამ ხუთი წელიწადი მარტო უცადა თვისს
ჯანხორციელებას. ვარანცოვის შემდეგ, ომის საჭიროებათა
ჯამო, ნიკოლოზ პავლეს ძემ გამოგზავნა კავკასიაში გენერალი
მურავიევი და ომი რომ გათავდა, ახალმა ხელმწიფემ, ალექ-
სანდრე II-მ, კავკასიის მთავარ-მართებლად დანიშნა თ. ბა-
რიათინსკი.

ახალი მთავარ-მართებელი მოვიდა კავკასიაში დაღესტ-
ნით. ორბელიანი მიეგება იმას პეტროვსკში როგორც ის სწ-
ერდა დიმიტრი ჯორჯაძეს „ვენზილებითა, ტრიუმფალნის ვა-
რატებითა, შჩიტებითა და ფლაგებითა“. პოეტი ყოველ ამ
ჯვარი დღეობის და ნადიმ-ზეიმისა დიდი მოყვარე იყო. დი-
დათ მოსწონდა იმას მართლა დიდ-კაცური ხასიათი და ქცე-
ვა ბარიათინსკისა. ის იყო მისთვის: უხვი, მდაბალი, მაღალი.
პირველს სადილზე მისი სადღეგრძელო რომ დალია, შემდე-
გის სიტყვებით მიუსალამა იმას თვისი გრძნობა:

*) წერილი 17 ნოემბ. 1855.

*) წერილი 3 ივნ. 1852 წ.

„Ваше сіятельство! Вы вступили уже въ границы того обширнаго края, который Высочайше ввѣренъ просвѣщенно-попечительному управленію Вашему. Да благословитъ-же Богъ и начало вашего вступленія въ этотъ край и дальнѣйшее служеніе Ваше Великому престолу для благоденствія столькихъ тысячъ народовъ и войскъ съ восторженностью Васъ ожидающихъ. И всегда славными, всегда доблестными подвигами да радуете сердце Царя!“

„თქვენა ბრწყინვალეზავი უკვე დაადგით ფეხი საზღვარს იმ ვრცელის ქვეყნისას, რომელიც თქვენს განათლებულს ზრუნვასა და გამგეობას მიენდო უმალესად. დეე, აკურთხოს ღმერთმან თქვენი ამ ქვეყნად მობრძანებაცა და დიდებულ ტახტის წინაშე შემდგომი სამსახურიც იმ მრავალ ათასოვან ერისა და მხედრობის საღვთაგანად, რომელიც ასე აღტაცებით მოგვლისთ. ახარეთ მუდამ გული მეფისა მარადის სახელოვანობა და ქველის ღვაწლითა!“

პოეტ-სარდალმა უჩვენა მთავარ-მართველს ხალხი, ჯარი, ადგილები... მერე გამოაცილა ბაქომდის და გამოისტუმრა ქალაქისკენ. ამავე დღეს აფრინა ქალაქისკენვე წერილი. „ჩემო საყვარელო ძმაო ყაფლან! მოდის თქვენკენ მთავარ-მართველი კნიაზი ბარიათინსკი, კაცი ღვთისაგან დალოცვილი, სრული ყოვლის ფრით: გულით, გონებით, კეთილ განმზრახველობით.—მოდის დიდის სიყვარულით, დიდის სურვილით საქართველოს გაბედნიერებისათვის. ღმერთმან მისცეს შემწეობა თვისი და სიცოცხლე აღსრულებისათვის ყოვლისა მის, რაცა მიამბო თავის პლანებიდამ. ხელმწიფესა და თვით ღმერთსა ჰყვარებია საქართველო, რომ ეს კაცი გამოგზავნეს აქა მთავარ-მართველად. აბა რაც შეგეძლოსთ, მხიარულებით მოეგებენით: ზურნით, ნალარით, ცხენის ქენებით, ყიჟინით, ყვირილით, ვინც როგორ იცოდეთ ისე მოეგებენით, სულ ბაირალებით!.. გეთაყვანე, ჩემო ყაფლან, შენებურად წინ მოეგებე ცხენით ბარამჯიბილსავით. ბიძია ალექსანდრეს შეეხვეჩემ მაგიერ, რომ წამოვიდეს მოსაგებებლად ლაზათიანის დასტითა. აბა ძმებო, ვინძლო გამახაროთ თქვენის კარგად გამოჩენითა. მე იმიტომ გწერთ, რომ ეიცო რაც ამბავია.—გიჟო

ნიკო თუ მანდ იყოს, მაშინვე გააგდე კახეთში, რომ მთლად ყმაწვილ-კაცობა მოჰგლიჯოს კახეთისა და მიეგებოს მთავარ-შართებელსა ყანწებითა, ქვევრების ახდითა, მარნებითა. თუ ასე არ გიქნიათ, იცოდეთ ჩემი მტერი იქნებით და თქვენის თავისაცა.“*)

თბილისში თ. ბარიათინსკის თან მოჰყვა განცხრომა, ლხინი, ღღესასწაულები, ბალები, ტანცაობა, ნადირობა, წვეულება... ქალაქისთვის ნამდვილი მეორე იმპერიის ბრწყინვალე დღეები დაადგა. ორბელიანი დაბარებულ იქნა საქმის გამო თბილისში და როდესაც დაბრუნდა შურას, დიდის აღტაცებით აუწერდა ქალაქის ყოფას ბარონ ნიკოლაის (ლენონტის): თავის დღეში ქალაქი ასე მხიარული და ხმიანი არა ყოფილა. ამ განცხრომასთან ახალი მთავარ-მართებელი დიდი საქმის კაციც იყო, დიდი პლანების მექანი. თუ ყველა იმისი ჰაზრი ასრულდებოდა ჩვენი ქვეყანა ძლიერ წინ წავიდოდა! წიგნის ბოლოს ის სწერდა საიდუმლოდ ბარიათინსკის განზრახვას: დაეყენებინა 80 ბატალიონი სპარსეთის სამზღვარზე და დახმარებოდა შაჰს, თუ ინგლისი არ დაანებებდა თავს სპარსეთთან ბრძოლას. ვინ იცის მაშინ როგორ დატრიალდებოდა საქმე. ვინ იცის რით გათავდებოდა ინდოეთის მხვედრი!

Баронъ, тогда прочь вьючные сундуки, дагестанскія скалы, чеченскіе лѣса! Войдемъ сражаться на слонахъ. подобно героямъ баснословной поэмы „Караманіани“! სწერდა ის ამავე წერილში.**)

1857 წელს ორბელიანმა „კახეთის სისხლი აიღო“! იმან რამდენჯერმე დაამარცხა სალათავიაში შამილის ჯარი, „თიბათეეში ამოველ ჯარითა სალათავიაში, — სწერდა პოეტი-ყაფლან ორბელიანს — სადაცა ვაშენებ ციხესა. შამილიც იყო აქ დიდის ჯარითა, ქურდსავით ტყეში იღვა და რამდენჯერაც გამოვიდა ტყილამ, იმდენჯერ დამარცხებული ცხვირ-პირ-ჩამტვრეული

**) წერილი 22 ოქტ. 1856 წ.

*) 13 მარტ. 1857 წ.

მირბოდა. 24 ივნისს ვეება ხევი ავაესე იმათის დახოცილ-
ბითა; ორნი ნაიბნი და მრავალნი მწიგნობარნი ყადიები სულ-
შტიკებზე ავაგებინე. იმ დღეს ოთხასზე მეტი დახოცა იმა-
თი. 27 მკათათვესა კიდევ დამარცხდა, მრავალი დახოცეს, 44
ტყვე და ერთი ბაირალი წაფართვით; ამის გარდა 29 მკათა-
თვესა კიდევ დამარცხდა, 250 მოუკლეს, 70 დავიჭირეთ და
კიდევ ამის გარდა 1 აგვისტოს დავამარცხეთ და 12 დავიჭი-
რეთ და ბევრი დახოცეს. დღეგრძელობა შენ გქონდეს, რომ:
შე ისინი დათვსავეით ვაღრიალე და კახეთის სისხლი ავიღე!“
5 ოკტომბერს ორბელიანმა აიღო უკანასკნელი ძალა შამი-
ლისა სალათავეაში, ბურთუნაი. ამ სოფლის გასამაგრებლად
შამილმა მოიხმარა მთელი თვისი ვეება ჯარი და მართლა დი-
დათაც გაამაგრა ციხე: სამ საყენზე მეტი თხრილი ჰქონდა
შემოვლებული გარშემო სოფელსა და მასზედ დაწყობილი
იყო გოდორყუები მიწითა და ქვებით ავისილი, მაგრამ ორ-
ბელიანმა ისეთი დრო უპოვა მტერსა და მარჯვედ მიიტანა.
იერიში, რომ ციხის აღებას 14 დაქრილი სალდათით მორჩა.
ერთი დღე რომ დაეგვიანა, ციხის აღება შეუძლებელი იყო,
რადგანაც მეორე დღეს შეიდის ნაიბის ჯარები უნდა მო-
სულიყო ადგილის გარნიზონად. გამარჯვების შემდეგ პოეტი
სწერდა დიმიტრი ჯორჯაძეს: „მზე ამოვიდა ბრწყინვალედ;
შე შეჩითის ბანზედ ესეამდი ჩაისა; ბარაბანსჩიკები უკრავდნენ
ახალს აღებულს ციხეში ფარსა, როდესაც გამოჩნდნენ მურუ-
დის ჯარები გუმბეთის გზაზედ და შენ იფიქრე იმათი პირ-
დაღებით გაოცება, რო სრულებით მოულოდნელად ნახეს
რუსის ჯარი ბურთუნაიაში... შამილსაგან აშენებულს ციხეში
შყუდროდ და მოსვენებით ჰსდგას ჩვენი სამი ბატალიონი
ოთხის ზარბაზნით.“*)

ბურთუნაის და გარშემო ადგილების აღებისათვის ორ-
ბელიანს მიეცა გენერალ-ადიუტანტობა (10 ნოემბ. 1857)-
ბარიათინსკიმ მიულოცა იმას ხელმწიფის წყალობა და თავი-

*) წერილი 6 ოქტ. 1857 წ.

სი ექსელბანტები გაუგზავნა. ის სწერდა პოეტს ერთს შემდეგს წერილში:

„Вы не даёте мнѣ рѣшительно опомниться, почтеннѣйшій князь Григорій Дмитриевичъ, и оглушаете насъ, почти всякій день громомъ блистательныхъ и рѣшительныхъ побѣдъ Вашихъ... Завтра съ фельдшеремъ отправляю Ваше донесеніе къ Государю Императору, которыйи безсомнѣнно обрадованъ будетъ успѣхомъ новаго своего генерала-адъютанта!..“

„აღარ მაცდით თითქმის გონს მოვიდე, უპატივცემულესო თავადო გრიგოლ დიმიტრის ძე, ისე თ. ვსბრუს მხვევთ თითქმის ყოველდღე თქვენის ბრწყინვალე და ჩინებულ გამარჯვებათა გრგვინვა-ქუხილით... ხვალ ვატან თქვენს მოხსენებას ფელდსგერემს ხელმწიფე იმპერატორისათვის წარსადგენად, რომელიც, ვგვი არ არის, მოხარული იქმნება თავისს ახალ გენერალ-ადიუტანტის წარმატებისა.“

სალათავიას აღება მით უფრო სასიამოვნო იყო მთავარ-მართველისთვის, რომ ეს შეადგენდა მის პლანს. დაღესტნის ომი ერთობ დიდხანს გაგრძელდა, ერთობ ძვირად უღირდა რუსეთს, რომ ეხლა, როდესაც აღმოსავლეთის ომი გათავდა, არ ეხმარა იმას სრული თვისი ღონე და მეცადინეობა — ბოლო მოელო შამილის ძლიერებისთვის. ამ განზრახვით დანიშნეს თუ არა თ. ბარიათინსკი მთავარ-მართველად, იმან შეადგინა ახალი პლანი აღმოსავლეთის კავკასიის დაპყრობისა. ამ პლანით შამილის დამორჩილებას სამ გვარის საშეაღებით უნდა შესდგომოდა რუსეთის ჯარი: უნდა უფრო მკიდროდ გარშემორტყმოდა იგი იმ საზოგადოებათ, რომელნიც შამილის მომხრენი იყვნენ; უნდა აეღო სალათავია და აუხი, როგორც საიმედო ბაზისი მტრებთან ბოძოლისათვის, და დასასრულ უნდა დასცემოდა შამილს ერთსა და იმავე დროს სამის მხრით. ამ პლანის ასრულებაში მოყვანამ მართლა დასცა შამილი. 25 აგვისტოს 1859 წ. დაღესტნის გმირი თიკონ გამოსხადდა ბარიათინსკის ბანაკში და დანებდა ხელმწიფე იმპერატორის სულ-გრძელობას მთელის თვისის ერთგულის მიუხრიდენითა და ამალით.

ბურთუნაის აღების შემდეგ ორბელიანს დიდი ხანი არ დასცლია დაღესტანში. 1858 წლის დამდეგს თ. ბარიათინსკიმ გადმოიყვანა იგი ქალაქს და დანიშნა კავკასიის მთავარ-მართველის რჩევის თაემჯდომარეთ) ამასთან; როცა მთავარ-მართველი არ იქნებოდა ქალაქს, იმას უნდა აისრულებინათ ვით ხელმწიფის-ნაცვლის თანამდებობაც. ორი წლის შემდეგ სულ ყველა ამ თანამდებობასთან ორბელიანი დანიშნეს თბილისის გენერალ-გუბერნატორად. ცოტ-ცოტად მოთმინებაში, შრომაში, ერთგულმა და პატიოსანმა სამსახურმა გრ. ორბელიანი მიიყვანეს სასამსახურო იერარხიის უმაღლეს ხარისხამდე. ეხლა კი მართლა შეეძლო ეთქვა ყაფლანს: ზურაბიანნი წავიდნენ წინაო!

პოეტის დაღესტანიდამ გადმოყვანის მიზეზად შემდეგს შემთხვევას ასახელებენ. ახლად დაწესებულ ქუთაისის საგენერალ-გუბერნატოროში ბარიათინსკის უნდოდა დაენიშნა გენერალ-ადიუტანტი ბარონი ვრანგელი, რომელიც პეტერბურგში იყო იმ უამად. ეს ბარიათინსკის სურვილი ხელმწიფე იმპერატორმაც იცოდა. ვრანგელმა ბევრის ფიქრის შემდეგ, უარი შემოუთვალა მთავარ-მართველს ამ ადგილზე. ამის ბარათი მოუვიდა თ. ბარიათინსკის სწორედ მაშინ, როდესაც ის ემზადებოდა თეატრში წასასვლელად. თეატრში, პირველის აქტის შემდეგ, როდესაც მთავარ-მართველის ლოჟაში შეკრბა ჩაიზე ქალაქის მაღალი საზოგადოება, დიდი ბატონი მთავარ-მართველი მიუბრუნდა იქ მყოფს გიორგი რომანოვის ძეს ერისთავს და უთხრა: კნიაზო გიორგი, მე თქვენ გნიშნავთ ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორად. იმედი მაქვს, გაამართლებთ ჩემს თქვენდამი ნდობას.“ დანიშნვას მილოცვა მოჰყვა, მილოცვას ქუთაისში წასვლა და თანამდებობაში შესვლა... ამ დღის შემდეგ კარგი ხანი რომ გავიდა, ერთხელ ხელმწიფე-იმპერატორს, როცა ის დასეირნობდა ნევის პირად, შემოეყარა ბარონი ვრანგელი.

— როგორ! ბარონ, თქვენ კიდევ აქა ხართ! რა კარგს იზამდით, რომ ჩქარა წავიდოდეთ კავკასიაში და უშველიდეთ თ. ბარიათინსკისა.

ხელმწიფის სურვილი ქვეშევრდომთათვის ბრძანება არის. ბარონმა მაშინვე შეიკრა ბარგი და წამოვიდა კავკასიაში, რადგანაც პეტერბურგში არ იცოდნენ ერისთვის დანიშნვა. რა უნდა ექნა ბარიათინსკის? ერთის მხრით მისი დიდკაცური სიტყვა და დანიშნვა იყო, რომელსაც ის ვერ უმტყუნებდა, მეორეს მხრით ხელმწიფის ბრძანება. მაშინ ვრანგელისთვის შესაფერი ადგილი რომ მიეცა, ბარიათინსკიმ დალესტინდამ ვადმოიყვანა თბილისის გრ. ორბელიანი და ვრანგელი დანიშნა კასპიის ზღვის ახლო ადგილებზე მყოფის ჯარების სარდლათ.

ასე ამ გვარად გათავდა გრ. ორბელიანის დალესტანში მსახურება და მისი სამხედრო კარიერა. დაწვლილებით აღწერა მისის ხანგრძლივის სამხედრო სამსახურისა ჩვენ არც გვექონია აქ სახეში და არც შეგვეძლო იმ მცირე მასალების საშუალებით, რომელიც ჩვენს ხელთ იყო. ჩვენ მხოლოდ ჩამოვთვალეთ პოეტის სხვა და სხვა თანამდებობა, აღვნიშნეთ ადგილები, საცა უომნია იმას, ვუჩვენეთ რა ქვეყნებში და რა ზაღხებში ყოფილა იგი თვისის სკორმოცის წლის თითქმის ლავერად ცხოვრების განმავლობაში და თითო ორ-ორი სიტყვა ვთქვით ყველა ამ ადგილებზე და თანამდებობაზე. ჩვენ შეგვეძლო მოგვეყვანა აქ არა ერთი განკარგულება და დარიგება ორბელიანისა, როგორც სარდლისა, რომელიც დაგვანახებდა მის გონიერებას, მაგრამ მოვერიდეთ დეტალების მოყვანას, რომ ტყულა-უბრალოდ არ დაგვემძიმებინა საზოგადო ცხოვრების აღწერა პოეტისა.

ვათავებთ რა ამ სამხედრო სამსახურზე ლაპარაკს, არ შეგვიძლია არ შევჩერდეთ ერთს გარემოებაზე. პოეტის მიწერ-მოწერილამ სჩანს, რომ ორბელიანი დალესტანში მსახურების დროს დიდი გულ-ფიცხი კაცი ყოფილა, რომელსაც არად მიაჩნდა კაცის-კვლა, სოფლის აკლება; ზაღხის გადასახლება. რამდენად ამართლებდა ამ გვარს მისს საქციელს გარემოება და რამდენად მართალია თითონ სიმკაცრე, რომელზედაც ამბობს პოეტი? თუ გახსოვთ, ერთ დროს ის სწერდა თვის ძმას ზაქარიას ავარიიდან: „მე მხოლოდ ერთი გზა მაქვს ზაღხის

შეძინებისა—მოწყალეობა, მას უკან სიმართლე და ამათ ჩვეულებებისამებრ ქცევა და სამართალი“. იმ კაცს, რომელსაც ესეთი დევიზი დაუდევს თავის თავისთვის, შეიძლება, ბევრი რამ შეეძინებეს ცხოვრებაში, მეტადრე ომის დროს, მაგრამ იმას მის დღეში არ დაეძახება უგულო, უღმერთო, უმოწყალო. პირაქით, როცა ის დანიშნეს შურაში ნაცვლად არგუთინსკისა, რომელიც დიდათ ფიცხელი კაცი თურმე იყო, პოეტს უსაყვედურეს მისი გულ-ჩჩვილობა, ხასიათის სისუსტე და გააგონეს, რომ ლეკების მორჯულება ამ გვარის კაცთ-მოყვარეობით შეუძლებელი იყო. პოეტმა მაშინ პასუხად. ეს უთხრა: „ორ გვარად შეიძლება ველური ცხენის დაურვება: მათრახ-დეზითა და მოფერებით. ღმერთმა იცის რომელი სა-შუალება უკეთესიაო!“ ან რათ იქნებოდა უწყალო ჯერ ქართველი და მერე პოეტი! მხოლოდ ომის მოთხოვნილებისთვის ამასაც პასუხი უნდა გაეცა და საცა საჭირო იყო, მათრახიც ეხმარა და თავებიც ექრევივინებინა. მაშ რა უნდა ექნა? ხომ ის სარდალი იყო, ხომ იმის გარშემო მტერი იდგა და მტრის ტყვიას გაჰქონდა მის ბანაკში კაცის სიცოცხლე? ერთმა დიდად განათლებულმა და ენა-მახვილმა გუმანისტმა, ჩემმა მეგობარმა, რუსული გაზეთის ნარედაქტორალმა, მითხრა ერთ დღეს თბილისში: „ხომ ხედავ ამ მშვენიერს ქალაქის სახლის შენობას? როცა ქალაქის თავად ამომირჩევენ, მაშინვე ძირს დავცემ ამ მავრიტანულ გუმბათს. ისტორია მაშ რათა გვაქვს თუ მტრებს მოყვრად გავიხდით და ქრისტიანენი მაჰმადიანებს დავესესხებით თუნდ ჩუქურთმასა, თუნდ სახლს?“ ეს უბრალო მოსაზრება არ უნდა დაივიწყონ იმ პირთ, რომელნიც განიკითხვენ ორბელიანს.

ორბელიანის დაღესტანში ყოფნის აღწერის დასასრულს მოვიგონოთ ისიც, თუ რა გვარად ექცევოდა პოეტი მის ხელ ქვეით მყოფ ქართველ აფიცრებს.

ერთხელ, ახალ-ჩამოღამებულზე პოეტ-სარდალმა მოულოდნელად ყაზარმები გასჩხრიკა. ქართული მილიციის სადგურ-

ში მთავარ-სარდალმა ნახა, რომ ჩვენი აფიცრები მოსხდომოდნენ სტოლს და ასონანს თამაშობდნენ.

— შეილებო, რატომ არაფერს აკეთებთ? ან იკითხეთ რამე, ან სწერეთ, ან პოდრიადი აიღეთ და მოიგეთ რამე. როგორ არა გრცხვენიათ სულ ქალაღდი, ქალაღდი!

— რა ვქნათ, თქვენი ქირიმე, ჩვენ პოდრიადს ვინ გვაღირსებს, თორემ გაქვთ სიცოცხლე ჩვენ მუშაობა არ დავიზაროთ.

— რატომ არ მოგცემთ, შეილო, ოღონდ კი იმუშავეთ! მომიცია: შენთვის აგურის მოტანა, შენთვის—ქვიშა, შენთვის კირი. აბა ვნახოთ როგორ გაამართლებთ თქვენს სიტყვას და მეც არ შემარცხენთ.

თქმა იყო და ბრძანების გაცემა.

ამას შემდეგ გავიდა ერთი თვე და გრიგოლმა ხელ-ახლა გასჩხრიკა ყაზარმები. ჩვენი ნაცნობი აფიცრები ისევ იმ სტოლს გარშემო უსხდნენ და ქალაღდს თამაშობდნენ. გრიგოლის ოთახში შესვლა ვერაფერს შენიშნა.

— ჩამოვდივარ ერთ ურემ ქვიშას, დაიძახა ერთმა.

— აჰა, ეს ერთი ურემი კირიც, დაუმატა მეორემ.

— აი, ეს ურემი აგურიც, ხმა ჰყო მესამემ.

პოეტმა რა გაიგონა, სიცილი მოერია და გაჯავრებული დაბრუნდა თავის სადგომში.

„არა გვაქვს პოდრიადობის და ვაქრობის ლაზათი, ჩვენი საქმე არ არისო“ — იტყოდა ამ შემთხვევის მომგონე განსვენებული პოეტი.

❖

„თანამდებობა ჩემი არის მშვიდობიანი, უშფოთველი, უზრუნველი, სავსე ამაოების ცხოვრებითა, რომელსაცა ვერ შეეჩვეულვარ აქამომდის და იქნება ვერცა სიკვდილამდის შევეჩვიო“,—სწერდა პოეტი, ქალაქში გადმოყვანის შემდეგ,

თვის ძველ მეგობარს და სეკრეტარს დიმიტრი ჯორჯაძეს *). ძნელიც იყო, მართლა, ამ ახალი ამაოებით სავსე ცხოვრების შეჩვევა. განა თუ საქმე არ ჰქონდა მთავარ-მართველის რჩევის თავ-მჯდომარეს, გარნა ეს ისეთი საქმე იყო, რომელიც თითონ ქალაქში კეთდებოდა, რომელსაც არც ექსპედიცია უნდოდა, არც მთა-ტყე სირბილი, არც თოფ-იარაღი, არც სისხლის ღვრა. წმიდად, ლამაზად ჩაცმა, გალაქულის წაღებით და ფაეტონით „სოვეტში“ მისვლა, მშვენივრად მორთულ სასახლეში წითელ მაუდს გარშემო განცხრომით სხდომა და მოხელეებთან ბაასი, ქალაღლების წერა და ხელის მოწერა, მერე მთხოვნელების მიღება, ვიზიტი, თეატრი, ბალი—აი როგორი ცხოვრება მოჰყვა იმ შიშით და გაქივრებით სავსე ცხოვრებას, რომელსაც თვისი სპეციფიური გემო და სიამოვნება ჰქონდა, რომელიც თითონ პოეტმან ასეთის ხელოვნებით ასწერა ერთს თვისს, ზემოთ-მოყვანილს დღიურში.

პირველსავე ხანებში ორბელიანს შეხვდა დიდ მთავრებთან მოგზაურობა თბილისადან ბაქომდის. ვის არ გაუგონია რა დიდებით მიიღო ამ წელს თ. ბარიათინსკიმ დიდნი თავადნი: ნიკოლოზ და მიხაილ ნიკილოზის-ძენი? სხვას რომ თავი დაეანებოთ, იმან რომ ნადირობა გუმართა ყარაიასში დიდ სტუმრებს, ნამდვილ საარაკო იყო. ამ დღისთვის თბილისში არ დარჩენილა არც ცხენი, არც ფაეტონი. მთელი ქალაქი იქ იყო. დიდი მთავრები რომ მიუახლოვდნენ ყარაიასს, შვიდ ვერსზე მოეგება იმათ მამუკა ორბელიანი, ამ დღეობის გამგე, მთელის ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურობით, თათრებით, ქურთებით, თუშებით, ხევსურებით. ყარაიასში მთელი ქალაქი გაშენდა კარვებისა, მშვენიერის ხალიჩებითა და მუთაქებით მორთული, არაფერი არ აკლდა ამ საარაკოდ მიწილამ ამოსულ ქალაქს: არც ქუჩები, ფარნებით განათებული, არც სალონები, არც ზაღები, საცა მეფის წულმა ბარბარემ და პოეტის რძალმა წარუდგინეს დიდ-მთავრებს ზოგიერთა თბილისის მანდი-

*) წერ ლი 13 აპრ. 1853.

ლოსნები, არც უცხო ქვეყნების წარმომადგენელი, არც ტან-ცაობა, არც სიძლერა, არც თეატრი, საოცარი მელოდია ვერდის შესანიშნავი ოპერისა „რიგოლეტო“ ხელად აშენებულს თეატრში დიდ ხეებ-ქვეშ, საგანგებოდ მოსულის მართულ-მოკმაზულ პუბლიკის დასწრებით... ამის მსგავსი წარმოდგენა, მგონი, არასოდეს ეხილოს ამ უკვდავ ოპერას... თითონ ბარიათინსკი ავადმყოფობის გამო ვერ წავიდა ყარაიას და მის მაგიერად დიდ-მთაერებს ახლდა გრიგოლ ორბელიანი. ნადირობის შემდეგ ეს უკანასკნელ სწერდა მთავარ-მართველს:

Могу усюкоть Ваше Сіательство, что все было въ превосходномъ видѣ; даже самыя темныя рѣчи старика—Эристова, котораго не могли удержать никакія просьбы мои отъ страсти къ рѣчамъ, много веселили великихъ князей!“*).

შემიძლიან დაგამზვიდოთ, თქვენო ბრწყინვალეზავ, რომ ყველაფერმა ჩინებულად ჩაიარა; თვით მოხუცებულ-ერისათვის ყოვლად გაუგებარმა სიტყვებმაც-კი,—რომელმაც არ შეისმინა არავითარი ჩემი თხოვნა და არ დასთმო თვისი სიტყვები,—ბევრი ამხიარულეს დიდი მთავრები,

ყარაითდამ მუხროვანით, თელავით, ზაქათალით და შემახიით გრ. ორბელიანმა მოაცილა დიდი მთავრები ბაქოს და აქედამ დერბენდით, შურით, ბურთუნაით და ჩირ-იურთით გაისტუმრა რუსეთს. მალე წავიდა რუსეთს თვით თ. ბარიათინსკიც და იმის თანამდებობის აღმასრულებლად დარჩა კავკასიაში გრიგოლ დიმიტრიჩი.

შამილი მიწურულზე იყო და ბარიათინსკი ორ-სამ კვირაზე მეტს არ დარჩენილა პეტერბურგს. გამოსვლის წინად ის სწერდა ორბელიანს სატახტო ქალაქილამ:

Государь Императоръ былъ весьма милостивъ и внимателенъ ко всѣмъ моимъ представленіямъ и съ особеннымъ удовольствіемъ говорилъ о Васъ. Его Величество приказалъ мнѣ передать вамъ свое желаніе видѣть васъ въ Петербургѣ ко дню совершеннолѣтія наслѣдника Цесаревича“

*) წერილი 14 სექტ. 1858.

„დიდის მოწყალებითა და ყურადღებით მოეპყრა ხელმწიფე იმპერატორი ყველა ჩემს წარდგენილებასა და განსაკუთრებულას სიამოვნებით საუბრობდა თქვენ შესახებ. მიზრძანა მისმა უდიდებულესობამ გადმოგცეთ, რომ ჰსურს შემკვადრე ცესაჩევიჩის სრულ წლოვანობის დღეს პეტერბურგში გიხილოთ.“

მალე ბარიათინსკიც დაბრუნდა. „ჩემი ნამესტნიკობაც დასრულდა! ეჰ, ორი დღე ხომ ვიყავ, ესეც კმარა თავმოწონებისათვის“, სწერდა ის თავის დიმიტრის.

ბარიათინსკი პირ-და-პირ დაღესტანში მივიდა და ორბელიანიც აიყარა პეტერბურგს წასასვლელად. შორი გზა სიბარული და სამასი თუმანი ვალი, რომელიც იმან აიღო სამგზავროდ, არაფრად მოსწონდა იმას, მაგრამ ხელმწიფის სურვილს გარეშე მისი ფიქრი და ჰაზრი არ არსებობდა. ავეისტოს დამდგეს 1859-ს ის წავიდა რუსეთს პირ-და-პირ ატრიადიღამ, ახალის ამბებითა ხელმწიფის მოსახსენებლად. ავეისტოს დამღვეს შამილიც დაეცა და შესანიშნავი პატიმარი გამგზავრეს პეტერბურგს. „იმპერატორმა, იმპერატრიცამ, ველიკი კნიაზებმა და მათმა ცოლებმა მიმიღეს დიდის მოწყალებით, დიდის აღერსით, ასე რომ თითქოს მე ვიყავ ვილაც მათი შინაურთაგანი. ველიკი კნიაზები ხშირად წამიყვანდნენ სადილად ისე სერთუკით; მათი ცოლები მიჩვენებდნენ პატარას თავიანთ შეილებს სააღერსოდ და როგორც ნათესაენი ისე გამომესალმნენ*) — სწერდა ის დიმიტრი ჯორჯაძეს. შამილის შეპყრობამ დიდი სიხარული გამოიწვია პეტერბურგში. ნევის პროსპექტის მაღაზიები გაივსო თურმე ბარიათინსკის და შამილის პორტრეტებით. ბევრს უხაროდა პირველის ძღვევით შემოსევა. „შამილი გავიციან პეტერბურგში — სწერდა ორბელიანი იმავე წერილში, — კარგი დარბაისელი კაცი ყოფილა, მაგრამ ძალიან გაოცებული იყო ყოვლითა მით, რასაც ჰხედავდა. მითხრა: კნიაზო, დიდათ ვსწუხავარ, რომ ვერ ვნახე თქვენი ნათესაენი ქალები, რომ ბოდიში მომეთხოვაო; ახლა ვხედავ რასაც ნაკლულევიანებაშიაც იყვნენ ისინი, მაგ-

*) წერილი 31 ოქტ.

რამ როგორ მოვიფიქრებდი, რომ კაცები ასე განცხრომით სცხოვრობდნენ, როგორც აქაო. დიდის სიმწარით მიაბო, რომ მიღალატეს ყოველთა მათ, ვინც იყვნენ დაახლოვებულნი ჩემთან და ვინც ჩემს მფარველობას ქვეშე და ჩემის მოწყალებით სცხოვრობდნენო. იმათვე ამიკლეს სრულებით ასე რომ ეს თეთრი ჩოხა ბარიათინსკიმ მიწყალობაო“.

ოქტომბრის დამლევს ორბელიანი დაბრუნდა კავკასიაში შლეთის დაშვებაზე. ჩვენ, შეძლებისაებრ, არა ეპიზოდს, არა შოგონებას, რაც უნდა უმნიშვნელ იყოს ის, არ ვტოვებთ პოეტის შესახებ. იმას შემოეყარა გზაზე რამდენიმე ჩვენე-ნებური ყმაწვილი კაცი, რუსეთში გამგზავრებულნი და, სხვათა შორის, მყოფადი ავტორი „კაცია-ადამიანისა“ და „განდეგილისა“. გრიგოლი ფეხით მოდიოდა, — გვიამბო ამან — ჩვეულებრივად ზურგს უკან ხელებ შემოწყობილი, პირ მლიმარე, დაფიქრებული; დაშორებით მოსდევდა იმას ნელის ნაბიჯით ეკიპაჟი. ჩვენ რომ დავინახეთ პოეტი თვისის ელემენტით, კავკასიის მთებით და ღრუბლით გარშემოხლდუდელი, ალტა-ცებული ვთქვით ერთმანერთში: სწორედ ეხლა, ამ დამშვიდებულ გულზე, ლექსს რასმე უწერს ამ მშვენიერს ბუნებასო! დასწერა მაშინ რამე ლექსი თუ არა, არ ვიცი, მაგრამ ის კი ვიცი, რომ როდესაც დუშეთს პლატონ იოსელიანს გამოუ-უარა და ეს არ დაუხვდა შინ, კარებზე დაუწერა ქართველთა რიტორას:

„გირაკუნე და არ გამიღე კარია,
„მწყუროდა და არ მასვი ჩაია.“

იოსელიანმა, როგორც ამბობენ, შემდეგში ამ წარწერას რამკა გაუკეთა.

1859ს. შამილის რუსეთში გაგზავნის შემდეგ, თავ. ბარიათინსკიც წავიდა პეტერბურგს და ორბელიანი ხელ-ახლა დარჩა კავკასიაში მთავარ-მართებლის მოვალეობის აღმასრულებლად. ბარიათინსკის ამ დროს მისცეს ფელდ-მარშლობა და მილოცვის წიგნზე გრიგოლ ორბელიანს მოსწერა, სხვათა შორის,

ხელმწიფის ბრძანება, რომ 25 აგვისტო იღლესასწაულებოდეს ყოველ-წლივ აღმოსავლეთის კავკასიის დამორჩილების სახსოვრად და ისეც, რომ კავკასიის კომიტეტის თავმჯდომარეს წარედგინა მასთან მოხსენება ტრიუჟალურის ბქეების აღმართვაზე ქ. თბილისში.

ამ მოგზაურობიდან მთავარ-მართველი დაბრუნდა კავკასიას ცოტას ხნით, სანამ ავადმყოფობა არ აიძულებდა იმას ხელ-ახლა და დიდის ხნით დაეტოვებინა ჩვენი მხარე. იმაზე აღრე წავიდა კავკასიიდან შტაბის უფროსი მილიუტინი, რომელიც სამხედრო მინისტრის ამხანაგად დაინიშნა რუსეთში: „მთავარ-მართველი მობრძანდა ვლადიკავკაზიდან, —სწერდა ამ შემთხვევაში ორბელიანი თ. ლევან მელიქოვს —და ჩვეულებრივ გაიმართა პრიომები და აეატრები და მეცა რაც კი შემოძლიან ვეხახუნები აქა-იქ. —მილიუტინი გავაცილეთ დიდის ყოფით. — აბა რეჩები იყო, რომ აქ ითქვა! არამც თუ აქა დუშეთშიაც წამოიძახა პლატონმა:

Жители Душета, столь знаменательнаго въ исторической жизни Кавказа...

კოდე:

Въ судьбѣ Кавказа, въ дѣлахъ кавказской Илиады читается судьба Душета.“

„ერთი მიბრძანეთ, ეს ჩვენს წიტიანს დუშეთზე ამბობს თუ სხვა დუშეთიც არის სადმე? მაგრამ მაინც კი მოსაწონებელი რეჩი იყო.“

ბარიათინსკის წასვლის შემდეგ ორბელიანი მთელი ორი წელიწადი დარჩა კავკასიის მთავარ-მართველად. ამ ხანებში ცოტ-ცოტად ლაგდებოდა და მშვიდდებოდა დაღესტნის საქმეები, რიგდებოდა ყუბანის ყაზახების არეულ-დარეულობა, რომელიც ევლოკიმოვის წყალობით კინაღამ სისხლის ღვრით არ გათავდა, გენერალი მირსკი ბოლოს უღებდა ჩაჩნების მოთავე კაცების ათაბაის და უმას ძლიერებას, უბიხები სცდილობდნენ ჩვენ მართველობასთან შერიგებას, წესდებოდა უმ-

ზღის კომიტეტები და იყრებოდა გუბერნიის კრება თავად-
 აზნაურთა გლეხ-კაცობის განთავისუფლებისათვის, დაიწყო
 საქართველოში გაშინჯვა მამულებისა, გაჩნდა საერო სტრავა,
 გაკეთდა კავკასის გზა ქვიშეთილამ კობამდის, ტელაგრაფი
 მოვიდა სტავროპოლს, უსლარმა შეადგინა ჩაჩნების ანაბანა
 და სხ. და სხ. X

ამას გარდა ორბელიანის მთავარ-მართებლობის დასაწყის-
 შივე, სექტემბრის თვეს, (1861) კავკასიაში მობრძანდა ხელმ-
 წიფე-იმპერატორი. ის მოვიდა ყუბანით, ნოვოროსისკით,
 სუხუმით და ფოთით. ფოთილამ მობრძანდა ქუთაისს, საცა
 გაატარა ერთი დღე და აქედამ ისევ ფოთით წაბრძანდა ყი-
 რიმს. ორბელიანი, როგორც მმართველი კავკასიისა, დაუხ-
 ედა იმას ყუბანში და სანამ სანამესტნიკოს სამზღვარი არ და-
 აგდო მისმა უდიდებულესობამ, არ მოშორებია იმას. ვრცელს
 ორ-თაბახიანს წერილში იმან აუწერა ბარიათინსკის კვალ-და
 კვალ ხელმწიფის მოგზაურობა. ეს წერილი სავსეა თავიდან
 ბოლომდის მშვენიერებით. სიდიდის გამო ის ჩვენ ვერ მოგე-
 ყავს აქ და იძულებული ვართ სხვა, უფრო მოკლე წიგნიდამ
 ამოვიღოთ საყურადღებო ეპიზოდები ხელმწიფის მოგზაურო-
 ბილამ. აუწერს რა მოგზაურობას ნოვოროსისკილამ, საცა
 პოეტი პირველად ჩაჯდა პარახოდში („ვეფხი“), ქუთაისამდე,
 ორბელიანი სწერს გენერალ-იდუტანტს თ. ლევან მელიქოვს:
 „ზღვა შავი, შეუპოვარი, ცათამდის ზვირთების მსროლელი,
 დამშვიდდა, დაწყნარდა თავმოდრეკით, სახე გაკრიალებით,
 შედგა რა მის ქედზედ შეიღის იულიმის მპყრობელი და ასე
 ქვე-ქვეით მოველეთ სუხუმში და მოვედით ფოთსა. აქ დახე-
 დნენ დიდის მშვენიერებით გურიის თავად-აზნაურობა და
 ხალხი; აქვე წარსდგა დიდ-კაცურად ხელმწიფესთან დესპინა *)
 თავად-აზნაურის ქალებითა, რომელთა შორის იყვნენ რაოდენ-
 ნიმე მართლად მშვენიერნი. აქედამ პარახოდით ხელმწიფე
 მობრძანდა ქალაქილამდის, სადაცა ქილავეისაგან იყო მომზა-

*) ქაიხოსრო გურიელის ქალი, ჭრცილინა.

დებული ნადირობა. ქილაევის სიტყვით იქ უნდა მოერეკათ დიდროვანნი ნახირები სხვა და სხვა ნადირებისა: ირმების ჯოგები, შვლები, დათვები, ტახები და თითქმის სპილო-ლომებიცა. რასაკვირველია, მეც, გამხიარებული ჰაზრითა, რომ ხელმწიფეს ხელმწიფურად ვანადირებთ, მოვითხოვე ჩემი დიდი თოფი და ამოუჯექ დიდ ხესა. ველი და ველი ირემსა, ან ვეფხესა, მაგრამ წივილ-კივილის მეტი არა ისმოდა რა. ბოლოს ამით დაბოლოვდა ჩვენი დიდნი იმედები, რომ ერთი პატარა ირემი შინ გაზდილი წამოვიდა, წამოვიდა და სწორედ ხელმწიფესთან კი მივიდა და დაუწყაო ყურება. ახლა თქვენ წარმოიდგინეთ ჩემი შეწუხება, ჩემი გამწარება!... გაბრაზებული, დაღონებული მოველ და რაღას ვეცყოდი; ვლანძღე ქილაევი, მაგრამ რა გამოვიდა? მახლას! მოვედით ორპირს. გზაზედ: სადილი, ხალხი, სიმღერა... თამაშობა მათი ვნახე რა, ცოტა დამიმშვიდდა გული და მეტადრე მაშინ, როდესაც კარის კაცები და თვით იმპერატორიც გამხიარულდნენ. საღამოზე ბინდისას მობძანდა ქუთაისს, სადაცა იყვნენ შეკრებილნი სხვადასხვა მხრიდამ დეპუტატები, თავად-აზნაურობა, სამღვდელონი არქიერებით სხვა და სხვა სარწმუნოებისა, სხვა და სხვებისა და სჯულისა და ამათ ყველაზე თავს სტარცა ერისთავი, რომელიცა მიიღო დიდის პატივით. ამასთან ერთად გაჩირადებული ქალაქი და ქუჩები, შედუღებული ხალხითა!.. მეორეს დღეს იყო დიდი пиет. გამობრძანდა ხელმწიფე ბრწყინვალეს სახითა და მოწყალეს გულით და მართლად დაატყვევა ყოველნივე იქ მყოფნი შეხედულობით, მისალმებით, თავმდაბლობით და მეტადრე რეჩით, რომელიცა უბრძანა ჩვენს დვორიანსტვოსა, რეჩი მადლობისა, ერთგულებისა და თავგანწირულებისათვის. იქვე მთლად დვორიანსკის პაჩოტნის ყარაულსა, ვინც-კი იყვნენ, მიულოცა აფიცრობა და გასცა სხვათაცა მრავალთა უხვი წყალობა: ჯვრები, ჩინები, ლენტები, ფულები... რაღა გავაგრძელო, ხელმწიფე წაბრძანდა დიდად მადლობელი ყოვლისა მისთვის რაიცა იხილა თავის მოგზაურობაში ტამანიდამ ქუთაისამდე. ლივადიიდანაც მო-

ვიდა აღლერბერლის წერილი, რომელშიაც იყო გამოთქმული დიდი კიდევ მადლობა და самое приятнѣйшее воспоминание-ამ სიტყვებმა უფრო დამაჯერეს, მაგრამ როცა მომაგონდება ის წყეულის ქილაევის ნადირობა, ეხლაც ამეშლება ზაფრა*.)— პოეტის აჩრდილის დასამშვიდაბლად ჩვენ შეგვიძლიან მოვიგონოთ, რომ ამგვარი სასაცილო შემთხვევა პირველი არ იყო სპორტის ისტორიაში. ათას რვაასის წლის წინად, როდესაც რომის ტრიუმფირატი ანტონი მოვიდა მშენიერს კლეოპატრასთან ეგვიპტეში, ამ დედოფალმა თევზის საქერად მიიწვია სტუმარი და თვისის ჩვეულებრივის ცბიერებობით საქმე იმ გვარად მოაწყო, რომ წინ-და-წინ წყალში ჩაგზავნილი მცურავები მარილიან თევზს უგებდენ ანკესზე სიყვარულის მახეში გაბმულს რომაელს.

სხვა წერილებიდან ვიტყობთ, რომ ქუთაისს, თავად-ახ-ნაურობისადმი მიმართულ სიტყვაში მისი უდიდებულესობა ელაპარაკა იმათ გლენ-კაცების განთავისუფლების საჭიროებაზე; რომ მან ნახა გზა-გზა სირიაჩქონის ეკკლესია და დიდად გაკვირვებული იყო, რომ ამის სიმშენიერე ბუნების საშვალ ასეთი ღარიბი ეკკლესია ოპოვება; რომ ქუთაისში სტარია ერისთავმა დალია ხელმწიფის სადღეგრძელო და ამის პასუხად ხელმწიფემ მიირთვა: „За здравіе моего вѣрнаго грузинскаго дворянства“. — „Въ эту минуту я былъ выше челоуѣческаго счастья!“ სწერს პოეტი თ. ბარიათინსკის ამ ტოსტის შესახებ; რომ წასვლის წინად ხელმწიფემ უბრძანა ორბელიანს გამოუგზავნოს ზოგიერთა იმასგან ნახულის ქალების პორტრეტი და სხ. და სხ.

მას შემდეგ ერთი წელიც გავიდა, მაგრამ ბარიათინსკის მორჩენას არა ეშველა რა. იმას. დღითი-დღე აკლდებოდა სიმრთელეც და ღონეც. ამის გამო ოქტომბრის თვეში 1862 წ. ის იძულებული შეიქნა სამსახურიდამ დათხოვნის ქალღიმი მიერთმია ხელმწიფისთვის და მისმა დიდებულებამ დანიშნა

*) წაქვლი.

კავკასიის მთავარ-მართველად მისი იმპერატორებით უმაღლესობა დიდი მთავარი მიხაილ ნიკოლოზის ძე. 17 ოქტომბერს გამოვიდა უმაღლესი რესკრიპტიც გრიგოლ ორბელიანის სასახელზე, რომელშიაც ხელმწიფე იმპერატორი მადლობას უძღვნინდა პოეტს ჩინებულის სამსახურისათვის.

„Князь Григорій Дмитрьевичъ! Съ возвращеніемъ нынѣ генералъ-фельдмаршала кн. Барятинскаго къ своему посту, сложивъ съ васъ исполняемая вами въ его отсутствіе обязанности Намѣстника и Главноначальствующаго Кавказскою арміею, Я считаю справедливымъ долгомъ выразить вамъ при этомъ мою искреннюю признательность за полезные ваши труды и успѣшныя распоряженія, коими вы оправдали вполне мое къ вамъ довѣріе.

Александръ.“

Царское село.

17 Октября 1862

„მთავარ გრიგოლ დიმიტრის ძვეს უბრუნდება-რა გერენალ-ფელდ-მარშალი თავ ბარიათინსკი თავისს ადგილსა და განთავისუფლებთ-რა კავკასიის ნამესტნიკისა და მხედრობის მთავარ სარდლის თანამდებობისაგან, რომელსაც ვის არ ყოფნის დროს ასრულებდით თქვენ, ჩემდა სამართლიან მოვალეობადა ვცნობ განგიცხადოთ გულითადი მადლობა იმ სასარგებლო მოღვაწეობისა და წარმატებულ განკარგულებათათვის, რომლითაც ჩემი ნდობა გაამართლეთ სრულიად.“

ალექსანდრე.

ცარსკოე სელო.

17 ოქტომბერი 1862 წ.

„ამ რესკრიპტის შემდეგ ორბელიანი კიდევ ოთხი თვე განაგებდა კავკასიას, სანამ ჩვენს ქვეყანაში არ მობრძანდა ახალი მთავარ-მართველი. რამდენადაც იმას უხაროდა ხელმწიფის ძმის დანიშვნა კავკასიის მმართველად, იმდენათვე სწყენოდა იმას თ. ბარიათინსკისაგან უდროოდ და მოულოდნელად დატოვება ჩვენის ქვეყნისა. ჯერ რესკრიპტი არ იყო გამოსული, რომ ბარიათინსკის სწერდა პოეტი:

„Не могу выразить Вашему Сіятельству того грустнаго тяжелаго впечатлѣнія, какое произвело на меня послѣднее

телеграфическое извѣстіе, окончивающееся словами, что пріѣздъ вашъ на Кавказъ весьма сомнителенъ. Не хочу придавать этимъ словамъ безусловнаго зловѣщаго ихъ значенія; это было-бы слишкомъ тяжело для цѣлаго края, было-бы насмѣшкою судьбы надъ всѣми расчетами человѣческими, надъ всѣми надеждами на будущее.“*).

„არ ძალ-მიძს განუტყუარო თქვენს განათლებას ის მძიმე და მწუხარე შთაბეჭდილება, რომელიც უკანასკნელმა ტელეგრაფის მიერ მოტანილმა ამბავმა იქონია, ვითომ თქვენი კავკასიაში დაბრუნება დიდად საეჭვო-და იყო. არ მსურს ამ სიტყვებს მათი უცილობელი ბედითი მნიშვნელობა მივაწერო; ეს იქმნებოდა მთელის ქვეყნისათვის მძიმე და აუტანელი,—იქმნებოდა დაცინვა ბედისა ადამიანის ყველა ანგარიშებსა და მომავალს იმედებსზე.“

ამ გვარადვე სწერდა პოეტი სამხედრო მინისტრს, მილიუტინს.

Мы такъ давно привыкли считать его своимъ, онъ такъ вѣрно понималъ нужды и интересы многообразнаго Кавказа, и такъ недавно еще видѣли его военные подвиги и заботы о гражданскомъ развитіи края, что безъ глубокой душевной грусти не можемъ свыкнуться съ мыслію о разлукѣ съ нимъ. А сколько погибло съ нимъ истинно великихъ предположеній, которые со временемъ могли-бы и осуществиться ко благу этой части имперіи“!**)).

„ისე დიდი ხანი მივეჩვიეთ და გვეგულებოდა ჩვენად; ისე კარგად ესმოდა მრავალფეროვან კავკასიის ყველა გაჭირვება და ინტერესები, ისე დიდი ხანი არაა გინახავს მისი სამხედრო გამარჯვებანი და ქვეყნის მოქალაქეობრივად განვითარების ზრუნვა, რომ არ შეგვიძლიან ღრმად არა ესწუხდეთ და მისს განშორებას შევეუჩიოდეთ. მეტე მასთან ერთად ჩამდენი კეშმარიტად დიდი განზრახვა იქმნა დამარბული, რომლებიც შეიძლება თავისს დროზედ ჩვენის ქვეყნის სასიკეთოდ განხორციელებულიყვნენ!“

მაგრამ le roi est mort, vive le roi!

*) 1862 წ. რიცხვი ან უწერია.

**) 23 დეკ 1861.

„Государь, какъ великій сердцеѣдець, проникъ задушевную мысль здѣшняго народа, назначивъ Великаго князя Намѣстникомъ Кавказскимъ! Назначеніе это выражаетъ новую особенную милость Государя къ здѣшнему краю...“ *)).

„ვითარცა უდიდესი გულთაზილავი, მიუხედა ხელმწიფე აქაურ ერის გულის წადილსა და კავკასიას ნამსტნიკათ დიდი მთავარი დაუნიშნა! და ნიშნულება ესე ჩვენის ქვეყნისადმი ხელმწიფის ახალსა და განსაკუთრებულს მოწყულებას მოასწავებს..“

მერე რა კარგი და საიმედო ხმები მოდიოდა პეტერბურგიდან ახალს მთავარ-მართებელზე! ჯერ ერთი, რომ ახალი ნამესტნიკი მარტოდ-მარტო მოდიოდა კავკასიაში. „მე დარწმუნებული ვარ, რომ კავკასიაშიც კარგად დამხედება ისეთი კაცები, რომელთ შემწეობით მე შევიძლებ ამ ქვეყნის მართვასაო“. უთქვამს იმას, როგორც ჩამოიტანა ამბავი თ. მირსკიმ. მერე თითონ მთავარ-მართებელიც სწერდა ორბელიანს:

„Вполнѣ постигаю предстоящія мнѣ разнообразныя занятія и знаю, какъ много я долженъ трудиться, чтобы оправдать ожиданія Нашего Всемилостивѣйшаго Государя и удовлетворить надеждамъ края и Россіи; но надѣюсь на Бога и укрѣпляюсь мыслью, что честное исполненіе каждымъ изъ кавказскихъ дѣятелей своихъ обязанностей составитъ весьма важное дополненіе къ Моему, самому чистосердечному обѣту посвятить всѣ способности, всѣ силы Мои на пользу края и благоденствія вѣрнннхъ мнѣ народовъ!“**).

„შეგნებული მაქვს სრულიად, რა ზომად დიდი და მრავალფეროვანი ჩემი მომავალი შრომა, რომ ჩვენის ყოვლადმოწყალებულ ხელმწიფის მოლოდინი და ქვეყნისა და რუსეთის იმედი გავამართლო; მაგრამ იმედი მაქვს ღვთისა და ვნუგეშობ იმ მტკიცე აზრით, რომ ყველა კავკასიელი მოღვაწე უთუოდ პატიოსნად შეასრულებს თავისს მოვალეობასა და მით ჩემს გულწრფელს აღთქმას, ქვეყნის სასარგებლოდ და ჩემდამი რწმუნებულ ხალხთა სადღეგრძელოდ მთლად ჩემის ნიჭიერებისა და ძალის შელევვისას შესაბამად შეავსებს.“

*) ib.

**) 5 იანვ. 1863.

ეს ამ გვარი ხმები იყო და სიტყვები, რომელთა გამო ორბელიანი იმ თავითვე შეიქნა თაყვანის მცემელი მთავარ-მმართველისა. პირადად შეყრამ უფრო დაიმორჩილა პოეტის გული. ის დაუჭვდა დიდს მთავარს სტაეროპოლში და რამდენიმე დღის შემდეგ სწერდა ვლადიკავკაზიდან თ. ლევან მელიქოვს.

„ღმერთმა ნუ მოაკლოს მფარველობა ამ ჩვენს ახლს ბატონს ნამესტნიკს! სახე მშვენიერი, გული სავსე სიკეთითა, გონება განათლებული, ხასიათი დამშვიდებული, აუჩქარებელი და ამისთანა განმზადებული გასაბედნიერებლად ამა მხარისა! მოვიდა სტაეროპოლს მარტო სამის ადიუტანთითა, არა როგორც დიდის ხელმწიფის შვილი, დიდის ხელმწიფის ძმა ზვაობით, არა რის ვითა და არცა ძაგებით, როგორც მურავიევი, არამედ თავმდაბლობით, სიწყნარით, მოწყალებით! ღმერთმა აკურთხოს! მახლას, აშიკი შევიქენ იმისი!“*)

ბოლოს, მარტის თვეში, 1863-ს, თბილისში მობრძანდა მთავარ-მართველი. დიდმა მთავარმა დიდის გულს-მოდგინებით მიჰყო ზელი კავკასიის მართვას: მო და რამდენიმე ადმინისტრაციული ცვლილება, გაჩნდნენ ახალნი პირნიც, კრუზენშტერნის მაგიერ ნამესტნიკის მთავარ სამმართველოს უფროსობა მიიღო ბარონ ნიკოლაიმ, მირსკი დაინიშნა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორად, ლორის მელიქოვი — თერგის მიდამო ადგილების უფროსად. ყველგან სხვა წეს-წყობა დადგა მხარეში. ორბელიანი ამ დროს განზე იყო მიმდგარი, მოსვენებული და ასრულებდა მხოლოდ დიდის მთავრის მინდობილებას. 1863-ს ის იყო, სხვათა შორის, გაგზავნილი ზაქათალის მაზრაში ლეკებისგან მოხდენილის ამბოხების დასამშვიდებლად. ამავე წელში მიიღო იმან ფოთს რუსეთის ტახტის მემკვიდრე, რომელიც დიდის მთავრის შვილის მოსაწაღად მოდიოდა აღბუღალს. შემდეგ 1864 წელში ის იღებდა დიდს მონაწილეობას ცენტრალურს კომიტეტში, რომელი არჩევდა გლეხების განთავისუფლების საქმეს.) ორბელიანი

*) 23 თვე, 1863 წ.

ნი ხელ-ახლა ასრულებდა მთავარ-მართველის მოვალეობას 20 აპრილიდამ 21 სექტემბრამდე. ამ დროს თბილისში მოხდა ერთი სამწუხარო შემთხვევა, რომლის გამო ჩვენ ვრცლად უნდა გამოველაპარაკოთ აქ მკითხველს. ჩვენ ვამბობთ ამ დროს თბილისში მომხდარს არეულობაზე, რომლის გამო ორბელიანს, საქმის უცოდინარობის გამო, ბევრნი თვით მეგობარნი და თაყვანისმცემელნი, სდებენ დიდს ბრალსა და ემღურვიან.

XIII

მთავრობისგან დანიშნულმა კამისიამ, რომელშიაც მონაწილეობას იღებდა თბილისის ქალაქის თავი და ქალაქის დეპუტატები, გადაწყვიტა და მთავარ სამმართველომ დაამტკიცა, რომ 1865 წლიდამ დაწესებულიყო თბილისში ახალი გადასახადი ქალაქის სასარგებლოდ. გადასახადი უნდა დასდებოდა: 1, ცხენებს, 2, საშენი მასალების დაწყობის უფლებას ქუჩებზე და 3, გაჯის ამოღებას ქალაქის მიწებიდამ. ამას გარდა 25% გადასახადი უნდა მომატებოდა სირაჯებს და სხვა სასმელების მოვაკრეთ. 28 მაისს, 1865 წ. ქალაქის მმართველობამ ქალაქის პოლიციის და კამისრების საშვალეებით გამოუცხადა თბილისის მოსახლეთა ეს ახალი გადაწყვეტილება. ქალაქში დარიგდა დაბეჭდილი განცხადებანი რუსულს, სომხურს და ქართულს ენაზე. გაზეთმა „კავკაზმა“ დაბეჭდა განკარგულება თვისს ოფიციალურს განყოფილებაში.

2 ივნისს თითო ორ-ორა პირთა შემოიტანეს კიდევ გადასახადი, გარნა ორ-ორა მერცხალმა გაზაფხული ვერ მოიყვანეს. ახალი ხარჯი — საზოგადოდ ყოველთვის სამძიმო, ქალაქის ხალხისთვის ერობდ საგრძნობელი შეიქნა. ერთ დროებით მოემატა ხარჯი ოთხ საგანს და ყველა ეს გადასახადი სრულის თვისის სიმძიმით დააწვა დაბალს, ღარიბს ხალხს, რომ-

მელსაც უამისოთაც ეძნელებოდა ამ წელს ჩვეულებრივი გარდასახადის შეტანა ქალაქის კასსაში, რადგანაც კალიამ და სეტყვამ პურ-ღვინო ააოხრეს და სიძვირე ემუქვროდა ქალაქს. შეიქნა დრტვინვა. ღუქნებში დაიწყეს ხმა მალლა ლაპარაკი მთავრობის უსამართლო საქციელზე. ხარჯ-მომატებული სირაჯები შეიქმნენ უკმაყოფილოთა მოწინავე წყობათ, აგიტატორებათ. „ყოვლად ძლიერმა“ ღვინომ ძალი მისცა მათ და ქალაქში ცოტ-ცოტად დაიბადა მთავრობის ურჩობა. ბევრის ლაპარაკის შემდეგ ხალხი მაიდანზე გავიდა. აიღეს, დაიღეს და არჩიეს ეთხოვნათ მთავრობისთვის ახალი გარდასახადი ეცლიათ დრომდე და თუ არ აპატიებდენ—გამბედავნი ამასაც ამბობდენ—გამოეცხადებინათ მთავრობისთვის თავიანთი *non possumus* და კარგა ლაზათიანად მიემსხვრ-მიემტვრიათ ამ ახალი გარდასახადის შემოღების მიზეზნი პირნი. „ივნისის ქალაქის სახლის მაიდანზე—რევოლიუციები ყოველთვის ქალაქის სახლთან იწყება—შეკრბა მთელი თბილისის შავი ხალხი... შავ-ღრუბელსავით გაპენტილი ქექითა და ქუხილით. პოლიციის უფროსს როსლავლევს უნდოდა გაეფანტა ხალხი, მაგრამ ვერ შეიძლო. ვერა გააწყო-რა ვერც სამოქალაქო გუბერნატორის თანამდებობის აღმასრულებელმა თ. ნიკო ქავჭავაძემ, რომელიც მოიჭრა მაიდანზე ხალხის შესაგონებლად (გუბერნატორი ორლოვსკი რუსეთში იყო წასული). ათი ათასზე მეტი კაცი ირეოდა მაიდანზე მუქართა და ყვირილით. ბოროტ-განზრახველთა ენამ მოჰფანტა ხალხში ხმა, ვითომ მთავრობას უნდოდეს ხარჯის დადება ქათამზე, ვერცხლის ქამრებზე, კვერცხებზე, ჩოხებზე და ამ ხმამ სულ გადარია ხალხი. ამას ისიც დაუმატეს, რომ იმ დღის შემდეგ მოქალაქეებს ქალამნის მაგიერ რუსული საპოლდები ეტარებინათ, რომ თითო სტუმარზე მასპინძელს ათი შაური ეზღო ხაზინისთვის, რომ „გალავას“ ხელი მოეწეროს სალდათები გამოეყვანათ ხალხიდან და სხვა ამ გვარი ქორები. რომ ვერას გზით ვერ შორთეს ხალხის შეგონება, გრ. ორბელიანი თითონ მობრძანდა მაიდანზე. პოეტს ეკონა, რომ მისი დამ-

სახურება, გვაროვნობა, მაღალი თანამდებობა, საზოგადო პატივის-ცემა და ტკბილის ერთ მართალი სიტყვის თქმა საკმაო იქნებოდა ამბოხების დასაწყსნარეულად, მაგრამ... დიდად შესცდა! ხალხის არეულობა სიტყვით არასოდეს არ დამშვიდებულა. შეცდომა შეიქნა იმის მხრით ისიც, რომ მაიდანზე მოვიდა და ხალხს დაენახა. მთავარ-მმართველი კავკასიისა, სამასი ათასი ჯარის სარდალი, რომელსაც საკმაო იყო ერთი სიტყვა ებრძანა, რომ ეს ხალხი გამქრალიყო დედა-მიწიდან, უფრო მძიმეთ უნდა მოქცეულიყო, რომ ხალხს შიში ჰქონოდა. რომ დაინახა ხალხმა მთავარ-მმართველი მქადაგებელი და მთხოვნელი მშვიდობიანობისა, ის უფრო თავს გავიდა. არავეითარმა რჩევამ არ იმოქმედა იმაზე.

— შეილებო, გონს მოდით, დამშვიდდით, კანონი ყველასთვის ერთია. კაცი მთავარ-მმართველი ვარ და ცხენის ხარჯს მეც ვიხდი, ხომ ხედავთ, უთხრა ხალხს პოეტმა.

— ეჰ! დალოცვილო — უპასუხა პოეტს ერთმა კინტომ — თქვენი საქმე სულ სხვა არის. თქვენ ცხენს ინახავთ, ჩვენ ცხენი გვინაავეს — აი რა განსხვავება არის ჩვენ შორის. საიღამ მივცეთ მომეტებული ხარჯი, თუ არა გვაქვს.

მომეტებული ლაპარაკი საკირო არ იყო. ორბელიანი დაბრუნდა შინ და სანამ ენერგიულ ზომას მიიღებდა, ხალხი შესცვივდა ქალაქის თავის სახლში და სულ ერთიანად მიამსხვრია, რაც რომ ნახა შიგ. მერე შესცვივდა ბოქაულის ბაშბეუქოვის სახლში, ის სახლიც აიკლო და ბაშბეუქოვიც მოჰკლა. არეულობა დაიწყო. ამ დროს მოვიდა დაიარაღებული ჯარი და თოფის სროლით გაჰფანტა ხალხი. ორბელიანი მაშინვე დაიბარა კოჯრიდამ შტაბის უფროსი კარცოვი და ჟანდარმებისა — მინკეცი, რომელთაც დიდი შემწეობა აღმოუჩინეს იმას. კარცოვმა განკარგულება მოახდინა ყარაბულაღიდან მოსულიყვენ ქალაქს რამდენიმე ბატალიონები, ხრამიდან — ყაზახები და მუხრავანიდან მოეტანათ ზარბაზნები. ეშინოდათ სოფლელები არ გამოსარჩლებოდნენ ქალაქელებს და დიდი უწყსოება არ მომხდარიყო თბილისში. იმ ღამეს, ორ-

ბელიანის ბრძანებით, ორსავე ავლაბრის ზიდებზე, თათრის მაიდანზედ, პოლიციასთან, კუკიის ხიდთან და კუკიის საყდრის სიახლოვეს ჯარები დააყენეს. ღამემ მშვიდობიანად განვლო. მეორე დღეს მთელი ქალაქის დუქნები დაიკეტა, მედროეკეებმა დაუტევეს ბირჟა, მებოვოსკეები დაიმაღნენ, თულუხჩებმა შესწყვიტეს წყლის ზიდვა. მთელი ქალაქი გალაგდა ხოჯივანქში, ბებუთაანთ სასაფლაოზე. შუადღისას არეულებთა ბანაკიდან მოუგზავნეს ორბელიანს დეპუტაცია, რომელიც ითხოვა ეპატრივებინათ ახალი მომეტებული ხარჯი, ან დაეცალათ გადახდევინება დიდი მთავრის მოსვლამდე. ამაზე ორბელიანმა პასუხად მისცა, რომ ის მთავარ-მმართველის ბრძანებას ვერც შესცვლის და ვერც შეაყენებს. მაშინ დეპუტაციამ მოითხოვა მიეღო ორბელიანს თხოვნა დიდის მთავრის სახელზე. ამაზე კი დათანხმდა პოეტი. მაგრამ იმ პირობით, რომ ჯერ ხალხი დამშვიდებულიყო, წასულიყო თავიანთ სახლებში, ქალაქში ჩამოვარდნილიყო სჯულიერი წესი, დუქნები გაეღოთ, დამნაშავეები დაეკირათ... დეპუტაციამ ეს პასუხი წაიღო ხოჯივანგს, მაგრამ პასუხმა ვერ დააკმაყოფილა არეულთა გუნდი. მალე მთა დაიძრა და მოაწვა ავლაბრის ხიდს. აქ დაუცვლად იმას ჯარი, რომელმაც ქალაქის გზა შეუკრა. არეულებთა დაუშინეს ჯარს ქვები, ჯარმა თოფი ესროლა, რომლისაგან ორი კაცი მოკვდა და შვიდი დაიჭრა და თოფის ხმით ზარ-დაცემული ხალხი უკუ-იქცა. ეს რომ მოხსენდა ორბელიანს, იმან მაშინვე აფრინა ხოჯივანგს მინკეცი და მისგან ახლად დანიშნულ ქალაქის თავი აბესალომოვი, რომელთაც დაამშვიდეს ხალხი. მეორე დღეს თბილისის ქუჩებზე ჩვეულებრივი მშვიდობიანობა ჩამოვარდა: დუქნებიც გაიღო, ქაეტონებიც გამოჩნდნენ, თულუხჩებიც მოვიდნენ. ყოველ-დღიური ცხოვრება თბილისისა წავიდა თავის წესზე.

ორბელიანის გულ-კეთილობა და ქალაქის ხალხის სიყვარული არეულობის დამშვიდების შემდეგ უფრო გამოჩნდა. თბილისის ბუნტი, ხარჯის მომატებისაგან მომხდარი, სულ

სხვა გვარად განმარტეს რუსეთში როგორც გაზეთებმა,*) ისე მმართველობის წრეებში. ბუნტს მიუწერეს პოლიტიკური ორგულობა მიზეზად. ორბელიანმა ამ ცილის წამების აცილებას ბევრი მამაცობა მოახმარა... მაგრამ დაათასა კი ყველამ ღირსეულად პოეტის ამ საქმეში მონაწილეობა? არა. ✕

არა თუ პოეტის მტერთა, არამედ პოეტის მეგობართაც გაკიცხეს იგი ამ საქმის გამო. ერთმა ჩემმა მეგობარმა, პოეტის დიდმა თაყვანის-მცემელმა, სწორედ იმან, რომელმაც, როგორც ზემოდ მოვიხსენეთ, თბილისის ქალაქის სახლის გუმბათი უნდა ჩამოაქციოს, მითხრა ერთხელ პეტერბურგიდამ ახალ ჩამოსვლაზე: „ვმ თბილისში მოსვლას ხალისი დაეკარგა მას აქედ, რაც ორბელიანი მოკვდაო“, და რამდენიმე საქები სიტყვის შემდეგ დაუმატა: „Впрочем за намъ есть политическіе счѣты!“ ეს „სჩოტები“ იყო ქალაქის ბუნტის დამშვიდება. ამ მეგობარს და სხვა მტრებს ვერ მოუნდებიათ და ვერ შეუძლევიათ ორბელიანისათვის ის გარემოება, რომ ორბელიანის ბრძანებით თბილისის ხალხს თოფი ესროლეს. რომ არ იცოდნენ ამ მტერ-მოყვარეთ ბუნტის ამბავი, იმათი უმართებულო ჰაზრი ორბელიანზე იმდენად არ იქნებოდა საწყენი, მაგრამ იმათ კარგად იციან, რომ ორბელიანმა ყოველი ღონისძიება იხმარა ხალხის შეგონებისა, რომ თითონ თოფის სროლის ბრძანებაც მაშინ გასცა იმან, როდესაც ხალხმა ქალაქის თავის სახლი აიკლო და ბაშბეუქოვის სისხლი დაღვარა, რომ მეორე დღესაც ჯარმა თოფი მხოლოდ მაშინ ესროლა, როდესაც ხალხი ქვის სროლით მოუხდა იმას და უნდოდა ძალით შემოსულიყო ქალაქში. იციან და მადლობის მაგიერ ემდურვიან გულ-კეთილს კაცსა, რომელსაც მამასავით უყვარდა ქალაქის ხალხი. ემდურვიან ვინ? ვილაც დაუპატიჟებელნი ქალაქის პატრონნი, ვილაც სახელის შეძენის მოქმენე ლიბერალნი, ვილაც ჟურნალისტები, ვილაც ჭინანსისტები, რომელთა-

*) ნ ხეთ ამ ს გ ნ ხ ყიყნის ო ლო წკოილი ალექსანდრე ორბელიანისადმი.

თვის არც ძველი სამსახური არის, არც ძველი სახელი, არც ძველი გვაროვნობა, რომელნიც არც ქალაქის შვილნი არიან, — რადგანაც მოშორებიან ამ ქალაქის ტრადიციებს ვითომ განათლებითა — არც რამესამოქალაქო წყობის წარმომადგენელი, რომელთაც გულით და სულით კი არ უნდათ ქალაქისა და ერის მსახურება, მარტო ენის ტრიალით, ჯთავის გამოჩენით, საკუთარი საქმეების კეთებით. ემდურვიან ვის? ისეთს კაცს, რომელიც ჯვარს ეცმოდა ქალაქის ხალხისთვის, რომელსაც მართლა ცოცხლად უყვარდა ეს ხალხი, რომელიც იყო ხორცი ხორცთა მისთავანი და ძვალი ძვალთა მისთავანი. თუ რამ საყვედური ეთქმის ამ გვარ კაცს, ეს ის, რომ თითონ მივიდა ამბოხებულ ხალხთან და ამით ცოტა არ იყოს დააქვევითა მთავრობის ძლიერება. ამ გვარსავე შემთხვევაში, როდესაც პეტერბურგში არეულობა იყო, ნიკოლოზ ხელმწიფე თითონ კი არ წაბრძანდა აჯანყებულთა შესაგონებლად, პეტერბურგის მიტროპოლიტი და მილორადოვიჩი გაგზავნა და როდესაც ინსურგენტები არ დამორჩილდნენ, იმათ ახალს უწესობას კი არ უყურა, კარტეჩი დააქრევიანა და წამსვე გაჰფანტა მისი ტახტზე ასვლის მოწინააღმდეგენი.

მაგრამ თავი ვანებოთ ამ ამბოხების მოთხრობას და განვაგრძოთ ჩვენი ცხოვრების აღწერა. ორბელიანის დროებით მთავარ-მმართველობაში კავკასიაში დაიწყეს რკინის გზის გაყვანა ფოთიდან თბილისს. ავქალას, ახალ-ქალაქს, ორპირსა და ფოთს შიგნით ჯარები დააყენეს. რკინის გზის ლიანდაგის გასაყვანად დაიწყეს ყარაიას არხის გაყვანა; გაიგზავნა სოფელ-სოფელ ჩინოვნიკები, რომ გამართონ სასოფლო სასამართლოები; მიჰყვეს ხელი შოსსეს გაკეთებას დილიჩანსიდან ჯულფამდის, საცა სპარსეთსაც უნდა გაეყვანა გზა და ამ გვარად ტრანზიტის გზა გახსნილიყო; დაიწყო ჩაჩნების გადასახლება; თბილისის მაზრაში, ყაზახ-ბორჩალოში, სიღნახში, ბაქოს გუბერნიაში გაჩნდა კალია; გაჩნდა ხოლერა; გაჩნდა „მოსკოვის უწყების“ სტატიები, რომელშიაც ორგულად იყვენენ გამო-სახულნი სომხები, ქართველები, თათრები.

ოკდომბრის გასულს მთავარ-მმართველი დაბრუნდა და ორბელიანი ისევ განსვენებას მიეცა. თბილისის გენერალ გუბერნატორობა და მთავარ-სამმართველოს რჩევის თავმჯდომარის მოვალეობა მშვიდობიანი მოვალეობა იყო, რომელიც არ თხოულობდა მისგან დიდს შრომასა.

შემდეგს 1866-ს წელში, აპრილს, ორბელიანი, ხელმწიფე იმპერატორის ბრძანებით, გაემგზავრა იქერახაბათს, კასპიის ზღვაზე, სპარსეთის შაჰის შესაყრელად.

„Я выѣзжаю къ сторонѣ Астараббада, — ცერა ის, ჯემ რომის კოლოზე, თავის რძალს შარაზე ორბელიანისას — чтобы представиться Его Величеству Шаху персидскому, который изъявилъ желаніе видѣть нашу Каспійскую флотилію и вмѣстѣ съ тѣмъ испытать себя можетъ ли онъ выдержать морское плаваніе, такъ какъ онъ имѣетъ непремѣнное намѣреніе поѣхать Европу. Полагаю, что эта поѣздка продлится около мѣсяца и я предстану предъ лучезарное лице Средоточія Вселенной. Такое счастье рѣдко достается смертному. Мою свиту составляютъ бакинскій губернаторъ Колубякинъ, Принцъ, Князя Датико и Ванო Орбеліани, Графъ, баронъ Брюгенъ, Лорисъ-Меликовъ и флигель-адъютантъ Шлиттеръ. Видишь какіе пышные титулы украшаютъ мое посольство“ *).

ამივალ ასტარაბადასაკენ, რომ მის უდიდებულესობას სპარსეთის შაჰს წარუდგე, რომელსაც ჰუსრს ჩვენი კაპიის ზღვის ფლოტილია მნახოს, და სცადოს აშახთან შესძლებს თუ არა ზღვით მოგზაურობასა, რადგან განზრახვა აქვს ევროპა ინახულოს. ჩემის ფიქრით, მოგზაურობა ესე ერთ თვემდე გასტანს და წარუდგები შარავანდედით მოცულს სახეს მსოფლიოს გულისას. მომავლდავისათვის ასეთი ბედნიერება იშვიათია. ჩემს ამალას შეადგენენ: ბაქოს გუბერნატორი კოლუბიაკინი, პრინცი, თავადნი დათიკო და ვანო ორბელიანნი, გრაფი, ბარონი ბრიუგენი, ლორის-მელიქოვი და ფლიგელ-ადუტანტი შლიტტერი. ჰხედავ, რა ბრწყინვალე ტიტულები აწვევენან ჩემს საეღობა.“

ამ წელს ორბელიანი დანიშნულ-იქმნა სახელმწიფო რჩევის წევრად (26 ოკტ.). მთავარ-სამმართველოს რჩევაში რე-

*) ჩეხილი 5 აპრ. 1866 წ.

ჭორმა უნდა მომხდარიყო მომავალს წელს, გენერალ-გუბერნატორობა სულ უნდა გაუქმებულიყო და პოეტს სამსახურიდამ გასელოს და კერძო კაცის ცხოვრებას უმზადებდენ უმაღლესს ადმინისტრატიულ წრეებში. დრო მოვიდა და ეს სამსახური დაუტევა ორბელიანმა. დატყვევის დღეს ის სწერდა ხუმრობით თბილისის კამენდანტს აპაჩინინს:

„Прошу васъ, уважаемый Алексѣй Петровичъ, принять отъ меня въ подарокъ двѣ будки и одного часового, которые стоятъ у моего дома, какъ воспоминаніе моего прежняго величія, и если возможно, только ночные пусть продажають охранять мою жизнь!“

„გთხოვთ, პატივცემულო ალექსეი პეტროვიჩ, მიიღოთ ჩემგან საჩუქრად ორი ბუდეა (ხულა) და ერთი მოდარაჯე, რომლებიც, ნაზნად წარსულის დიდებისა, ჩემ სახლთანა სდგანან და, თუ წეიძლება, მხოლოდ ღამ ღამობით-ღა უღარაჯონ ხოლომე და დაიცვან ჩემი სიცოცხლე.“*)

ამგვარის ხანგრძლივის და ნაყოფიერის სამსახურის შემდეგ პოეტს შეეძლო გადაეელო თვალი წარსულის თვისის კარიერისათვის და გულ-დამშვიდებით ეთქვა თავის თავზე: „გზა ცხოვრებისა მეც განვლე და აღბეჭდეცა ნავალი!“

XIV.

ამას შემდეგ სიკვდილის დღემდის ორბელიანი კერძო კაცად სცხოვრობს თბილისში, სამსახურით, ჰასაკით და ნიქით განსხვავებული, ყოველთაგან თავებანცემული, ყოველთათვის საყვარელი, ტკბილი, თავაზიანი... მთელ თბილისს დიდპატივად მიაჩნია მასთან ხლება, მისი მუდამ მზიარული პირისახის დანახვა, მისი ხუმრობით სავსე მუსაიფის გაგონება. კიდევ რამდენიმე წელი და იმას დაერქმევა სახელი კავკასიის ჯარების პატრიარქისა, ის გახდება ცოცხალ ღირს-შესანიშნ საგნად თბილისში, რომლის დანახვას ერთგვარად ეძიებდენ

*) წერილი 5 აპრ. 1866 წ.

დიდნი და პატარანი, მდიდარნი და ღარიბნი. დრო და ჰასაკი ვერას დააკლებს რა ვერც მისს შეყსიერებას, ვერც მისს გონებას, ვერც მისს ხასიათს, ვერც მის სიმრთელეს. იმ მოკვდება, როგორც სცხოვრებდა, მოკვდება ზეზე, სულ მუდამ გონება მღვიძარე, სულ მუდამ გულ-ღია ახალს შთაბეჭდილებისათვის, სულ მუდამ ყურ-მიპყრობილი და გამგები ახლის მოვლენისა და მიმართულებისა. არც მისს, მუდამ ელვარე და ბრწყინვალე, თვალებს დაეტყობა მოხუცებულობა, არც მისს ყურებს, არც მისს დევის მკერდს, ფართედ გადაშლილს! როგორც კლდეს, დრო ვერას დააკლებს, სანამ არ „შემუსრაეს თვით კლდეს“, ისე ამ საკვირველ კაცს, როგორც ის თვითონ ამბობს ერთს ლექსში.

ესეთს ხანგრძლივს და მდიდარს ცხოვრებაში პოეტის ცხოვრების მემატიანეს ზღვის მაჩვენებლად უძღვოდა ეხლამდის პოეტისავე სამსახური. ეხლა კი, რა სამსახურს დაანება თავი და მემატიანეს არიანეს ძაფი გაუწყდა, ამ ცხოვრების აღწერის წლითი-წლადი დაწვლილებაც ძნელი შეიქმნა. საჯაროდ მოქმედი კაცი შინაურ ცხოვრებაში შევიდა, საცა მწერალი ან ვერ შეპყვება, ან თუ შეპყვა და ვერ ილაპარაკებს პირ-ახსნით სულ ყველაფერზე, რის დანახვა და გაგონებაც შეეძლება იმას. რომ მემატიანემ სანათური შეიტანოს ამ შინაურს ქვეყანაში, საკირია... ბევრი რამ სკირია და სხვათა შორის ის, რომ წაიკითხოს პოეტის მეგობართადმი მინაწერი წიგნები, თუ სხვა მკირე შენიშნვები, თუ წიგნის კოპიონი, რომელნიც პოეტის ქალაღდებში მოიპოვებიან, საკირია მოისმინოს ამ პოეტის ახლო მეგობართაგან, ან ნათესავთა და მოსამსახურეთა იმათი ხსოვნისაგან შენახული საინტერესო ამბები და ამ გვარად გაეცნოს კერძო კაცს შინ, ღიღ-გახსნილად კაბინებში მჯდომარეს, თუ ნაცნობ ნათესავებში მომხიარულეს, თუ საზოგადოებაში მყოფს. ამასობაში ხან და ხან თითონ პოეტიც გამოყოფს თავს კერძო ცხოვრების დავიწყებულად და დაგვენახება ან საჯაროდ მოლაპარაკედ, ან საზოგადო საქმის მოღვაწედ და მაშინ გაზეთებიც გვეტყვის იმეზე თითო ორ-ორა სიტყვას!...

ორბელიანი დაანება თავი სამსახურს მაშინ, როდესაც აღვიდა იგი ადმინისტრაციული იერარხიის უმაღლეს ხარისხამდე. მას შემდეგ იმან თოთხმეტი წელი იტოცხლა და თოთხმეტი წელი სწერა... იმ სიმაღლიდან, სადაც მთელს საქართველოში ის იდგა მარტოდ მარტო, საიდანაც ის სჯიდა en maître თანამედროვის ცხოვრების მოქმედთა პირთა და გარემოებათა. სამსახურიდან გამოსვლამ მას მისცა მოცალეობა, გამოცდილებამ—ცოდნა, ბუნებამ—ნიჭი და ორბელიანი, კაცებისა და გარემოების მოსამართლე, თავის მსჯელობით აღიწია ამ ნაწერებში იმ მაღალ სტერამდის, საცა აქვს ადგილი მხოლოდ სახელმწიფო კაცებსა და ფილოსოფოსებს. სამწუხაროა მხოლოდ ერთი, რომ პოეტმა მემუარები არა სწერა, ბექდვისთვის გამზადებული, არამედ კერძო პირთადმი მიწერილ წიგნებში, რომელსაც ხშირად ლიტერატურული შემუშავება აკლდა, გაჰფანტა თვისი ჰაზრები და ბრძნული დაკვირვება ბევრი დაკარგულია ამ ნაწერებიდან და ბევრს დაბეჭდვა არ შეხვედება სხვათა და სხვათა მიზეზთა გამო.

მაგრამ ჯერ მაინც განვაგრძობთ ხრონოლოგიურ მოთხრობას პოეტის ცხოვრებისას.

7. ივლისს 1871-ს. თბილისში იღღესასწაულეს პოეტის აფიცრად მსახურებისა ოდმოცდა მეათე წელი. რაც, ქალაქში გენერლობა იყო თუ დიდ-კაცობა, მოვიდნენ ამ ღღეს პოეტთან იუბილეის მისალოცავად. საღამოს საზაფხულო თეატრის ბაღში გამართული იყო დიდი სადილი იუბილიარის საპატიოდ. სადილის წინ მოულოდნელად მობრძანდა ქალაქს ბორჯომიდან მისი უმაღლესობა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე. სადილზე დამსახურებულს პოეტს მრავალი სიტყვა უთხრეს: ბარონ ნიკოლაიმ, გუბერნიის მარშალმა გენერალმა ანდრონიკოვმა, ქალაქის თავმა იაზონ თუმანოვმა და სხვათა. სხვაზე უკეთესი სიტყვა იყო თვით მთავარ-მართველისა, რომელმაც ასე გაათავა თავისი სიტყვა.

„Со дня вступленія моего въ управленіе Края, Я выполнѣ оцѣнилъ всю пользу, вами приносимую и ту опытность,

каторую вы пріобрѣли а душевныя качества ваши внушили мнѣ искреннюю сердечную любовь и глубокое уваженіе. Вы это знаете, князь, и въ этомъ не сомневайтесь, но лично пріѣхавъ сюда, Я хотѣлъ публично выразить вамъ какъ глубоко я васъ люблю, почитаю и уважаю.

„დავაფასეცი სავსებით სარგებლობა თქვენი და თქვენ მიერ შეძენილი გამოცდილება იმ დღიდგანვე, რაც ქვეყნის მართვა-გამგეობას შეეღდეკი, ხოლო სულიერმა თქვენმა თვისებებმა შთამინერგეს წრფელი და გულთადი სიყვარული და ღრმა პატივისცემა. თქვენ ეს იცით, თავადო, და ეპეიც არა გაქვთ, მაგრამ მოვედი ამ ეამად იმისათვის, რომ მსურდა განმომეცხადებინა საჯაროდ თუ რა ღრმად მიყვარხართ, გაფასებთ და პატივსა გცემთ.“

და დიდმა მთავარმა დალია მისი საღღეგრძელო. პასუხად იუბილიარმა სთქვა:

Ваше Высочество, Милостивые Государи!

Съ глубокимъ чувствомъ повергаю предъ Вашимъ Высочествомъ мою благодарность за честь, которою благоугодно было Вамъ въ этотъ день почтить меня и за то милостивое сочувствіе, съ которымъ отнеслись Вы къ моей прошедшей службѣ. Слова Ваши запали глубоко въ мою душу и не скрою, онѣ слишкомъ радостны маему самолюбію. Госюда, ваше дружественное вниманіе слишкомъ дорого моему сердцу и подобное чувство не изглаживается временемъ.

Но, господа, не 50 летъ составляютъ жизнь человѣка, а его дѣла. Эта мысль, признаюсь, всегда смущала меня, преслѣдуя тайно тревожнымъ вопросомъ о томъ, принесло ли мое служеніе пользу? Не знаю. Знаю только, что я служилъ Великому Престолу добросовѣстно. Еще болѣе знаю то, что милость Великодушнаго Монарха всегда была выше моихъ заслугъ. А теперъ не ожиданное присутствіе Вашего Высочества среди насъ составляетъ вѣнецъ моей службы, гордость моей жизни.

Кто-то изъ зловѣщихъ людей сказалъ, что въ этомъ мірѣ для человѣка нѣтъ радости полной. И дѣйствительно, даже въ эту торжественную для меня минуту невольнo навигается на мое сердце тѣнь грусти съ роковымъ напоми

ნანიემъ о томъ, что лучшая часть моей жизни уже не существуетъ, что пора свесты счети съ жизнью, и что даже этотъ юбилей есть только намѣкъ на то, что приближается начало другой жизни. Что дѣлать? Установленный Свыше порядокъ ни для кого не измѣняется и я жду безъ страха; но всё же мнѣ хотѣлось бы прожить еще съ вами, радоваться вашему счастью и на поприщѣ служебной вашей дѣятельности и у семейнаго очага, а уже потомъ... и уйдти... но уйдти раньше васъ, прежде васъ... туда... а пока будьте счастливы и примите еще разъ отъ души мою благодарность.

Ваше Высочество живите долго, долго на славу Россіи, на счастье этого обширнаго края, ввѣреннаго просвѣщенному вашему правленію. Господа, за здоровье обожаемаго нашего Главнокомандующаго Кавказскою арміею Великаго Князя Михаила Николаевича. Ура!!!

თქვენი უმაღლესობავ, მოწყალეო ხელმწიფევი!

ულრმესის გრძნობით მოვახსენებ ჰაღლობას თქვენს უმაღლესობას იმ პატივისათვის, რომლის ღირსიც კეთილ-ინებეთ და გამხადეთ დღეს, აგრეთვე იმ მოწყალე თანაგრძნობისათვის, რომელიც ჩემის წარსულ სამსახურისა გამო აღმომიჩინეთ. თქვენი სიტყვები ღრმად ჩასწვდა ჩემს სულს და არ დაფარავ, ახარებენ ჩემს თავმოყვარეობასა. ბატონებო, ძვირფასიო მეტად ჩემის გულისათვის თქვენი მეგობრული ყურადღება და გრძნობას ამ გვარს დრო ვეღარ წაჰშლის.

მაგრამ, ბატონებო, ადამიანის სიცოცხლეს შეადგენენ საქმენი მისნი და არა 50 წელიწადი. და გამოგიტყდებით, ეს აზრი მუდამ მაკრთობდა, მაშფოთებდა, საიდულოებრივი ჩამ კითხვა მუდამ მსდევნიდა, — გამოილო რამ სარგებლობა ჩემმა სამსახურმა მეტი თუ არა? არ ვიცი. ვიცი მხოლოდ ის, რამ დიდებულს ტახტს კეთილ სინიდიისიერად ვემსახურებოდი. უფრო მეტად-კი ვიცი ის, რომ დიდულუენის მონარქის მოწყალეობა ჩემს სამსახურს ბევრად აღემატებოდა მუდამ. ახლა კი თქვენის უმაღლესობის მოულოდნელი ჩვენ შორის ყოფნა მთლად ჩემის სამსახურის გვირგვინა და ჩემის სიცოცხლის სიხარულს შეადგენს.

ვალაცა ბოროტს უთქვამს, ამ ქვეყნად კაცისათვის სრული სიხარული არ არსებობს. და მართლაც, ავერ, ჩემთვის ესოდენ სასიხარულო წამს უნებურად გულს რაღაც ნაღველი გადაჰკერია და მაგონებს ბედითად, რომ საუკეთესო ნაწილი სიცოცხლისა უკვე გავლილი მაქვს, აღარ არსებობს; რომ დროა სიცოცხლეს ანგარიში გავუწიო; თვით ეს იუბილეც

კი ნიშანია მხოლოდ იმისი, რომ სულ სხვა ცხოვრების დასაწყისი მიახლოვდება. რა ვქჷნა? ზე დადგენილი წესი არავისთვის არ შეიცვლება და მეც უშიშრად ვლი; მინდოდა მაინც კიდევ მეცხოვრა თქვენთან, მეცხიარულნა თქვენის ბედნიერებით, როგორც თქვენის სამსახურის ასპარეზზე, ისე ოჯახში, შემდეგ-კი... წავსულიყავი კიდ ც... მაგრამ წავსულიყავი თქვენზედ აღრე, თქვენზე უწინ... იქით... მინაპლის-კი იყავნთ ბედნიერ და მიიღეთ ერთხელ კიდევ სულს სიღრმადგან ჩემგან მოძღვნილო ბედლობა.

თქვენო უმაღლესობავ, იცოცხლეთ დიდ-ხანს რუსეთის სადიდებლად და საბედნიეროდ ამ ვრცელის ქვეყნისა, რომელიც თქვენს განათლებულს მშარავა-გამგეოვასა აქვს მონდობილი. ბატონებო, ვადღეგრძელოთ ჩვენ მიერ გაღწერებული მთავარმარათებელი კავკასის მხედროვისა დიდი მავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე. ურა!!!

იუბილეის ხვედრი ჯილდო—ანდრია პირველ-წოდებულის ორდენი—ორბელიანმა პირადად ხელმწიფისაგან მიიღო. ამ წელს, სექტემბერში, ქალაქს უნდა მობრძანებულიყო ხელმწიფე იმპერატორი, რომელსაც ენება პირადად გადაცემა ჯილდოსი. რადგანაც ხელმწიფის მოსვლა საქართველოში და ორბელიანისაგან მისი ნახვა თავისთავად საინტერესოა, რადგანაც ის წამები, რომელიც პოეტმა გაატარა ხელმწიფესთან, შეადგენს სასიხარულო წამებს პოეტის ცხოვრებაში, ჩვენ არ შეგვიძლიან არ მოვიყვანოთ აქ in extenso ერთი მისი წერილი, რომელშიაც იგი აუწერს თავის ძალუას სოფიოს ამ სასიხარულო ამბავს. ეს წერილი ბიოგრაფიის მიუცილებელი ნაწილია, ცხოვრების აღწერის ერთი ნაბიჯით წინ წამწევი. მისი არ დაბეჭდვა შეუძლებელია. სიდიდეს შინაარსის სიმდიდრე გამოისყიდის.

ჩემო საყვარელო ძალუავ სოფიო! კელმწიფე იმპერატორი გაბრძანდა 25 სექტ. ბორჯომისაკენ, სადაცა დაილამებს და იქილამ ქუთაისზე ყირიმისაკენ, დიდად გახარებული ყოფილითა მით, რაიცა იხილა პეტროვსკიდან თბილისამდე, მეტადრე დაღესტანი, რომლისა კეთილად მოვლა, მშვიდობიანობა და გზები უხაროდა დიდად. მიბრძანა: „ვის ეგონა ათის წლის წინა, რომ მე მოველიდი დაღესტანში იმ ალაგებსა, სადაცა

იყო დაუცხრომელი ბრძოლა და ჩემ მცველად გზაზე იქნებოდნენ ისევ ის ხალხი და ნაიბები, რომელნიცა მაშინ იყვნენ დაუძინებელნი მტერნი ჩვენნი?“ მე მოვახსენე, მიზეზი ესრეთის დამშვიდებისა არის მხოლოდ მოვლა ერისა კეთილ-გონიერებით, სიმართლით და სიყვარულით.“ მაგრამ სჯობს დავიწყო თავიდან.

20 სექტ. იმპერატორი ნასლედნიკით და ვლადიმირით მობრძანდა პირდაპირ ლაფიოში, საბურთალოზე, სადაც დახვდა ველიკაია კნენა უფროსის შვილითა. კელმწიფე გადაეხვია, ჩაპკოცნა და შემდეგ ჩამოუარა პაჩოტნის ყარაულსა და მთლად იქ შეკრებილთა ღენერალთ-აფიცრობათა. მე დიდის მოწყალებით მომიკითხა, მიბოძა ხელი და მეცა ვაკოცე. მერე შებძანდა კარავში და მცირეს ხანს უკან გამობძანდა მუნდირით და გაემართა ცხენით ჯარებისაკენ, რომელნიცა იყვნენ მშვენიერად მომზადებულნი. ჯარების უკან მთლად გორები იყვნენ ხალხით ასხმულნი. მხიარულად მოწყალებს თვალთ კელმწიფემ ჩაუტენა ცხენი ჯარსა, ჯარმა შესძახა მოუწყვეტელი ურა, ხალხმა მოსცა ბანი, და ასეთი ხრიალი შეიქნა, რომ მართლად ყარამანიანობა მომაგონდა. ჰაერი იყო წმინდა, მშვენიერი; ლაჟვარდოვანის ციდამ დაჰნათიდა ბრწყინვალე მზე და ყაზიბეგიც თავ აწეული დასცქეროდა შორიდან ამა დიდებულსა სახილველსა! გათავდა ცერემონი-ალნი მარში; კელმწიფემ უწყალობა ღენერალ-ადიუტანტობა კნ. თარხანოვსა და წამობძანდა ცხენით ქალაქისაკენ, წინ მოუძღოდნენ თავად-აზნაურნი, მაინც კიდევ კარგნი სანახაენი, მათ შორის იყვნენ მოხუცი ყაფლან და ჩემი გიორგიცა ქართულად მოკმაზული საცვეთ-წაღებით; ვეება მინდორი შევიწროვდა ზღვად გადაქცეულისა ხალხისაგან; ვერის ჯვართან შედგა კელმწიფე, პირს ჯვარი დაიწერა და მიიღო შესხმა და პურ-მარილი გალავასაგან; ქუჩებში ძლივს ირყეოდა ხალხი; ბანები, ფანჯრები, მოაჯირები მოქედნილნი იყვნენ მორთულის ქალებითა და ყოველის მხრიდან მოისმოდა ხმა-ქუხილი სიხარულისა და მოდიოდა წვიმა ყვავილებისა.

აღწერა ესრეთის სანახავისა შეუძლებელია: იმ ჟამსა კაცის თვალებიცა, გონებაცა გამოშტერებულია და ახსოვს მხოლოდ ერთი რაღაცა გამოუთქმელი საკვირველება. მე, მირსკი და მრავალნი სხვანი დავრჩით სიონს გარეთ, ასე ვიყავით შეიწროებულნი. სიონიდან იმავე ყოფით კელმწიფე მობრძანდა სასახლეში, ჩვენ გამოვეთხოვენით და ამით დაბოლოვდა ეს დღე. იმ ღამეს იყო ჩირაღდანი, რომლისა მსგავსი აქ ჯერ არ ყოფილა. დაღალული, დაქანცული მოველ შინ, მაგრამ ჯერაც ვერ მიმხვდარ-ვარ რად ვიყავ ისე ღონე მიღებული? მგონია ამ საკვირველმა სანახავმა მეტის-მეტ დიდებულებით ჩვენ დაგვამცირა, ვერ მივწვდით მის სიმაღლეს და ამ შინაგანს ბრძოლაში წაგვეერთო გონებაცა და ღონეცა. ღამე შემიპყრო რაღაცა მოუსვენებლობამ, ძილიც გამიკრთო და ვიყავ ისე გათენებამდის ოცნებაში ტყუილად თვალეზ დახუკვილი.

21-ს წარესდევ მე ნასლედნიკთან და ვლადიმირთან. ეს კი დამავეიწყდა, რომ გუშინ გზაზედვე კელმწიფემ გამაცნო ორნივე თავისი შვილები, ორნივე ლომების მსგავსნი, მაგრამ მე ნასლედნიკი დიდად მომეწონა სახით მოყვანილობით, გონებით, დარბაისლობით. ნასლედნიკიდან შევედით მთლად ამაღლა კელმწიფისა სასახლის ეკკლესიაში. იქ ვიდრე დაიწყებოდა წირვა, ჩვენმა ველიკი კნიაზმა მიიხრა კელმწიფე გიბრძანებსო. შეველ კაბინეტში, კელმწიფე ბრძანდებოდა მარტო, მოახლოვდა და მიბრძანა: მე აქამდის არ მოგილოცე შენი უბილეთი, რადგანაც მსურდა მე თვით პირის-პირ მომელოცნა და გამომეტყუა ჩემი მადლობა შენის თავდადებით ერთგულ სამსახურისათვის და ნიშნად ჩემის მადლობისა მიწყალობებია ესე. აიღო წითელი ჭურჭლიანი და მიბოძა; მეც ჩამოვართვი გულზე კოცნითა და მოვახსენე: „ღრმად ვგრძნობ, რომ ჩემი სამსახურობა არ არის ღირსი ესრეთის მოწყალებისა, მაგრამ ვინც როგორც გინდა გემსახურნეთ, მაინც წყალობა თქვენი მარადის უმაღლესია და ვართ თქვენ წინაშე ყოველთვის ვალგადუხდელნი“. კიდევ გულზე ვაკოცე და გამოველ ეკკლემ-

სიაში; შემომეხვია მთლად ამაღა, ჯერ მეც არ ვიციოდი რა წყალობა იყო. გაეხსენით ჭუტლიარი და დაეინახეთ ანდრია პერვოზუანისა ლენტი და ჯაქვი და მათზე რესკრიპტი. შეიქმნა ლალადება მოლოცვისა. ტალიზინმა იქვე გამიკეთა და ჩამომკიდა ლენტი და თავ-მალლა-აწეულად მოვისმინე წირვა.

წირვის შემდეგ იყო დიდი შრომაჲ. ერთს ზალაში იყენენ სამხედრონი, მეორეში სამოქალაქონი და მესამეში ჩვენნი დეორიანსტეო. გამობრძანდა მხიარულის სახით კელმწიფე ჯერ სამხედროებთან გვიბრძანა საზოგადოდ მადლობა და თვითოეულსაცა მოაგონა რაცა კი სამსახურში ექმნა გამოსაჩენი. სხვათა შორის ბრძანა, რომ ამ მინუტში მივიღე წიგნი კნ. ბარიათინსკისაგან. მერე გაბრძანდა სამოქალაქო ჩინოვნიკებთან. იქ უბრძანა: არა მქონდა დრო გამესინჯა დაწვრილებით, თუ როგორ დაგიწესებიათ და დაგიკვიდრებიათ ახალი სამსჯავრო, მაგრამ იმედი მაქვს, რომ ეგე სამოქალაქო ნაწილიცა მიახწევს ბრწყინვალეს ხარისხამდის, როგორც ვიხილე სამხედრო ნაწილი. გაბრძანდა ჩვენს დეარიანსტეოსთან; დიდის გულითადის მოწყალებით მიიღო და გამოუტხადა თვისი მადლობა თავდადებით ერთგულობისათვის ამ სიტყვებით: „მამანი თქვენნი და თვით თქვენცა ყოველს ბრძოლაში სისხლის დანთხევითა ერთგულებასა უჩვენებდით ჩემს მამასა და თვიო მეცა და შემდეგ, როცა მოვითხოვე დეარიანსტეოდამ ყმების განთავისუფლება, მე თქვენზე სრულებით ვიყავი დარწმუნებული და ესრეთი ჩემი სურვილი დაუბრკოლებლივ აღასრულეთ თქვენ და მე ესე არასოდეს არ დამავიწყდება. იმედი მაქვს, რომ თქვენი შვილებიცა თქვენსავით ერთგულებით ემსახურებიან ჩემს ნასლედნიკსა, რომელსაცა აი წარმოგიდგენთ თქვენ“. მერე იქვე წაიკითხა ხმა-მალლივ დეორიანსტეოს ადრესი, რომლითა სთხოვდნენ სასწავლებლის განვრცელებასა და მიღებასა სახელმწიფოს ხარჯზედ ვოენნის გიმნაზიაში ორასის ყმაწვილებისა ლარობთა თავდაზნაურთა შვილებისა.. ამის პასუხად ბძანა: „თქვენი თხოვნა შეადგენს თვით ჩემ სურვილსაც და სიხარულით აღგისრუ-

ლებთ“. ამ შემთხვევაში შესანიშნავი ეს იყო, რომ როცა ველიკი კნიაზმა წარდგენის დროს მოახსენა: დეორიანსტოვო ტიფლისკოი ლუბერნიი კელმწიფე-კი რაოდენჯერმე თითქოს განგებ ამბობდა გრუზინსკოე დეორიანსტოვო, მოე ვერნოე გრუზინსკოე დეორიანსტოვო, და ერთხელაც არ ახსენა ტიფლისკოი ლუბერნიი.

ამავე დღეს წარსდგნენ სომხის პატრიარხი, ჩვენი ეგზარხი, პოსლანნიკები ყიზილბაშისა და ოსმალოსი. ყიზილბაშისა იყო ბიძა ყაენისა ამზა მირზა, მაღალ-ზრდილობიანი, დიდი დარბაისელი, კარგი მოლაპარაკე, კეთილის გულისა, მაგრამ მისუსტებული, მინაზებული, ღონე-წარსული.

შეადლისას იყო მანევრი ლისის ტბასთან; ერთიანად ქალაქი იქ გადასახლდა, ქვეითად, ცხენებით, ჭურგონებით, ჭაეტონებით და აავსო იქაურნი მთებნი და ველნი. გათავდა მანევრები და კელმწიფემ უწყალობა ჭლიგელ-ადრუტანტობა გურჩინს და გალიცინსა. კელმწიფეს დიდად მოეწონა ჩვენი ჯარები და მართლად დიდად მოსაწონნი არიან.

შვიდს საათზე მობრძანდა დეორიანსკის სადილზე ახალს თეატრში; მხიარულ სახით ბრძანდებოდა კელმწიფე და აქაიქ გვეუბნებოდა ალავერდი თავის დროს ჩვენმა მარშალმა სადღეგრძელოს ჟამს მოახსენა კარგად ლაზათიანი სიტყვა, და იქვე უწყალობა დენერალ-ადრუტანტობა. სადილად ქალები იყვნენ მიწვეულნი, რასაკურველია ველიკი კნეინას გარდა, მხოლოდ ბატონის რძალი, ანნეტა, ვარინკა, ქეთოშა, რებენდერის ცოლი და მარშლების ცოლები. ამზა მირზასთან იჯდა ანნეტა, იმ ღამეს მეტად განშვენებული. მე უთხარ ამზა მირზას, რომელიცა იმას ხან-და-ხან როგორღაც თვალს გადაავლებდა „თქვენო უმაღლესოებავ წიგნში ჰსწერია ჩემმა ულმოზბელმა მეზობელმა დამწვა მე. ამ მინუტში ხომ არ გეკიდებათ თქვენცა ცეცხლი უწყალო მეზობლისაგან?—ვახ! ვახ! აგრეა, სწორედ აგრეა! მერე, მერე გეტყვი პასუხსა!

სადილს შემდეგ გაბძანდა კელმწიფე ბაღში, სადაცა წარსდგნენ ჩვენნი ქალები, იქ აღრევე შეკრებილნი; იყო

მცირედი ლეკურიცა და მერე კელმწიფე წაბძანდა თეატრში და მას, რა საკურველია, გაჰყვა ერთიანად საზოგადოებაცა.

თეატრის შემდეგ შეველ ჩვენს ველიკი კნიაზთან, რომელსაცა დავებარებინე.

— ხომ არ დაილაღე?

— სწორედ მოგახსენო დიდად დავილაღე.

— ჩაი ხომ არ გინდა?

— როგორ არ მინდა, ძალიან კარგი იქნება, რომ დამალევინოთ; მაგრამ ერთი მიბრძანეთ კელმწიფე არ ილაღება?

— აი როგორ ილაღება: ეხლა დოკლადით ახლავს შუვალოვი და მერე მე უნდა წავიდე. აი ჰხედავ რამოდენა გროვა ძევს სტოლზე ქალაღდებისა, ეს სულ ამალამ უნდა მოვახსენო და რა საკურველია ორს საათამდის ძლივს გათავდება და ექვსს საათზე დილით ყოველთვის ტან-ჩაცმული ბძანდება!

აი, ჩემო სოფიო, პუშკინის სიტყვა თურმე მართალი ყოფილა „тяжела шапка Мономаха“. აი რა შრომა აქვსთ კელმწიფეებსა!

დღეს ნასლედნიკი და ველიკი კნიაზი ვლადიმირი მობძანდნენ ჩემთან ვიზიტად.

22-ს კელმწიფემ გაშინჯა ლაგირში თოფების სროლა და ზარბაზნებისა მიზანში და დიდად მოეწონა; ამ დღესვე ველიკი კნიაზსა ჰქონდა დიდი გაქიებული სადილი, რომელზედაც ველიკი კნიაზმა მოახსენა рѣчь კელმწიფის სადღეგრძელოს დაღვეის ჟამსა და კელმწიფემაც უპასუხა ჩინებულად. — იმავე ღამეს იყო მუშთაიდის ბაღში ბრწყინვალედ გამართული ქალაქისაგან ბალი, მორთულ-მოკმაზული, როგორცა შეეფერებოდა უდიდებულესსა სტუმარსა; ამასთანა იყო საუცხოო სხვა-და-სხვა გვარი შუშხუნა, რომელთა შორის იყო არტილლერიის კაზარმიდამ დაქანებული მტკვრამდის მდინარე ცეცხლისა. კელმწიფემ ბძანა: ეს ჩემს დღეში არ მინახავსო. მერე კელმწიფე ველიკაია კნენით, ნასლედნიკი ბატონის რძლითა და სხვანი ყველანი ქალებითა წაბძანდა ხეივ-

ნებში, სადაცა ისხდენ ვახშმად ათი ათასზე მეტი კაცი, ჩაუარა ყველა ამქარსა და შენ იფიქრე რა ყვირილი იყო სიხარულისა! ნეტავი ვიცოდე ამ დროს რას ჰფიქრობდა შუვალოვი და ანუ აღუტანტები ავსტრიისა და ლერმანიისა იმპერატორებისა? ამ წესით შემობანდა ისევე ზალაში, სადაცა დაიწყეს კადრილი. მე ვიყავ ვლადიმირის-ვიზავი! კელმწიფემ რომ დამინახა, ჰსთქვა: კნიაზ გრიგორი დიმიტრიჩ პოდაეტ პრიმერ, შეც უნდა ვიტანციოო და გაიყვანა კნენა ანნეტა.—ასე მხიარულებით ბძანდებოდა კელმწიფე პირველს საათამდის და მერე წაბძანდა. მიართვეს ის ტახტი კელმწიფეს, რომელზედაც იჯდა და რომელიცა იყო მშვენივრად და მდიდრად ნაკერი ხუთასის თუმნისა. ამასთანა დიდროანნი ვერცხლის გოზაურები და მინანქრის ჯამები და აზარფეშები; ეგრეთვე ნასლედნიქსა და ვლადიმირსა სხვა-და-სხვა ფეშქაშები. ეს ღღეც ასე დასრულდა მხიარულად.

23-ს კელმწიფე წაბძანდა შვილებითა, ველიკი კნიაზითა და ამალითა ყარაიაზე სანადიროდ. აქაც ბედმა ჩვენმა გასქრა და მოკლა ტახი კელმწიფემ, მოკლა ირემი ნასლედნიკმა, ვლადიმირმაც მოკლა ღორი და კიდევ სხვათაც. იქ შეიდ საათზე ისადილეს და ღამე დაბრუნდნენ.

24-ს კელმწიფემ გაშინჯა სხვა-და-სხვა ზავედენიები და მუხეუმ; გაუკეთა ვიზიტი ყიზილბაშის პოსლანნიქს და მაჰხმად მირზასა. უნდა მოგახსენო რომ ამზა მირზა და მაჰხმად-მირზა ძმები ყოფილან. სადილად იყვნენ მხოლოდ ღენერალადიუტანტობა და სალამოზე ტეატრი.

ასე დაუხვდა ჩვენი ერთგული ქვეყანა თავის ყოვლად მოწყალეს კელმწიფესა.“

XIV

იუბილეის დღესასწაულობით დაიწყო—უკანასკნელი—ათი წელი—უკანასკნელი პერიოდი ორბელიანის სიცოცხლისა. ეს უკანასკნელი მერვედი თავის ცხოვრებისა პოეტმა ვანატარა წარსულთა დროთ მოგონებაში. განა თუ ახალის დროებისთვის და ახალთა პირთათვის იმას დაეხშო ამ ჟამად გული და გონება, გარნა მისნი ფიქრნი უფრო იმ წასულ წელიწადებისაკენ ჰრბოდნენ, როცა, მისის სიტყვისა არ იყოს, სიცოცხლე უხაროდა და კაცი მუხთალ სოფლისაგან მოე-

ლოდა „ვინ იცის რეებსა“! წლითი წლად ეს სიცოცხლე ჰშორდებოდა მას; წლითი წლად ჰკედებოდნენ ან მიდიოდნენ კავკასიიდან ის პირნიც, რომელთაც აღუესიათ თავიანთის მოქმედებითა ეს წარსული დრო. ძველთაგან დაჩჩნენ მარტო ის და რამდენიმე მოპიკანნი, რომელნიც ერთად ჰგლოვდნენ წარსულსა დროს და წარმავალთა მეგობართ. ერთს თვისს სიყმაწვილის მეგობარს პოლკოვნიკს სარანდოს, რომლისაგან მოულოდნელად მოუვიდა წიგნი სიბერის დროს, პოეტი სწერს აღტაცებით:

„Мой другъ Иванъ Павловичъ! Ты живъ и еще съ семействомъ! Богу слава! И какъ я благодаренъ тебѣ за то истинное чувство радости, которое испытывалъ я при чтеніи твоего письма, точно изъ того міра! И зашевелились давно похороненные въ глубинѣ моей души рои воспоминаній о быстро пролетѣвшей нашей молодости, красивой молодости съ ея надеждами на счастье, съ ея безпечною веселостью. Тогда міръ принадлежалъ намъ; все было наше; свобода, дружба, любовь озаряли насъ своими живительными лучами и въ слѣпотѣ вѣрили, что все останется такъ неизмѣннымъ! Но эта слѣпота молодости не есть ли, быть можетъ, то истинное счастье, котораго человѣкъ ищетъ повсюду? Къ чему же ведетъ опытъ жизни, какъ не къ разочарованію, которое, охлаждая теплоту сердечную, безпощадно уничтожаетъ радужный міръ фантазіи, внося въ душу сомнѣніе, невѣріе ко всему окружающему? Время разрушило алтарь вѣры и что-же теперъ? Счастіе ли то, что такъ холодно въ душѣ? Радость-ли, что такъ безчувственно отношусь ко всему? Да, прошла наша молодость, о которой нельзя не сожалѣть, и съ ней все прекрасное, что освящаетъ, возвышаетъ душу, располагая ея мгновенно, безъ разсужденій, ко всему доброму, честному, ко всѣмъ великимъ подвигамъ и жертвамъ! Что же теперъ, болѣе-ли жизнь стала красивою, когда изъ горькаго опыта узнали мы превратность ея, измѣняемость всего существующаго? Нѣтъ, но...въ смиреніи покоримся не отразимому веленію свыше и поблагодаримъ судьбу за все хорошее, за все не хорошее, доставшееся намъ въ удѣлъ...“

„მეგობარო ჩემო, ივანე პავლეს ძევი ცოცხალი ხარ და ისიც ოჯახობითა მდლობა ღმერთს! რა მდლობელი ვარ იმ ნაძღვილის სიხარულისათვის, რომელიც შენის წერილის წაითხვამ მაგრძნობინა. თითქოს იმ ჰეყნიდანა ყოფილიყოსო მიღებულიი გაიღვიძეს ჩემის სულის სიღრმეში დამარხულთ დიდის ხნის მოგონებათ სწრაფად გამქრალ ჩვენის ლამაზ ახალგაზრდობის შესახებ, რომელსაც ბედნიერების იმედები და უზრუნვე-

ლი სიხარული მუდამ თან ახლდნენ. ქვეყანა მაშინ ჩვენ გვეკუთვნოდა; ყოველივე ჩვენ ხელთ იყო; თავისუფლება, მეგობრობა, სიყვარული ცხოველმყოფელს უქუცა გვეფინდნენ და ჩვენც, დაბრმავებულთ, გვეჯეროდა, რომ ყოველივე უცვლელად დარჩებოდა! მაგრამ, იქნება ეს ახალგაზრდობის სიბრძნევე არა ის ქვეყნარტი ბედნიერება, რომელსაც ადამიანი დაეძებს ყვლგან? რას იძლევა ცხოვრების გამოცდილება გულის გატეხვის პეტს, რომელიც გვიციებს გულს, ჰმუსრავს და ჰსპობს იმედებით სავსე ოცნებათა ქვეყნიერებისა და სულს ეტესა და უნდობლობას უნერგავს ყოველსავე იმისადმი, რაც გარს გვახვევია? დროთა სულამ სარწმუნოების საკურთხეველი დაამხო და რაღა ახლა? ბედნიერებაა, განა, ის, რომ სული ასე გამციებია? სიხარულია ის, განა, რომ არღარასა ვგრძნობ? დიახ წარვიდა ჩვენი ახალგაზრდობა, რომლის არ დანანებაც შეუძლებელია; მას თან გაჰყვა ყოველივე მშვენიერება, რომელიც სულს გვინათლებს და გვიმღლებს და თვალის დახანზამებაზედ უმსჯელობოდ აყვარებს ყოველსავე კეთილსა, პატიოსანსა, ყოველსავე დიდებულს საქმესა და მხეერპლსა! რაღა ახლა, ცხოვრება გალამაზდა, რომ მწარე გამოცდილება, მისი უკუღმართობა და შოლად ყველა არსის ცვლილება გაგვაცნო? არა, მაგრამ... სიმდაბლით დაეგმორჩილნეთ ზეთა გარდუეულს ბრძანებასა და ვმადლობდეთ ბედს ყოველსავე ავისა და კარგისათვის, რაც-კი წილად გვხვდა...“*)

ამ სიყმაწვილეს—სხვა სიხარულთან—თან-გაჰყვა ის გმირული დროც, როცა ჰქუხდა ჩვენში კავკასიის ომი. ერთ ვილაც გოდლევისკისთან მიწერილს წიგნში პოეტი იგონებს ამ დროებს:

„... Оно (ваше письмо) живо вызвало в моей памяти все наше прошедшее, и вашу уютную квартиру, в которой ежедневно козыряя, мыслили свободно, разсуждали громко с тою братскою искренностью, которая не знает задних мыслей; напомнило и Шурочку, Шуринку, гдѣ службѣ честно приносили мы в жертву лучшіе года нашей жизни! И гдѣ теперь тѣ товарищи, сь которыми дружба скреплена была трудною походною жизнью? Изъ нихъ многіе лежатъ непробуднымъ сномъ вь горахъ Дагестана, вь лѣсахъ Чечни, иные же разсѣялись по лицу земли. Мало осталась насъ! Эхъ, какъ мнѣ хочется обнять васъ, Кирилло Осиповичъ, который честностью и чистотою сердца такъ сильно привязывалъ меня къ себѣ!... Дѣйствительно-ли на Кавказѣ была такая ожесточенная война и были-ли мы сами участниками вь этой кровавой борьбѣ? Не пустой-ли разсказъ праздныхъ людей? Эти вопросы рождаются, невольно смотря на то глубокое, невѣроятное спокойствіе, которое

*) წიგნი 24 აპრ. 1873 წ.

царствуетъ въ Дагестанѣ и вообще на Кавказѣ. Этотъ великанъ смиренно растянулся отъ одного моря до другаго, и не знаетъ умеръ-ли онъ, спитъ-ли онъ? Безпечно бродятъ караваны пробиваются дороги въ скалахъ; желѣзные мосты переброшены надъ безднами, экипажи скачутъ въ Гунибъ; нигдѣ тѣни враждебной, нигдѣ ненависти! Не чудо-ли это?*)

„...ცოცხლად აღმიდგინა თქვენმა წერილმა მცხოვრებაში მთლად ჩვენი წარსული დრო და თქვენი მყუდრო ბინა, სადაც ყოველ დღე ქალაქსა ვთამაშობდით ხოლმე, ვფიქრობდით თავიუფლად და ენსჯულობდით ხვა მალა იმ ძმურის გულწრფელობითა, რომელმაც დაფარული ახრი არ უწყის; მომაგონა შუროჩკაც, შჯრინკაც, სადაც სამსახურს პატროსნურადა ვწირავდით მსხვერპლად ჩვენის სიკოცხლის საუკეთესო წლებსა მერე, სად არიან ახლა ის ამხანაგნი, რომლებთანაც მეგობრობა ძნელმა და მძიმე ლაშქრობამ ვაგვიმტკაცა? ზოგნი მათვანნი საქლამო ძილს მისცემიან დაღესტნის მთებსა ან ჩაჩანთა ტყეებში, სხვანი კიდევ დედანიწას მოჰყენიან ზურგზედ. ცოტანი-ლა დაერჩითი ოჰ, როგორა მსურს მოგვხვიოთ, კირალო ოსიოლიჩ, რომლის პატროსნება და წმინდა გულიც მუდამ ისე ძლიერად ღიხიდავდა თავისკენს.. ნუ-თუ მართლა კავკასიაში იყო ასეთი გამწვანებული ომი და ამ სიხლის ღვრაში ჩვენ ვიღებდით თითონ მონაწილეობასა? იქნება უსაქმჯერ ხალხის უბრალო რამ მონათხრობიც იყო? უნებურად მებაღება ასეთი კითხვები, დღეს რომ დაღესტანსა და მთლად კავკასიაში დაუჯერებელსა და ღრმა მშვიდობიანობასა ვხედავ გამეფებულსა. მორჩილებით გადაწოლილა ეს ბუმბერაზი ერთი ხდვიდგან მეორემდისა და არაა იცი, მკედარია თუ სძინავს მას? ქარავნები უდარდელაუ მიმოდინან; უფსკრულუბზე რკინის ზიდები ჭაუდვიათ, გუნიბს ეტლები მიჰქრიან; არსად ხსენება მტრობისა, არც სიძულვილი! ნუ თუ ეს სასწაული არ არის?“

ლანგ-თემურისაგან უძლეველი კავკასია დამორჩილდა რუსის ძლავრებას. დაღესტანი დამშვიდდა. დამშვიდდა იმ ზომამდის, რომ პლატონ იოსელიანი და გიორგი მუხრანსკი— „*Это даже стыдно для Дагестана*“—თავისუფლად და უშიშრად მიდიოდნენ გუნიბში*);—რომ მარჯვენა ქლანგი სტავრო-

*) წერილი 12 დეკემბ. 1871 წ.

**) წერილი ი. ბარათინსკისთან 28 ივლისს 1861 წ.

პოლის გუბერნიის გაგრძელება შეიქმნა; რომ ლეკებსავეთ არა ერთი ხალხი არ იხდიდა ხარკს მთელს იმპერიაში.*)

წასრულ დროებზე სევდას ზედ-დაერთო ეხლა აწ-მყოზე მწუხარება. სულ ყველაფერი იცვალა პოეტის გარშემო: თავად-აზნაურობა დაემხო; ქართული წირვა-ლოცვა და გალობა შემცირდა; ძველებური კარგი ზნე და ხასიათი ქარველის კაცისა და ქალისა დაიკარგა; რუსთველის ენას ჩირქი წაეცხო; მისნი ახლო-ნათესაენი და მოგვარენი დაღარიბდნენ და შემცირდნენ; მეგობრები, გულის ნაცნობნი განშორდნენ; დაიხოცნენ... სულ ყველა ამებზე ორბელიანი ჰგოდებდა განუწყეტლად; ეს იყო მისი წერილების მუდმივი შინაარსი ათის წლის განმავლობაში, ამებზე შესჩიოდა იგი თვისთა ნაცნობ-მეგობართა, თუ მინისტრებთა, თუ დიდ-მთავართა და ამ მწუხარებით გულში ჩავიდა იგი თვით სამარეშიაც.

მეტადრე თავად-აზნაურობაზე შექქმნა პოეტმა იერემიას გოდება! ეს ის თავად-აზნაურობა არ იყო, რომლის თავ-განწირულებამ დაიცვა ქრისტიანობა საქართველოში? ეს ის წოდება არ იყო, რომლის მოწოდებით რუსეთი მოვიდა კავკასიაში და რომლის შემწეობით შეიძინა იმან სხვა და სხვა დროს განჯა-ყარაბახი, შექე-შირვანი, ბაქო-ტალიში, დერბენდი და ყუბა, ერევან-ნახიჩევანი და უკანასკნელად ბათუმი და ყარსი და კასპიის იქითა მხარე? და ეხლა რა მდგომარეობაში იყო ეს წოდება? მთელი ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურობისთვის პრიკაზის ვალში უნდა გაეყიდნათ მიწა-წყალი და დაერჩინათ უსახლ-კარო, ულუკმა პურო. საქართველო არა ერთ გზის ყოფილა აკლებული, აოხრებული მონღოლთაგან, სპარსთა და თურქთაგან, ლანგ-თემურ-შაჰ-აბაზისაგან, მაგრამ მტერი წასულა, ქართველი გამოსულა კლდის ნაპრალიდგან და თავის მიწა-წყალში ისევ გაშენებულა, ისევ მაგრად დამკვიდრებულა. ეხლა კი, მას შემდეგ, რაც საქართველო მიენდო რუსეთსა და ორმოცი წელი თავად-აზნაურობამ მის მსახურე-

*) წერილი თ. დონდუკოვ-კარსაკოვთან 1869 წ.

ბაში განვლო, სახელმწიფო ბანკს უნდა წაერთმია მისთვის ერთად ერთი სახსარი ცხოვრებისა მიწა-მამული!

„...ნეტაი შენ, დიმიტრი—სწერდა პოეტი თ. დიმიტრი ორბელიანს, ბარიათინსკის სიმამრს,—რომ ხარ მოშორებული და არ გესმის ყოვლის მხრით ამათი (თავად-აზნაურთა) კენესა სიღარიბისა გამო! მოვიდა ჩვენზე წარღვნა და არსადა სჩანს ახალი ნოეს კიდობანი, სადაცა შევეფაროთ თავი ჩვენი, არსადა სჩანს გამოძხვნილი! ვითხოვეთ მილლიონი სესხად ხაზინისაგან სამის პროცენტით, როგორცა ისესხა პრიკაზმა; ეს იყო უკანასკნელი ჩვენი იმედი და ღონისძიება და მინისტრმა გვითხრა უარი. ახ და ან მინისტრი რას დასდევს ჩვენს განწირულს მდგომარეობას და საუკუნოდ დაეცემა ჩვენი თავად-აზნაურობა, ოდესმე ბრწყინვალე თავის ისტორიულის ცხოვრებითა, რომლისა სახელი პატივის-ცემით იხსენებოდა თვით ინდოეთშიაც და რომელიცა აწცა არის ღირსი ყოვლად მოწყალისა ყურადღებისა თავის თავდადებით ერთგულებითა; განჰქრება ჩვენი სახსენებელი მიწისა პირით, მაგრამ მართებლობამ უნდა კი იცოდეს, რომ ჩვენს ადგილზე ღირსებით ვერ დადგებიან ვერცა სომხობა, ვერცა თათრობა და ვერცა თვით რუსობა. აქ მხოლოდ ჩვენა ვართ და უნდა ვიყენეთ ჩვენვე, თვით მართებლობისვე სასარგებლოდ; თორემ, ვინ იცის, იქნება მოვიდეს ის დღე, რომ სანთლებით დაგვიწყონ ძებნა და ველარ გვიპოვონ გაწყალებულნი! ეს არის სამწუხარო, რომ ჩვენთან ერთად იღუპება მთლად გლეხობაცა: კახეთის ვენახები ერთიანად დაგირავებულია სომხების ხელში, ისე რომ თავის დღეში ვერ გამოვლენ ვალიდამ და ხალხი მუშაობს მხოლოდ სომხებისთვის მუქთად... მუქთად!!! განა უწინ ბატონები ასე იყვნენ საზარელნი?“*).

ამ გვარსავე სასოწარკვეთილებით სავსე წიგნს სწერდა პოეტი გრაქს ლოარის-მელიქოვს, თ. შირსკის, გრაქს ვარანცოვ-დაშკოვს და სხვათა. ვარანცოვ-დაშკოვს ჰქონდა მინდობილი კელმწიფე-იმპერატორისგან ჩვენი თავად-აზნაურობის

*) წერილი 26 იანვ. 1875 წ.

ვალის გარემოების მოხსენება და ორბელიანი ისტორიულად განუმარტებდა იმას იმ მიზეზებს, რომელთაც მოიყვანეს ეს თავად-აზნაურობა ეხლანდელს მდგომარეობამდის. სხვათა შორის, ამ განმარტებაში იყო ზოგიერთი საბუთები, რომელიც გვინდოდა ჩვენ აქვე დაგვებეჭდა, მაგრამ, რადგანაც ეგვევ საბუთები თითქმის სიტყვა-სიტყვით არის მოყვანილი თავ. ივანე გივის ძე ამილახერისადმი მიწერილ წიგნში და ეს წიგნი ქართულად არის დაწერილი, ჩვენ ვარჩევთ ამ უკანასკნელ რედაქციას.

„...რა ნახეს საქართველოში, როცა პირველად მოვიდნენ რუსნი?—სწერდა პოეტი გენერალ-ლეიტენანტს თ. ამილახვარს.—იყო მეფე მომაკვდავი; იყო თავადობა; იყო პატრიარხებისკოპოზობა. ამ სამთა სოსლოვიეთა—რუსულად ვამბობ—ეკირათ საქართველო; ესენი იყვნენ სარდლები; ესენი შეადგენდნენ მეფის კრებასა; ესენი იყვნენ მდივანბეგები, ანუ მსაჯულნი, ჰსჯულის დამაწესებელნი; უმათოდ ვერა რა განკარგულება მოხდებოდა მეფისაგან სამეფოში; ესენივე შეადგენდნენ ჯარსა.—გარდაიცვალა მეფე; გაჩნდა მანიფესტი იმპერატორისა, რომლითა საქართველო შეერთდა რუსეთსა და გამოეცხადა სხვათა-და-სხვათა მოწყალებათა შორის ესეცა, რომ ყოველივე საკუთრება შეუხებელია.

„მერე გავიდა ათი თხუთმეტი წელიწადი და გამოვიდა უქაზი, რომ მღვდელნი, ვითარცა ღვთის მსახურნი, უნდა იყვნენ თავისუფალნი თავადებისაგან. განთავისუფლდნენ მღვდელნი,—თუმცა კი მაშინაც ისევ ისე იყვნენ, როგორც ეხლა—მაგრამ მღვდლებთანა წაიღეს და დაჰსდეს საეკლესიოდ თავადებისა ის ყმები და მამულები, რომელთა შემოსავლიდამ თავადები ინახავდნენ მღვდელთა, მგალობლებთა, დიაკვნებსა, ჯვარსა, ხატებსა და სხვათა-და-სხვათა. ათასი საჩივარი წავიდა ამაზე სენატში, მაგრამ პასუხიც არ აღირსეს.

„გავიდა კიდევ ათი თხუთმეტი წელიწადი და გამოვიდა უქაზი: „როგორ იქნება, რომ თავადთა ჰყვანდეს აზნაურნი!“ მეფე თავადსა უწყალობებდა, მის დიდ ნამსახურებისათვის,

აზნაურსა მამულითა. განთავისუფლდენ აზნაურნი და თან წაიღეს არაჲუ მამული, მეფისაგან აზნაურთან ნაწყალობევი, არამედ ისიცა, რაცა თავადსა მეცა თავის მხრით აზნაურისათვის. —ამაზედაც იყო დიდი ჩივილი, მაგრამ ესეცა დარჩა უპასუხოდ.

„გავიდა კიდევ ათი, თხუთმეტი წელიწადი და გამოვიდა უქაზი: ყოველი გლეხი არის თავისუფალი და უნდა თავადებისაგან მიეცესთ მათ მიწა, და აღსრულდა ესეცა.

„და აბა ეხლა წარმოიდგინეთ რალა უნდა დარჩენოდათ თავადებსა? და რაცა დარჩათ სულ აქა-იქ ნაწყვეტ-ნაწყვეტი მიწა, ასე რომ დიახ იშვიათსა აქვს ასი დღესეტიწა ერთს ალაგსა. აი, პირველი მიზეზი ჩვენისა საჯოგადოდ დაცემისა. ამასთანა იყო სამოცი წელიწადი ბრძოლა და ამ ბრძოლაში ყოველთვის მსახურებდენ თავად-აზნაურნი თავ-განწირულებით. რომელი ოჯახი არის, რომ არა ჰყვანდეს რამდენნიმე დაქრილ-დახოცილნი ომში? და რა საკვირველია, ყოველთვის პახოდობაში ყოფნა მოითხოვდა დიდს ხარჯსა. ახლა ამასთანა შეცვალა ცხოვრებაცა და ჩვენ ახლისა ცხოვრებისათვის არ ვიყავით შემზადებულნი, ესე იგი არა გვექონდა ფული; ვიღებდით ვალსა 40 კაპეიკად; კახეთში ოლონდა ფული ესესხათ, თავადიშვილი ასს თუმანში ფეშქაშად აძლევდა ერთს ურემს ლეინოს, სარგებლის გარდა.

„აი, ჩემო ბატონო, საიღამ დაიწყო ჩვენმა გაღარიბებამ, ჩვენმა აწინდელმა მდგომარეობამ, რომელშიაცა მწუხარების მეტი აღარა სუფევს რა! ახლა, თუ მოვთვალოთ სულები, ადვოკატები, მეფევანიე, აპველაციები — ძალიან შორს წავა.“*)

პოეტის მწუხარე გულს მოეცა იმედი თავად-აზნაურობის გამოხსნისა, როდესაც კავკასიის მთავარ-მმართველმა თ. დონდუკოვ-კარსკოვმა დანიშნა თითონ ის იმ კამისიის თავ-მჯდომარედ, რომელსაც უნდა გამოეკვლია, ვის რა ჰპატივებოდა პრიკაზის ვალიდამ. მაგრამ რა. ვერც ის მოეს-

*) წერილი 16 პრ. 1881 წ.

წრო ამ სიქმის დაბოლოვებას და ვერც საქმე დაბოლოვდა ისე, როგორც იმას უნდოდა. მისი ჰაზრი იყო: ღარიბებს ჰპატიებოდათ ვალი მთლათ; შუათანა შეძლების კაცებს—სანახევროდ; მდიდრებს—სულ არა. ამის მაგიერ მთავრობამ სულ ყველა მოვალეს აპატივა, რაც ემართათ, იმის ნახევარი და არავინ კი არ გაანთავისუფლა პრიკაზის ვალდებულობიდან.

ეს მოწყალება მხოლოდ პოეტის სიკვდილის შემდეგ გამოცხადდა. და თუნდ იმის სიცოცხლეშიც გამოცხადებული იყო, გაახარებდა კი იმას ეს ამბავი? შეიძლებდა კი თავდაზნაურობა ნახევარი ვალის გადახდას? არ გაეყიდებოდა კი იმას ამ ნახევარ ვალში მისი მამულ-დედული?..

საზოგადო ბედი თავდაზნაურობის ეწია კერძოდ ორბელიანის გვარსაც იმ ზედ-დამატებით, რომ ამ გვარში ქონებრივ სიღარიბეს ზედ-დაერთო სისხლის სიღარიბეც, — არავინ იზადებოდა ამათ ოჯახში. ეს გარემოება დიდად და დიდად აწუხებდა პოეტს, თავის გვარის მოყვარეს, თავის დიდებულთა წინაპართა თაყვანის-მცემელს და ყოველს ახალს უშვილოდ დასაფლავებულს მოგვარეზე, ყოველს ახალს მამა-პაპეულ ავლა-დიდების გაყიდვაზე ის იტანჯვიდა სულით-გულით. დიმიტრი ვახტანგის შვილის უძეოთ სიკვდილის შემდეგ პოეტი სწერდა ვანო ორბელიანს:

„დავმარხეთ საბრალო დიმიტრი ვახტანგის შვილი, ორბელიანი, ქაშუეთის ეკლესიაში და ამოწყდა ამის სახლიცა. ოჰ, ღმერთო, რა საშინლად ჰქრება ჩვენი ვეება ოჯახი, რომელზედაცა ჰსჩანს ცხადად ზეგარდმო რისხვა! სარდლიანთ ოჯახიდან არის მხოლოდ უშვილო ივანე; ასლანის ოჯახი გაჰქრა, როგორცა ამოვარდა გიორგის ოჯახი; იოსების სახლიდან დარჩით გიგო, შენ და სანდრო, საშნივე ქანები, უშვილონი; სოსიკოს სახლში ჰსდგას პოლოზოვი, სამარადონის სახლში საგინოვი; ალექსანდრეს ადგილს—აბონიანცი, ძაღლი და მამაძაღლი; ჩვენ სამთა ძმებთაგან დაგვრჩა მხოლოდ ერთი გიორგი!! არის ქაჩალი კოტე, ვალში დაღუპული და მასთან ერთად დაღუპილივე ჰაიკი საშა! ჩვენ ყაფლანიანნი

ვილუპებით, მაგრამ არცა სხვანი ბედნიერობენ; მოგედევნ დიდად ვაჩქარებული სოლადაანნი, ბარათაანნი, ერისთავნი, აბაშიძიანნი, თარხნიანნი, ქავექავაძიანნი, ფაჩნაძიანნი და სხვანიცა და დიდად სკდილობენ; რომელი მათგანი უფრო მალედაილუპება!“*)

ესრეთსავე „შავად მღელვარე“ ფიქრს უნაწილებდა პოეტი თავის ძალუა სოფიოს ყაფლან ორბელიანის სიკვდილის შემდეგ.

„დიდი ხანია ველარ ნოგწერე და ან რა მომეწერა გულით ღრმად შეწუხებულსა, ვხედავ რა ჩვენის ოჯახის ესრეთ გაწყალებასა, ესრეთ გაოხრებასა! ვიყურები აქეთ-იქით და აღარა მყავს ვინმე, რომ გავსცე ხმა; ჩემს ქუჩაში უცნობი შევიქენ სხვათათვის! იმოდენა ოჯახილამ მყვანდა ერთი-ლა ბიძაშვილი სიყრმიდგანვე თანშეზდილი, საყვარელი ყაფლან და ისიცა დაემარხე! ვაი ჩვენს ოჯახსა, ასე უწყალოდ დაცემულსა! რა შეცოდება ჰქონია. წინაშე ღეთისა, რომ ასე საშინლად ისჯება ჩვენი გვარი, გულით მართალი, შემპრალებელი, გონებიანი, ვაჟ-კაცობიანი, მოყვარე ნათესავეებისა და ერთგული მეგობრებისა, მამულისათვის ყოველს დროს თავდადებული! ვინ არ იზრდებოდენ ჩვენს ოჯახში, ჩვენს ქუჩაში? ანდრონიკაანნი, ჩოლოყაანნი, მაჩაბლიანნი, თარხნიანნი, მუხრანიანნი! ესენი ყოველივე მე თვით მინახავს; მახსოვს, რაოდენნი შენატროდენ ჩვენს ქუჩასა და ახლა, ღმერთო ჩემო, მე ისევ ვარ და სახსენებელი ჩვენის ოჯახისა განჰქრა, ვითარცა სიზმარი! ჩვენს ქუჩაში, ჩემის ბიძაშეალების მაგიერ, ჩამოეთესლნენ პოლოზოვები, აბოვიანცები! ფიტარეთი, ჩვენის მამა-პაპების სასაფლაოვო, უფალს თაიროვს გაუხდია ცხვრების ფარებად!! ჩემის სიბერის უკანასკნელთა დღეთა მიმწარებს ესე განუშორებელი ფიქრი ჩვენის ოჯახისათვის.“**)

დაკვირვებამ და ფიქრმა სასო-წარკვეთილებაში მიიყვანეს პოეტი, — იმას სულ მთლად მოესპო იმედი ორბელიანების გვა-

*) წერილი 29 იანვ. 1882 წ.

***) წერილი 24 აგვ. 1878 წ.

რის წარმატებისა. გარდაცვალების წინა-წელს ის სწერდა რე-
ვაზ ერისთავს:

„არა, ჩემო რევაზ, სულ ტყუილია ჩვენი მეცადინეობა-
ცა, ჩვენი სურვილიცა. ცხადად სჩანს რისხვა ღვთისა ჩვენზე-
და მოვლენილი და ვიღუპებით! აღარავინ გვებადება, აღარა-
ვინ გვეზღბება; ხმა საიდუმლო მესმის: „აქაძლის იცოცხლეთ,
კმარა, გეყოფათ, აიყარენით?..“*) X

† თავად-აზნაურობასთან ერთსა და იმავე ტაფაში იწვოდა
საზოგადოდ მთელა საქართველო. ყოველგან სიღარიბე, ყოველ-
გან მწუხარება, ყოველგან უიმედობა, უკაცობა. „ცხენი არა,
ხმალი არა, ვაჟკაცობა არა.“ ენა შეგინებული; მწერლობა,
გარყენილი; ეკლესია დაცარიელებული. ჯერ ისევ ბნელოდა-
დიდად, დიდად ბნელოდა საქართველოში და იმედის შარა-
ვანდელი კი არსაიღამ სჩანდა.—აი რა ჰაზრისა იყო ჰასაკისა.
და გარემოებისაგან პესიმისტად გამხდარი მოხუცი პოეტი...

ხშირი საჩივარი ისმის პოეტის წიგნებში განსაკუთრე-
ბით თბილისის სასულიერო სემინარიის საქმეებზე. ეს სემინა-
რია არის დაწესებული საქართველოს დედა-ქალაქში 1817-წ. †
იმ განზრახვით, რომ იქ ასწავლონ ყმაწვილ-კაცებს ყველა ის
საგნები, რომელთა ცოდნა საქირო არის საქართველოს ეკლეს-
სიებში მოსამსახურე მღვდელთათვის. დაარსებიდანვე—სასწავ-
ლებლის მთავრობა და საქართველოს ექსარხოზები, თანახმად
ამ დანიშნულებისა, ასწავლიდენ აქ ქართულს სამღვთო და სა-
ეკლესიო წიგნებს, სამღვთო ისტორიას, სასულიერო მწერ-
ლობას, წირვის წესს, გალობას და სხ.—მაგრამ დრონი იცვალ-
ნენ და სასულიერო მთავრობამაც შესცვალა თვისი აზრი
ამ სასწავლებლის დანიშნულებაზე. ერთმა უბრალო შემ-
თხვევამ—ვილაც შევირდის დღიურში ნაპოვნმა ლიბერალურმა
მსჯელობამ? სწავლა-განათლებაზე დაარწმუნა ამ სემინარიის იმ
დროინდელი ინსპექტორი, ნეტარ-ხსენებული კუეშანსკი (თბი-
ლისის სემინარიის ისტორიიდან ამ კაცის სახელი არ უნდა

*) წერილი 8 იანვ. 1882 წ.

ამოიშალოს) და შემდეგ სხეანიცა ამ სასწავლებლის მეუფროსენი, რომ სემინარიის შეგირდნი ღვთის მსახურების მაგიერ სწავლობდნენ იქ პოლიტიკურს ორჯულობას... და რადგანაც პოლიტიკური მოსახრება ყველა მოსახრებაზე უფრო უდიდესია, იმათაც „ივიწყეს მცირე ეამს“ თვისი პირდაპირი მოვალეობა, დახდნენ პოლიტიკის დაუპატიებელნი აგენტნი და დაუწყეს დევნა ქართულ წიგნებსაც, ქართულ წერა-კითხვასაც, ქართულ გალობასაც, დარიცხეს ბრავალი შეგირდები სასწავლებლიდამ, დაითხოვეს ქართველი მასწავლებლები და უგუნურად, უაზროდ გამოაცხადეს, დაბადეს ერთბაშად თვით სემინარიაში ორი პარტია—რუსისა და ქართველების. ამ სტრიქონების მწერალი იყო იმ დროს სემინარიის მოსწავლედ და კარგად ახსოვს, რა საშინელი გავლენა იქონია შეგირდებზე უსაფუძვლო ცილის წამებამ და დევნამ, რა გვარად შეაწუხა ისინი პროკურორის, ეანდარმის და პოლიციის დანახვამ სემინარიის ბალკონებზე...

ეს იყო 1873-ს. ქართული ენის დევნამ მიაღწია ამ წელს უმაღლესს ხარისხამდე... თუმცა იმის სწავლება შემციირდა სემინარიაში უფრო ადრე, ერთის წლის წინად. ამ დროს სემინარიაში შემოიღეს ლათინურისა და ბერძნული ენის სწავლება და ამათთვის საჭირო სასწავლო საათები ჩამოაკლეს ქართული ენის გაკვეთილებს. ჩვენს ენას არავინ გამოუჩნდა მოსარჩლედ, როდესაც ამ საგანზე მსჯელობა იყო სასულიერო მთავრობაში და მხოლოდ მაშინ, როდესაც ახალი წეს-წყობა დამტკიცდა უწმიდესს სინოდში და განზრახვა ასრულებაში მოიყვანეს, თბილისის სამღვდელოება შეჭკრბა და საქმის გარემოება მოახსენა გრ. ორბელიანს, რომ ის გამოსარჩლებოდა სამშობლო ენას. პოეტმა როგორც ენის სიყვარულით, ისე რელიგიურის გრძნობით მხურვალე მონაწილეობა მიიღო ამ საქმეში, მოახსენა აშბავი მთავარ-მართებელს და საქმეს უეჭველ ეშველებოდა რამე, რომ შემდეგს წელში არ წაპოწეოდა ის გარემოება, რომელზედაც ზემოთ ვამბობთ. ყური დაუგდეთ თითონ პოეტის სიტყვებს:

„ჩემო საყვარელო რძალო სოფიო! იყო კაცი და სახელო მისი—არ ვიცი *)—მოვლინებული ამ ზაფხულს სინოდით რევიზორად თბილისის სემინარიისა. რა ნახა და ანუ რა არა ნახა, რა მოგახსენო, მხოლოდ ეს კი ვიცი, რომ, როდესაც ღრმასა მალაღ-გონიერების ქვაბში დაადნეს სემინარიის საქმენა, გამოვიდა ბოლოს ესე, რომ მმართველობისა მოუწყვეტელმა მზრუნველობამ აღიყვანა განათლება და კეთილ-დღეობა საქართველოსი ისეთს მალალს ხარისხზე, რომ ამას იქით ქართველის მღვდელისათვის საქართველოში აღარ არის საჭირო ცოდნა ქართულის ენისა, ესე იგი, აღარ უნდა ილოცონ ქართველებმა ქართულს ენაზე, რომლისა სწავლა ამას იქით იქნება მხოლოდ უსარგებლოდ დაკარგვა დროისა; მაშასადამე სემინარიაში უნდა მოისპოს სწავლა ქართულის ენისა, რომელსა ამასთანავე არცა ჰქონია მდიდარი ლიტერატურა. ასე არჩიეს ამ ზაფხულსა არქიერმა, რევიზორმა და მეტადრე ერთმა ქართველმა მღვდელმა, რომელმანცა თავ-გამოდებიათ, გულს-მოდგინებით და დიდის მჭერ-მეტყველობით რჩევაში დაამტკიცა, თუ ვითარს წარმატებაში და ბედნიერებაში შევა საქართველო, როდესაც ქვეყანაზე განჰქრება სახსენებელი ქართულის ენისა!—ჯერაც ცოცხალია ქვეყანაზე გამცემელი იუდა. ამა გულის-სალახერო ამბავმა დაგვაწყებინა ყაყანი; ველიკის კნიაზსაც დიდად ეწყინა ესრეთი სინოდისა და არქიერისაგან განკარგულება, რომელიცა შეეხება აქაურსა მხარესა; თვითცა აპირებს მომავალს თვეს პეტერბურლში წასვლასა და იმედი გვაქვს, რომ დაბრმავებულის სამღვდელოს პლანსა ჩააშლევინებს ველიკი კნიაზი. საქართველოში ურიები, თათრები, სომხები, ლოტრანები ილოცვენ თავიანთს ენაზე და არავენ არის დამშლელი მათი; თვით ფრანგებიც კი ქართულს ენაზე ჰგალობენ და მხოლოდ ქართველებს უნდა მოესპოთ ქართულს ენაზე ლოცვა? რათა? აქ ხომ ჰაზრი არ არის, თუ არ დაჩლუნდება, დაქანდება გონებისა? და ან საქართველოსა ერთგულების მეტი რა დაუშავებია, რომ ესოდენ-

*) კერსკი.

თა სხვა-და-სხვა ხალხთა შორის მარტო ქართველები ამოურჩევიან დასაჩაგრავად? აი საქართველოს ბედა: მოვა ვინმე, თუ გინდა რევიზორი, თუ გინდა კარპეკო, გადავლებს თვალსა აქაურობას და მაშინვე პლანი მზად არის ჩვენის ბედნიერებისა და განათლებისათვის! ამაზე მეტი რაღა გვინდა“*)).

მეორეს წერილში თ. ლევან მელიქოვთან პოეტი ყვედრებით ამბობს ამავე საგანზე:

„... ანუ რა სიკეთე წარმოსდგება აქედამ? თუ გარუსებას სცდილობენ, ბრმანი ხომ არ არიან, რომ რუსებზე ჩვენ უფრო რუსები ვართ; თუ მართლ-მადიდებლობისათვის იღვწიან, აი ურიები, თათრები, სომხები და სხვანი; მაგრამ უსამართლოება და ძალადობა მარადის ჰბადვენ უსიამოვნებასა, ყვედრებასა, წყევასა და თვით ორგულებასაცა. მიკვირს, რას უჩუბჩუბებენ ამ საბრალოს, მორჩილს, კეთილსა და ერთგულს ერსა? სამწუხაროა, კნიაზო ლევან; რომელს საუკუნეში ვჰსცხოვრებთ?“**).

XVI

ორი უკანასკნელი ევროპიული ომი—საფრანგეთისა პრუსიასთან და რუსეთისა ოსმალეთთან—დიდად აღლევებდნენ მოხუც პოეტს. პირველს ომში ის იყო პრუსიელების მომხრე, რადგანაც საფრანგეთი როგორც მთავრული ურწმუნოებისა, იმის ჰაზრით, უნდა დასჯილიყო ზეგარდმო და ნაპოლეონისათვისაც მხვედრს უნდა მიეზლო ნაცვალის სიკეთე; მეორეში პოეტი არ დასჯერდა მარტო თანაგრძობას,—იჰან იტვირთა დაქრილთა მოვლის კამიტეტში მონაწილეობა და შეძლების დაგვარად დიდად და დიდად იშრომა ჩვენი ჯარების სასარგებლოდ...

„... ამ ზაფხულს ხშირად ავდიოდი მირსკისთან კოჯორზე, სწერს პოეტი თ. ლევან მელიქოვს.—ყოველ დღე ვბოსტნობდით და ვბაასობდით პრუსია-საფრანგეთის ბრძოლაზედ. კოჯორი იყო ორ-ნაწილად გაყოფილი: მე, მირსკი, გიორგი მუხრანსკი და იოსებ ყორღანოვი ვიყავით პრუსიელლები; ირაკლი, აგლობეიო, ამიროვი, ივანოვი და ლოლობერიძე ჩრანციის მხარე. ამათთან ზოგჯერ ქალებიც ჩამოვრეოდნენ ჩვენს ბაასში და ასეთი ჩხუბი იმართებოდა, რომ ხან და ხან გავებუტებოდით ერთმანერთს.“*)

*) წერილი 1872 წ.

***) წერილი 25 ოქტ. 1872 წ.

*) წერილი 14 სექტ. 1870 წ.

შემდეგ, როცა საფრანგეთის ჯარები დაამარცხეს, პოეტი სწერდა ბარბარე ორბელიანისას:

„... Болѣ мѣсяца мы не имѣли извѣстій изъ Россіи и именно въ то время—не досадно-ли?—когда рѣшалась судьба Франціи и Европа принимаетъ иное положеніе, иной видъ, когда властитель Европы, отвергнутый даже друзьями, ищетъ пріюта въ маленькомъ замкѣ гостепріемной Швейцаріи, гдѣ какъ въ монастырѣ, всѣ гонимые міромъ могутъ вздохнуть свободно. Этотъ случай напоминаетъ мнѣ изрѣченіе Шамиръ-Хана, который неожиданно увидѣвъ въ Тифлисѣ Алишаха Персидскаго въ бѣдности, изгнаннаго изъ Персіи, воскликнулъ въ изумленіи: „О, превратность міра! Я видѣлъ этого челоѣка, торжественно выѣзжавшаго въ Испагань на слонѣ и придворные осыпали его жемчугомъ за славную побѣду его надъ Авганцами!“ Не то-же ли самое теперь съ Наполеономъ, котораго даже мадамъ Карпеко, пріѣхавшая изъ Тулы, называетъ глупымъ. Какъ не сказать: О, превратность міра!“ *)

„... მთელს თვეზე მეტი გავიდა, რუსეთიდან ცნობები არ მიგველა. მერე არც იმ დროს—გულმოსასღლელი არ არის, განა?—როდესაც საფრანგეთის ბედი უნდა გადაწყვეტილიყო და ევროპას სხვა სახე მიეღო; როდესაც მცგობრებისაგანაც-კი უარ-ყოფილი მზრძანებელი ევროპისა თავ-შესაფარს სტუმართ-მოყვარე შვეიცარიის პაწია ციხე-ღარბაზში ეძიებს. სადაც დევნილთა ამა ქვეყნისათ შუქლიანთ, ვითა მონასტერში, თავისუფლად ამოსუნთქონ. შეზთხვევა ესე მაგონებს სიტყვებს შამირ-ხანისას: რომელმაც საწშობლოდგან განდევნილი ალიწაპი სპარსეთისა მოულოდნელად პნახა ტჯილისში დიდს სიღარიბეში და განცვიფრებულმა შესძახა: „ეჰა, ცვალებადობა ქვეყნისა! მინახავს ეს კაცი, როგორის დიდებით მიზრძანებულა ისპაჰანს, სპილოზე მჯდომარე და კარის-კაცთ ავღ.ნელებზედ გამარჯვებისათვის როგორ შეუშკიათ. მარგალიტითა!“ ასრევე არ ემართება, განა, ახლა ნაპოლეონსაც, რომელსაც ტულადამ ჩამოსული ქნი კარხეკაც-კა სულელს ეძახის!“

ერთის კვირით წინაღ, სანამ ოსმალოს ომს გამოუტყბადებდა რუსეთი, ორბელიანი სწერდა თ. ნიკო ქაეკავაძეს:

*) წერილი 4 მარტს 1871 წ.

„...ომიანობა უეჭველია, მაგრამ რათა, რისთვის? განა სლავიანები ღირან იმ სიხლად, რაოდენიცა დაიღვრება რუსთაგან? იმოდენის ხარჯისა, შრომისა, მეწუხებისა, მოუსვენრობისა; ესოდენის ბანკოტობისა, რომელნიცა ზოგნი ეხლავე არიან და აღზენებიან შემდეგშია? ან რომელთა სლავიანებმა უჩვენეს ძმობა და ერთგულება რუსებსა? ევროპა არ დაარღვევს, არ გააოხრებს არცა ოსმალეთსა და არცა ავსტრიასა რუსეთის გულისთვის. მაშ ამის დასასრული რა უნდა იყოს? გულით, სულით ვსწუხვარ, ღამე არ მაძინებს ეს წყეული ჰაზრი და ახრში გამაცია კიდევ გუშინ წინ.—რუსეთსა უნდა არა ომიანობა, არამედ შინაგანის საქმის კეთილად დაწყობა; სჯულსა მიეცეს, ძალი კეთილად მოვლისათვის ხალხის ურიცხვთა მილიონებთა; განვრცელდეს სწავლა, ვაჭრობა, ხელოსნობა; გზებზე მშვიდობიანობა; საკუთრების შეუხებლობა; ამოწყვეტა დაჩაგვრისა, უსამართლობისა; აღმორჩევა ღირსეულებისა ხალხის მოვლისათვის და მათის ბედნიერების და კეთილდღეობისათვის; მეტად დაშორებულის სამზღერების დაახლოება რკინის გზების გახშირებითა და სხვანი და სხვანი მრავალნი, რომელთა რიცხვი მილლიარდი საქმეებია საკეთილდღეოდ ვეება იმპერიისა! რათ უნდათ სლავიანები? შინ გაძლიერდეს რუსეთი ყოვლითა ამით და სლავიანები თავიანთთავად მოვლენ, თუ ენდომება რუსეთსა. თორემ, ეხლა ჯერ მეტად ნაკლულოვანებაშია რუსეთი...“*)

ათი წლის შემდეგ, როგორც დავინახავთ, ბოლგარელები ჯაშართლებენ პოეტის წინასწარ თქმას სლავიანების ძმობაზე და ერთგულებაზე.—ბრწყინვალე პორტამ უარ-ჰყო ლონდონის პროტოკოლი და რუსის დეკლარცია და 12 აპრილს 1877-ს რუსეთმა გამოსცა მანიჭესტი, რომლითაც გამოუცხადა ომი ოსმალეთს.

„... Слава Богу!—სწერდა პოეტი ნ. კარმალინს—Война началось вступлениемъ нашихъ войскъ въ предѣлы Турціи и

*) წეტილი 5 აპრილი 1877 წ.

разсѣялись всѣ наши недоумѣнія, исчезла томительная неизвѣстность, удушливое ожиданіе чего-то ужаснаго, такъ долго тяготѣвшія надъ нами, и сердцу сдѣлалось легче, веселѣе, цѣль ясна. мысли ясны!“*)

„...მაჯღობა ღმერთს—სწერდა პოეტი ნ. კარმალინს—ომი ჩვენის ჯარების ოსმალეთის სამფლობელოში შესვლით დაიწყო და გაიბნა ყველა ჩვენი გაურკვეველობა, განჰქრა გულგადაძმლევი უცოდინარობა იმისა, რა მოხდებოდა და მასთან ერთად სულიც შემხუთველი ჰოლოდინიც რაღაც-რამ საზარლობისა, ამდენს ხანს რომ არ გვასვენებდა; და გულს მოეფინა, გვიხარიან, მიხანი, აზრი ნათლად გვაქვს წარმოადგენილი!“

პოეტის ამხანაგებთა და მეგობრებთ დაირიგეს და გაიყვეს ბრძოლის ველი და პირველსავე კვირაში აგლობჟიონ ფეხი მოიდგა მუხა-ესტატეს; დეველმა არდაგანთან; ლორის-მელიქოვმა სუბოტინთან; ზაქარია ქავქავაძემ გააქცია მ ბატალიონი მტრისა; ტერ-გუჯაროვმა აიღო ბაიაზეთი და სხვა და სხვა. პოეტის სიხარულს დასასრული არა ჰქონდა; ის დარწმუნებული იყო, რომ ქრისტეს ჯვარს უნდა ეძლიენა მაჰმადიანთა მთვარე და რომ ჩვენ ჯარებს უნდა ამოეგო ათასი და ათი ათასი ქრისტეანთა სისხლი, ბალკანზე და მცირე აზიაში დაღვრილი მაჰმადიანთაგან. საცა დრო და კალამი მიუწვდებოდა, პოეტი აძლევდა რჩევას და დარიგებას ჯარის კაცებთა და სხვა მოხელეთა, ბრძოლაში წამაველთა ამხანაგებთა, და ლოცვიდა მეტადრე ჩვენს ქართველობასა. ჯერ ომი არ იყო გამოცხადებული, რომ პოეტი სწერდა თ. ნიკო ქავქავაძეს ამ ქართველთა მოლაშქრეებზე: X

„...წესისაებრ ჯარები ემზადებიან და ემზადებიან. ჩვენს ქართველობასაც ასწავლიან ჭრონტსა და ზოგჯერ მეტად სასაცილოობა გამოდის სწავლის დროს. „ეა, რა არას ეს ფეხი თუ გინდ აქ დაეღა თუ გინდ იქა? მტყუანის დედას რა უთხრა, თუ გლაზა ნაპრაეო არ მეთქვას!“ და ამ გვარი ლაზარაკი ხშირად არის ოსტატსა და შაგირდს შუა.“*)

*) წერილი 20 აპრ. 1877 წ.

*) წერილი 17 თებერვ. 1877 წ.

მეორეს წიგნში იმავე კავკავაძეს ორბელიანი აუწერს ჩვენ თავადობის წასვლას ბრძოლის ველზე:

„ჩვენი თავადობაც წავიდა ალექსანდროპოლისკენ და იყოს ღმერთი მათ მთარველად. ყმაწვილ-კაცობა მოსაწონია, მაგრამ ცხენოსნობა მათი აღარ არის ისა, რაცა მინახავს ადრე, და შევეპსწუხბდი გულითა. ჩვენმა ქალებმა—პატრიოტებმა—მიიპატივეს ვახშმად სანსუში საპახოდოდ განმზადებულნი და იყო იმ ღამეს მართლად დიდი მზიარულება სახანდრებითა, სიმღერათა, მშვენიერის ლექურიითა, სადღევრძელოებისა და ბალოს, ვახშამზე ნინოზ გიგოს ცოლმა—წარმოჰსთქვა დიდად მოსაწონი სიტყვა, რომლითაცა მოაგონა თავ-დადებით სიყვარული მამულისა წინაპართა ჩვენთაგან და სახელი მათი, განთქმული ვაჟ-კაცობითა. იმას უპასუხა სოსო ჯორჯაძემ და შეიქმნა დიდი ურრრააა! და ზედ მიაყოლეს ლექური, რა ლექური, რომ გამაგიყეს მარუცამ, ბაბუცამ, ალექს. აფხაზის ცოლმა, ია ანდრონიკ. ცოლმა, და სულყველამა! მახლაზ! კარგი რამ იყო ის ღამე, მოდიოდა წვიმაცა, მაგრამ არა დავდიეთ რა და სამს საათზე დავიშალენით. ნეტავი ეს ლექური მაინც დარჩეს ჩვენის საბრალო ქართველობისაგან, რომელიცა ასე ადვილად და დაუღვენელად იცვლას თავის ღამაზსა ფერსა.“*)

მისის ჩვენმა ჯარმა არდაგანი აიღო და თბილისმა დიდის-ყოფით იღღესასწაულა ეს გამარჯვება. მაგრამ, საუბედუროდ, ამ გამარჯვებას სხვა გამარჯვება არ დაჰყვა. ციხის-ძირში ჩვენმა ჯარმა იზარალა: დაღესტანი აიშალა ჩვენ წინააღმდეგ; ზიენში 500 კაცი მეტა დაიხოცა. მთელი ოთხი თვე ჩვენი ლაშქარი წაგებაში იყო.

ციხის ძირს რომ მოშორდა აგლობეიო, ორბელიანი სწერდა იმას ოზურგეთში:

„... Искренно радуюсь, мой другъ Иванъ Дмитриевичъ, что вы, наконецъ, вышли съ свѣтлымъ лицомъ (?) изъ трущобъ Кобулетн... Объ результатахъ не можетъ-быть

*) წერილი 18 მაისი 1877 წ.

и рѣчи, потому что ихъ нельзя было ожидать даже въ самомъ началѣ составленія плана войны. Эти мѣста еще въ глубокой древности извѣстны своею недоступностью подъ именемъ *Каджсбисъ-Дили*, крѣпость демоновъ. Героиня грузинской поэмы „Барсова Кожа“, содержалась плѣнницею въ цихисъ-дзири. Ни Паскевичъ, ни Муравьевъ не рѣшались вести тамъ наступательную войну. Это древнее грузинское племя, оторпанное отъ своей метрополи и защищенное адскою мѣстностью, не покорится мечу завоевателя. Даже власть турокъ въ теченіи 300 лѣтъ не могла прочно установиться и нынѣ едва-едва признается туземнымъ населеніемъ, которое живетъ своею собственною жизнью, нисколько не сливаясь съ Турками, не смотря на магометанскую религію, насильственно навязанную имъ когда-то. Однакожъ было время, когда это населеніе добровольно желало присоединиться къ Грузіи подъ властью нашего правительства, но мы не воспользовались представшимъ случаемъ. Не даромъ говорить: о войнѣ надо думать во время мира!..

„... При Зивинѣ пострадали наши богатыри Гренадеры. Болѣе 800 человекъ пало, по милости героя дня. О, тѣни великихъ Фридриховъ, Наполеоновъ, Густафовъ! Неужели и вы были не болѣе, какъ нашъ герой дня Гейманъ!“ *)

„გულწრფელად მიხაროან, მეგობარო ჩემო ივანე დიმიტრის ძვე, რომ კობულეთის ბუნებრივად, როგორც იყო, სახე გაბრწყინებული (?) გამოხვედით... შედეგზედ აქ არა ითქმის-რა, იმიტომ რომ თვითონ ამის გეგმის შედგენის დროსავე არავის ჰქონია მოლოდინი გამარჯვებისა. უუძველეს დროიდანვე ცნობილია იგი, როგორც მიუვალი ადგილი და ამიტომაც ეწოდება სახელად „ქაჯების ციხე“. ქართლის პოემის „ვეფხისტყაოსნის“ გმირიც ციხის-ძირში (?) ჰყავდათ ტყვედ შეპყრობილი. ვერც პასკევიჩმა და ვერც მურავიოვმა ვერ გაჰხედეს იქ სატყვე იმი დაეწყეთ. საერთო სამშობლოსაგან მომწყვდეული და ჯოჯოხეთურის მდებარეობით ბუნებრივად გამაგრებული უძველესი ქართველთა ტომი დამპყრობელის მახვილს არ დაემორჩილება. ოსმალთა 800 წლის მფლობელთა-ც მარა ვერ მოიკიდა ფეხი და მხოლოდ ახლა-ლა აღიარებენ შტორედდ მის ადგილობრივი მცხოვრებნი, რომლებიც სრულიად დამოუკიდებლად სცხოვრებენ თავიანთთვის და არ შეპირვიან ოსმალთა,

*) წერილი 26 ივნ. 1877 წ.

თუმცა მაჰმადიანობა ძალით იყო ოდესღაც მათ შორის გავრცელებული. მაინც იყო დრო, როდესაც კოზულჯოლებს თავიანთის ნებით უნდოდათ ჩვენის მთავრობის მართვლობის ქვეშ საქართველოსთან შემოერთება, მაგრამ ამ შემთხვევით ჩვენ ვერ ვისარგებლეთ. ტყვილად-კი არ არის ნათქვამი: ნშვიდობიანობას დროსვე უნდა ომზე ფიქრობი..

„ზივიანთან დაილუპნენ ჩვენი გმირი გრენადერები. 800 მეტი კაცი დაიხუცა ამ დღისა გმირის წყალობით. ოჰ, აჩრდილო დიდის ფრიდრიხებისა, ნაპოლეონებისა და გუსტავებისა! ნუ-თუ-ღა ჩხოლოთ თქვენც ის იყავით, ჩაიცა დღევანდელი გმირი გეიმანი!“

მაჰმადიანმა დაღესტანმაც წამოჰყო თავი მართლ-მადიდებელ რუსეთის წინააღმდეგ. პოეტს დიდად ეწყინა ეს გარემოება, როგორც ძველს დაღესტნის მპართველს და როგორც ქართველს, რადგანაც ეშინოდა, რომ ლეკი არ გადმოსულიყო კახეთში. ამ შიშით ის სწერდა ნიკო ქავჭავაძეს, როგორც განჯის გუბერნატორს:

„...ლევან მწერს, რომ დაღისტანში თითქმის პოვსემესტროე სურიაზნოე ვოხსტანიეა; მოველი ჯარებსა, რომ წავიდეო მთებისაკენ ხალხის დასამშვიდებლად!“ აი როგორმა მოუფიქრებელმა მიზეზმა ჩაშალა ესოდენის წლის შრომა-მეცადინეობა, ხალხის დამორჩილება და ზრუნვა მათის კეთილ-დღეობისათვის! წახდა ყოველივე და ახლა უნდა კიდევ ანბანიდამ დავიწყოთ და როდისღა ჩავალთ ო-მდის. ვინ არის დამნაშავე ესრეთის გაძნელებულის მდგომარეობისა და უბედურებისა, რომელშიაც ჩავარდა ეს ვეება მხარე? საქართველო დაილუპება, თორემ თათრებსა, ან რუსებსა რა უქირთ.

„შენ ძალიან სიფრთხილე გმართებს შენის ღუბერნიისათვის, რომელიცა ესამზღვრება ქარის ხალხსა, თუ ქარი აღსდგა, ძნელს მდგომარეობაში იქნება ნუხა და ამ მიზეზისა გამო შენ უნდა მოსთხოვო პირდაპირ ველიკის კნიაზსა, ანუ მირსკის, **настоятельно**, რომ რამდენიმე ბატალიონი ეხლავ მოგაშველონ, თორემ მაგისტანა ვაქარი ქალაქი გაოხრდება და მასუკან კორპუსიც ველარ აღადგინს. ნუხა რომ წახდეს, მინგაჩაურის პერეპრაეაც შეიკვრის და შედგება ეს ვეება ტრანსპორტებით მოზიდვა ჯარებისათვის პურისა და მასთან ყო-

ველივე ვაქრობა, ფოშტები და სხვანი. რაც შეგეძლოს მინ-
გაჩაურა გაამაგრე და შეინახე, თორემ დიდად ძნელს მდგომა-
რეობაში აღმოჩნდება ეს მხარე და მასთან ეს ვეება ჯარე-
ბიცა! «*)

ზიენისა და ქიზილ-თათის სისხლი ჩვენმა ჯარმა აიღო
სეკდემბრის თვეში ავლიართან და დევე-ბოინუს. რუსის-ჯარმა
ამ ადგილებში სულ მთლად დაამარცხა მუქთარ-ფაშის ჯარი.

„... Трудно представить—¹წერს პოეტი ბარბაჲე ორბელი-
ნისას—какая искренняя радость разлилась по всей Христиан-
ской Грузии при известии о уничтожении армии Мухтара-Па-
ши, когда послѣ долгихъ томительныхъ ожиданий, съ ар-
сенальскихъ высотъ раздались пушечные выстрелы, возвѣс-
тившіе Тифлису о блестящей побѣдѣ нашей славной Кав-
казской армии! Загудѣли колокола въ церквахъ; крыши до-
мовъ покрылись женщинами; амкары со значками, генерали-
тетъ, чины гражданскіе, дамы, народъ, повалили къ Сіон-
скому собору, гдѣ Экзархъ торжественно совершилъ мо-
лебствіе и тяжелое бревно тоскливой неизвѣстности свали-
лись съ груди нашей. Полетѣли телеграммы отъ меня во
всѣ концы Кавказа и вездѣ заликовалъ православный на-
родъ. Богу единому благодареніе! Еще одна такая побѣда
подъ Плевною и миръ желанный предстанетъ съ своимъ
свѣтлымъ, все успокоивающимъ лицомъ.“*)

ძნელია წარმოისადგენალო,—სწერს პოეტი ბარბაჲე ორბელიანისას
—მუხთარ-ფაშის მხედრობის და მარცხებისა და გაწყვეტის ამბავმა რა
გულწრფელი სიხარული მოჰქინა მთელს საქრისტიანო საქართველოსა,
როდესაც დიდის ხნის გულგადამღევ ლოდანის შემდგომ ახსენალი სი-
მაღლეებიდამ ზარბაზნის ხმა გაისმა და ტფილისის ჩვენის კავკასიის მხე-
დრობის ბრწყინვალე გამარჯვება ეუწყა! საყურებში ზარბაჲე მორთეს
გუგუნი; სახლის ბანები დედაკაცებით გაივსო; ამკრები თავისის დრო-
შებით, გენერლობა, სამოქალაქო სამსახურისანი, მანდილოხნები და
ხალხი ყველა სიონის ტაძარისაკენ გაეშურა, საღაც ექსარხოხმა სადღესა-
წაულო პარაკლითი გარდაიხადა და მოკვეშვა ყველას გულიდგან მძიმე

*) სწერილი 1877. რიცხვი არ არის.

*) წერილი 8 ოქტ. 1877 წ.

ლოდივით ნაწოლი რაღაც რამ მოსაწყენი გაურკვეველოდა. ვაფრანე კავკასიის ყველა მხარეს დეპეშები და მართლ-მადილებელი ვრი ეველგან სიხარულსა და შეებას მიეცა. მადლი ღმერთსა მხოლოდ ერთსა. ერთი ასეთი გამარჯვება კიდევ პლენანსთანა და სასურველი მშვიდობიანობა თავისის ნათლით მოხილის, დამამშვიდებელის სახით წინ დაგვიდგება.“

პლენაც დაეცა 28 ნოემბერს. პლენაზე აღრე დაეცა მცირე-აზიის ბურჯი და იმედი ყარსი. მალე დამარცხდა სულეიმან ფაშის ჯარიც ჭილღიპოპოლოთან და ჩვენნი ლაშქარნი დაუახლოვდნენ სტამბოლს. მეტი საშველი არ იყო: ან უნდა სტამბოლი აეღო რუსის მხედრობას, ან უნდა ზავი ეთხოვა ოსმალს. ინგლისის გავლენამ საქმე ზავზე მოაგდო. თებერვლის თვეში, 1878-ს, სან-სტეფანოს პირობით ომი შესწყდა და ბერლინის ტრაქტატმა, სხვათა შეძენათა შორის, შემოუერთა რუსეთს... არდაგანი, ყარსი, ბათუმი, ე. ი. თითქმის ყველა ის ადგილები, საცა ესახლა ოსმალოს ქართველობა. ძველი თამარის სამეფო ხელ-ახლა ერთს სკიპტრას ქვეშ შეაერთა გზა-შეუგნებელმა მსოფლიო ისტორიამ!

„ასე, ჩემო სოფიო—სწერდა პოეტი სოფიო ორბელიანი-სას:—უკეთილ-მსახურესის დიდის იმპერატორის ძლიერებამ დაძსცა საუკუნოდ მაჰმადიანობა, დაუძინებელი მტერი ქრისტიანობისა და ჩვენნი ძმანი, ძველნი ქართველნი, აქარა, ლივანა, ქობულეთი ბათუმით განათავისუფლა ოთხ-ასის წლის ტყვეობიდან და შეაერთა დედა-საქართველოსა, და აღსრულდა იგი სასწაული, რაცა არა გვეგონა! აღსრულდა დიდი საისტორიო საქმე სახსოვრად საუკუნეთათვის, რომლისა შემდეგსა ეხლავერ მიხვდება გონება კაცისა და არის ხილული მხოლოდ მისთვის, ვისისა ნებითა ჰბრუნავს სოფელი ესე, და ყოველი მას შინა მსოფლიო მიდის დანიშნულ მისგანვე გზაზე! მილოიონნი ქრისტიანენი განთავისუფლდნენ! გაოცებას შეუპყრივარ და ვამბობ მხოლოდ ეს რა ამბავია? დიდება მაღალთა შინა ღმერთსა, დიდება მართლ-მადიდებელსა, მსახურსა მისსა, ჩვენსა კელმწიფესა“ *).

*) წერილი 24 აგვ. 1878 წ.

ძლეულთა და ჩაგრულთა მოსარჩლე ნემეზიდამ აილო სა-
ქართველოს სისხლი! რაც მაჰმადიანთა უწვეალებიათ მართლ-
მადიდებელნი, ქართველნი მაგიერი ეხლა ემართებოდათ ცრუ-
წინასწარმეტყველის თაყვანის-მკემელთა. მუქთარ-ფაშის დამარ-
ცხების შემდეგ პოეტი სწერდა პრინციესსა სალო²ე მიურატს:

„... ყოვლად მოწყალემან ღმერმან... მისცა ძლევა ჩვენს.
ჯარსა და შეიმუსრა მტერი ქრისტიანობისა და საკუთრივ ჩვე-
ნი, ჩვენის საქართველოსი, რომლისა სისხლი ჯერ კიდევ ბევ-
რი აძევს ოსმალსა და მარტო ამ დამარცხებით ვერ გადაიხდის.
ჩვენს სისხლის ვალსა! ათასი წელიწადი ებრძოდნენ მაჰმადიან-
ნი პატარას საქართველოს. რათა? რას ვართმევდით? მართა-
ლია, ჩვენ გაგვაოხრეს, მაგრამ არცა თუ თვითონ გაიხარეს!
ჩვენ ვიყავით მიზეზნი, რომ რუსეთმა წაართვა სპარსეთსა ერე-
ვანი, ნახევანი, ყარაბაღი, თალიშის სახანო, შაქი-შირვანი,
ბაქუ-დერბენდი და ყუბა; ოსმალებსა—ახალ-ქალაქი და ახალ-
ციხე და ახლა მესამედ ართმევენ ყარსსა. აქედამ დინახავთ,
რომ ჯერ ოსმალთა არის კიდევ მოვალე ჩვენი! აი როგორ
ძვირფასია ქართველების წმინდა სისხლი“ **)!

როდესაც, ომის შემდეგ, ოსმალოს საქართველოდამ მოვი-
და ქალაქს დიდ-მთავართან დეპუტაცია—ხიმშიენი, აბაშიძე-
ნი, ბეენიშვილები—და ჩვენმა თავად-აზნაურობამ სადილი
გაუმართა იმათ, პოეტმა შემდეგის სიტყვებით მიმართა სადილ-
ზე მყოფ ქათველ საზოგადოებას:

„ბატონებო!

„რას მოასწავებს დღეს ჩვენი აქ შეყრილობა? რა გვიხა-
რიან? რასა ვდღესასწაულობთ? კრება ესე წარმოგვიდგენს სა-
სიხარულოს მას სანახავსა, როდესაც ერთის დედისა შვილნი,
შავის ბედისა გამო განშორებულნი, დიდს ხანს ერთმანეთისა-
თვის დაკარგულნი, ანაზღეულად, მოულოდნელად შეხვდენ,
იქნეს ერთმანეთი და გადაეხვივნენ გულითადის სიყვარულითა.

ჩვენც ეგრეთვე—საქართველოს შვილნი—ვიყავით და-
კარგულნი ერთმანეთისათვის საუკუნოების განმავლობაში; ბევ-

**) წერილი 12 თკდ. 1877 წ.

რი ვიტანჯვით მტერთაგან, ბევრი გაოხრება გამოვიარეთ, მაგრამ მაინც-კი არ დაგვევიწყებია დაშორებულნი ჩვენი ძმები. თვალი, გული გვექირა თქვენკენ, ბატონებო, და ვინატრდით, როდეს აღმოვა ჩვენი მზე შეერთებისა!! (გაცხარებული ტაშისკვრად).

„და გვისმინა ღმერთმაცა და დღეს ჩვენ შორის ვხედავთ დაშორებულთა ძმებთა. მოხარულნი, ვმადლობთ უფალსა და ვევედრებით, რათა შეერთება ესე ჩვენი იყოს უკუნითი უკუნიისამდე შეურყეველად! და დღეის იქით ლხინშიაც, ქირშიაც უნდა ვიყვნეთ ჩვენ ერთად, ვითარცა შეილნი დედა საქართველოსა!!.“ *)

პოეტს იმედიც დიდი ჰქონდა, რომ რუსეთს ვერავინ წაარმევედა შეერთებულს საქართველოს, მხოლოდ შიშობდა, რომ ახალი პროვინციის მმართველებს ვერ ეპატრონათ კარგად ხალხისთვის და ამისგამო ხალხი თითონ არ აყრილიყო და არ წასულიყო ოსმალეთს, რაზედაც იმას ჰქონდა უფლება ბერლინის ტრაქტატის ძალით.

„დიდად მეშინიან—სწერდა პოეტი თ. ლევან მელიქოვს,—რომ აქარაში არ დააფუძნონ ჩვენი მიროვოის სულები და არ აღჩნდეს ახალს შეუჩვეველს ხალხში მეუფება ჩინოვნიკობისა, როგორც აფხაზეთში, სადაც დაამტკიცეს, რომ მიწა ეკუთვნის გუშინდელს იქ შესულს ხაზინას და არა იმ ხალხსა, რომელიცა იქა მკვიდრობს ნოეს დაბადებიდამ! ნეტავი დადესტნის ფორმა უპრავლენიისა იქ შეიტანონ, თუ უნდათ ხალხის დამშვიდება და კეთილ-დღეობა“ **).

მოხუცი პატრიოტის შიში, საუბედუროდ, მალე განხორციელდა. თითქმის მთელი ყარსის მაზრა წავიდა ოსმალეთს.

„... В настоящее время—!წედა პოეტი დ. ი. მირსკის—Карсская область представляет печальную картину опустыненія. Больше 200 т. душъ выселились въ Турцію. Стыдно, отъ насъ, какъ отъ зачумленныхъ, бѣгутъ народы. Зачѣмъ-же

*) „ღროება“ № 1878 წ.

**) წერილი 5 სექ. 1878 წ.

проливаемъ столько крови, покоряя ихъ! Гдѣ-же та прославленная Русско-гуманная цивилизація и, еще болѣе, русская наука, о которыхъ такъ много глагольствуютъ наши публицисты? Къ пустынь они не примѣнимы а жителей мы изгоняемъ! Въ Аджаріи также сильное броженіе умовъ, и все это приписывается фанатизму. Какое ослѣпление. Причина очень видима. Старикъ Эристовъ говаривалъ: „не умѣніе и не желаніе соединена.“ *)

„ამ ეპოქაზე,—სწერდა პოეტი დ. ი. ზირსკის,—ყარსის ოლქი წარმოადგენს სამწუხარო სურათს მოოხრებისას. 200 ათას სულზედ მეტი ოსმალებში გადასახლდა. სირცხვილია ჩვენთვის, რომ, ვით კირაანებს, ვაგვირბის ხალხს! მაშ, აქედნის სისხლს რაღასთვისა ვღვრით, რად ვიმორჩილებთ! სადღა ის სახელ-განთქმული რუსული ჰუმანიური ცივილიზაცია, ან რუსული მეცნიერება, რომლების შესახებაც ჩვენი პუბლიცისტები ასე ბევრს ლაპარაკობენ. უღაბნობებს, აბა, რაში გამოადგებათ და ხალხს-კი ვილაღებთ! აქარაშიაც დიდი უკმაყოფილებაა და ყოველსავე ამას ფანატონებს ამიზნებენ. რა სიბეცეა. მიზეზი თვალითა სჩანს კარგათა. მოხუცი ერისთავი იტყოდა ხოლმე: „არ ცოდნა და უნდობლობაა ერთად შეერთებული.“

ყარსის მახრას მიჰყვა აქარაც.

„... Князь Леванъ уѣхалъ—სწერდა გრიგოლი ბარბარე ობდელთანისა—для обозрѣнія батумской области, откуда высылается почти все населеніе. Такъ, отъ нашего управленія бѣгутъ всѣ народы: Крымъ давно опустѣлъ; Абхазія также; опустѣла Карсская область; теперь очередь доходить до Аджаріи, древней коренной Грузіи, въ которой досихъ-поръ остался грузинскій языкъ въ своей чистотѣ, гдѣ досихъ-поръ продолжается не прерываемая связь роцтва, сосѣдства, дружбы съ жителями Гуріи и Имеретіи; существуютъ тѣ-же древнія грузинскія фамиліи; существуетъ глубочайшее уваженіе къ древнимъ церквамъ, въ которыхъ покоятся многіе изъ нашихъ царей, не взирая на то, что жители давно приняли магометанскую религію. Грустно, по факты на лицо“ (**).

*) წერილი 25 ივნ. 1880 წ.

***) წერილი ნოემბრ. 1880 წ.

„... თავადი ლევანი ბათუცის ოლქის და'ახედავად წავიდა, საიდ-
განაც თითქმის მთელი ხალხი აპირებს გადასახლებასაო,—სწერდა გრიგო-
ლი ბარბაყე ორბელიანისას. — ასე გაურბიან ჩვენს მართვა-გამგეობას ყვე-
ლანი: ყირიმი დიდხანია დაკალიერდა; ა'ხაზეთიც აგრევე; დაკალიერდა
და გატიელდა ყაზხის ოლქ; რიგი ახლა აკარაზე მიდგა, ამ უძველესს
საქართველოს ნაწილზე, რომელშიაც დღემდის არის წმინდად ქართული
ენა შესახული, სადაც დღემდის არ მოსპობილა ნათესაობრივი, მეზობლუ-
რი და მეგობრული კავშირი საქართველოსა და იპერეთის მცხოვრებლებ-
თანა; ძველი ქართული გვარები ისევე მოიპოვეზა, ძველს ეკლესიებს,
სადაც გ ნისვენებენ ჩვენნი მრავალნი მეფენი, მიუხედავად იმისა, რომ
დიდი ხანია მაჰმადის სარწმუნოება მიიღეს, ხალხი ღრმად პატივს სცემს.
სამწუხაროა, მაგრამ ფაქტი-კი უტყუარია“.

პოეტის სამუდამო საჩივარს თავად-აზნაურობის დაცემაზე
ამას შემდეგ დაერთო ეს ხალხის აყრაც ახალ შემოერთებულ
პროვინციებიდამ. ვერ მოხერხდა სრულად დროებისგან გან-
შორებულთ ძმათა ქართველთა ერთად შეყრა! მაგრამ თამარ-
მფის სამეფო ხომ შეერთდა, ერთი წილი მოსახლობისა ხომ.
ედარჩა? ესეც დიდი ნუგეში იყო მისის მოხუცებულობისთვის
ამას შემდეგ მსკოვანი პატრიოტიც მზად იყო ეთქვა ქვეყნის-
თვისთვისის „აწ განმიტევე მონა შენი...“ მაგრამ მხვედრი არ
უჩქარიდა პოეტის სიცოცხლეს.

XVII

მეთხმობე წელიც მოახლოვდა, ის დალოცვილი მეთხმობე წელი, რომელსაც წინასწარმეტყველი სდებს კაცის სიცოცხლის სამზღვრად. გარნა ორბელიანი ვაჟ-კაცურად გასცილდა ამ ფსალმუნისგან დადგენილს ვადასაც. გასცილდა არა მიხრწნილი, არა ხმა მიკნაევებული, არამედ სრულის ძლიერებით, მხიარულებით, სიცილ-ყიჟინით: „დროების“ რედაქციამ განიზრახა იმისი ოთხმოცი წლის დღეობის გადახდა, მაგრამ პროექტმა არ ისურვა ეს დღეობა, არა იმიტომ, რომ იმას შეშინებოდეს ხვედრთან ნიზლაობისა, როგორც მოხუცთა წესია, არამედ უფრო იმიტომ, რომ ექვობდა „დროების“ მონაწილე თაობას კარგად, ღირსეულად, დენერალ-ჩინოვნიკობის და სხვათა წოდებათა დასწრებით და შესაბამთა წესით გადაეხადა ეს დღეობა. და ძალიან კარგათაჲა ჰქმნა: დღეობა კაცის სიმალლეზე უხდა ჰყოფილიყო, ან არ უნდა ჰყოფილიყო!

პოეტი დაეშვა ოთხმოცდა პირველს წელში თავ-აწეულად, ქუდ-ჩაკეცილად. არა პირადი, არა ცერემონია, არა პანაშვიდი არ ხდებოდა თბილისში უიმისოდ, რომ ის არ ყოფილიყო პირველს ადგილზე მუდამ ნათელის პირის სახით, მუდამ ბრწყინვალის თვალებით, სრულის თავისის მუნდირ-ორდენებით აღქურვილი. ამას გარდა რა საზოგადო კრება იქნებოდა, რომ ის არ ყოფილიყო დამსწრედ. თავად-აზნაურობის ყრილობაში,

საადგილ-მამულო ბანკში, წერა-კითხვის საზოგადოებაში—რომლისა იგი იყო პირველ წევრად—სხვა და სხვა საქველმოქმედო და საზეცნიერო საზოგადოებაში ორბელიანი პირველ მომსვლელებთან იყო და უკანასკნელებთან სტოვებდა სხდომის ზალას. იუბილეთის სადილებზე და პიკნიკებში თავი მომლხენი ის იყო. დოღზე იმისი ცხენი მიდიოდა პირველად. საუკეთესო სანადირო მწვერები იმისი იყო. დრონი იცვალენ და მუშტიკრივი მოისპო ქალაქში, მაგრამ ლოპიანას მოყვარეს გული მანც კინტოებისაკენ ჰქონდა და ამათ ლაზათიანს ლხინს არშიყობდა იგი სიკვდილის დრომდის... საჯარო მანიფესტაციებისა. იგი მონაწილეც იყო და თავი ორატორიც. როდესაც დიდი მთავარი კავკასიის მთავარ-მართველი გადვიდა რუსეთში, პოეტმა კავკასიის მხედრობის სახელით უთხრა მას მშვენიერებით აღსავსე გამოსასალმებელი სიტყვა. ამანვე დაუტკბო სუფრა მშვენიერის სადღეგრძელოთი არხეოლოგიურ კონგრესის წევრთა, როდესაც მთავრობამ სადილი გაუკეთა იმათ სასახლეში...

მის გარშემო კი ამ სახლში სიკვდილი სცელავდა და სცელავდა უწყალოდ მის დროის კაცებთა: ნაცნობ-მეგობრებთა, მსახურების ამხანაგებთა. ოთხს წელში დაეხოცნენ იმას: ბარიათინსკი, ლაზარევი, სოსიკო ორბელიანი, ისააკ თუშანოვა, აგლობჯიო, ტერ-გუკასოვი, დიმიტრი ორბელიანი, ერეკლე ბატონიშვილი, დიმიტრი გურიელი, ეკატერინე დადიანისა... ამ ხანში მიიცვალა ხელმწიფე იმპერატორიც „შვიდთა იულიმთა მპყრობელი“, „კეთილის-მოამქმედი კაცთა-ნათესავისა“. თითოეულს ამათგანს არკუნა პოეტმა თავისი ცრემლი; შენდობით მოხსენება, თითოეული დააფასა იმან ღირსეულად.

ურიგო არ იქნება მოვიყვანოთ აქ რამდენიმე ადგილები მისი წერილებიდან შესახებ ზოგიერთთა აქ ხსენებულთა და სხვათაცა კავკასიაში მსახურთა და ნამსახურთა პირთა.

აი რას ამბობს პოეტი ბარიათინსკიზე:

„Глубоко, глубоко огорченъ я смертыю кн. Барятинскаго, котораго любилъ искренно, какъ челоуѣка и какъ

правителя. Онъ и по характеру, и по привычкамъ, и по широкости взгляда принадлежалъ не нашему времени, а вѣку Екатерины Великой, олицетворяя собою и Потемкина, и Румянцева*).

„ვსწუხვარ ღრმად სიკვდილს თავ. ბარიათინსკისას, რომელიც გულწრფელად მიყვარდა, როგორც კაცი და როგორც მმართველი ქვეყნისა. ხასიათით, ჩვეულებებითა და ვრცელის თვისის შებეღულებით ეკუთვნოდა უფრო ჩვენს დროს კი არა, საუკუნეს ეკატირინე დიდისასა და მსგავსება იყო მთლად პოტემკინისაცა და რუმოანცევისაცა.“

ლაზარევი:

„Еще одна печаль! Бѣдный Лазаревъ умеръ въ походѣ противу Теке-Туркменъ, въ то именно время, когда все было имъ подготовлено и началось наступательное движеніе нашего отряда для нанесенія пораженія непріятелю. Какое несчастіе! Лазаревъ принадлежитъ къ числу замѣчательныхъ людей. Сынъ бѣднаго портного въ Шушѣ, безъ воспитанія, безъ науки, сталъ въчислѣ лучшихъ генераловъ Кавказской арміи. Я взялъ его въ чинѣ капитана Ширв. полка въ Дагестанѣ, поручивъ ему управленіе Акущою въ самое смутное и опасное время для насъ и тогда-же впервые раскрылись его необыкновенныя умственныя способности. Спустя нѣсколько лѣтъ онъ уже былъ правителемъ Дагестанскихъ народовъ и потомъ начальникомъ дивизіи и, наконецъ, въ послѣдней войнѣ противъ Турокъ, его образцовое обходное движеніе на Алажинскія высоты и пораженіе Турецкой арміи подъ предводительствомъ Мухтара-Паши и, въ заключеніе всего, какъ финалъ, взятіе Карса доставили ему Георгія 2-й степени и званіе генераль-адъютанта. Смерть его въ настоящее время составляетъ великую потерю и для нашей арміи, и для нашего края^{***}).

„კადევ ერთი მწუხარება საბრალო ლაზარევი, მოკვდა ტყვე-ტურკმენის წინააღმდეგ ლაშქრობაში, სწორედ იმ დროს, როცა ყოველივე მოაზნადა და ჩვენი რაზმი მტრის დასამარცხებლად უნდა მისულიყო. რა

*) წერილი ბარბარე ორბელიანთან 19 მარტს 1879

***) წერილი ბარბარე ორბელიანთან 22 აგვ. 1879 წ.

უბედობაა იგი იყო შესანიშნავ კაცთაგანი. შვილი ლარიზის მკერვალისა შუშადამ, უსწავლელი და უცოდნელი მეცნიერებისა, კავკასიის მხედრობის საუკეთესო გენერალად შეიქმნა. შირვანის პოლკში იყო კაპიტნის ხარისხით, როდესაც დაღესტანში წაიყვანე და ჩვენთვის სრულიად საშიშსა და მოუწვენარს დროს აკუშა ჩავაბარე სამმართველოდ. მაშინ გამოიჩევა, აი, მისი არაჩვეულებრივი ნიჭიერება. რამდენისამე წლის შემდგომ იგი უკვე დაღესტნის მმართველი შეიქმნა, შემდეგ უფროსი დივიზიისა და ბოლოს-კი, რუს-ოსმალთა უკანასკნელის ომის დროს, სამავალითო მტრის შემოვლამ ალაჟინის სიმაღლეებზე და ოსმალთა მხედრობის დამარცხებამ, რომელსაც მუხთარ-უაშა სწინამძღოლოვდა, და აგრეთვე ყარსის აღებამ მოუხვეჭეს მას წოდება გენერალ-ადიუდანტისა და გიორგი მე-2 ხარისხისა. სიკვდილი მისი ამ ეპოდ როგორც მხედრობისა, ისე ჩვენის ქვეყნისათვის, შეადგენს ერთობ დიდ დანაკლისსა“.

კლუშინზე:

„Познакомился я съ Клушинымъ—Баронисъ-пехи. Конечно, всякое теперь объ немъ сужденіе будетъ преждевременно, но мнѣ кажется, что онъ принадлежитъ къ числу тѣхъ людей старой школы, которые были проникнуты мыслью, что грубость есть твердость характера, необходимая нравственная сила въ начальникѣ, охраняющая служебный порядокъ, чиновочитаніе, дисциплину; а въжливое обращеніе есть непростительная въ начальникѣ слабость, неминуемо ведущая къ разнаго рода злоупотребленіямъ по службѣ. Таково, покрайней-мѣрѣ, первое впечатлѣніе, произведенное имъ здѣсь. Къ счастью, даже въ военной службѣ, давно уже вывелось это грубое, жестокое, нечеловѣчное, Набоковское обращеніе Начальника съ подчиненными; но какъ объяснить подобное явленіе въ гражданской службѣ теперь? Не думаю, чтобъ Клушинъ могъ остаться съ своими застарѣлыми понятіями здѣсь на долго, потому что измѣниться ему уже поздно“^{*)}.

გავიყან კლუშინი—ბარონის-ფეხი, რასაკვირელია, ყოველივე მსჯელობა მის შესახებ ახლა ჯერ ადრეული იქნება, მაგრამ მაინც გგონია, რომ იგი ეკუთვნის ძველის სკოლის ხალხს, რომელსაც სჯეროდა ღრმად, რომ სიბრძევე და თავხედობა არის სიმტკიცე ხასიათისა, მიუტკლებელი ხნობრივი ძალა ყოველის უფროსისა, ძალა, რომელიც იცავს სამსახურში წესიერებასა, ხირისხთა პატივისცემასა და დისციპლინას; ხოლო

*) წერილი ბარბარე ორბელიანისადმი 17 მარტს 1876 წ.

ზრდილობიანი ქცევა უფროსისა მიუტევებელი სუსტი მხარე, რომელიც სხვა-და-სხვა გვარს ბოროტმოქმედებას იწვევს სამსახურში აუცილებლად. პირველად ზაინც ასეთი შთაბეჭდილება იქონია მან. საბედნიეროდ, თვით სამხედრო სამსახურშიც კი დაღი ხანია გადაეარდა ასეთი უდიერი, მკაცრი, არა ადამიანური, ბრყვეული მოპყრობა უფროსისა უმტროსისადმი; მაგრამ როგორ უნდა აახსნას, ნეტა, ასეთი მოვლენა სამოქალაქო სამსახურში ახლა? არა მგონია, ამ თავისის დახვესებულის შეხედულებით დიდხანს იბოგინოს აქ კლუშინმა, იმიტომ, რომ გამოცვლა და გარდაქმნა მისთვის უკვე გვიან-ლაა ახლა.“

მირსკოზე:

„Я любил его со всею искренностью и въ немъ его свѣтлый многосторонный умъ и благородство энергическаго характера. Служеніе его было по-истинѣ самопожертвованіемъ; прострѣленная въ двухъ мѣстахъ грудь его ясно свидѣтельствуеетъ, что онъ шелъ, какъ говорится, грудью впередъ противу непріятеля. Но немногіе знаютъ, какъ я, что лучшая сторона его энергически полезной дѣятельности на поприщѣ государственной службы скрыта пока въ канцелярскихъ перепискахъ и со временемъ, конечно, оцѣнятъ достойно его обширный умъ, его дальновидность и строгую справедливость при высокомъ чувствѣ челоуѣколюбія“*).

„მიყვარდა იგი მთლად ჩემის გულწრფელადით, მასთან მისი ნათელი და მრავალმხრივ განვითარებული გონება და კეთილშობილება ენერგიულის ხასიათისა. მსახურებდა ტეშმარიტად თავგანწირულად. ორს ადგილს ტყვიით დაჭრილი მკერდი ნათლად ამტკიცებდა, რომ, როგორც იტყვიან ხალხმე, მტერზე გულ-და-გულ მისულა საბრძოლად. ბევრმა სრულიად არ იცია იმე, როგორც მე, რომ მისი ენერგიით სავსე სასარგებლო მოღვაწეობა სახელმწიფო სამსახურის ასპარეზზედ ჯერ-ჯერობით საკანცელარიო მიწერ-მოწერაშია მიჩქმალულ-მიმალული, მაგრამ თავის დრაზზედ, რასაკვირველია, ღირსეულად დააფასებენ მისს დიდს კეუასაცა, შორსგამტკვრეტელობასაცა და კაცთმოყვარეობის მაღალის გრძობით აღსავსე სასტიკს სამართლიანობასაცა.“

*) წერილი ბარბარე ორბელიანისადმი 1879 წ.

ნიკო ქავჭავაძეზე:

„Какой молодец Нико! Какъ широко развились его способности! Я радуюсь, не нарадуюсь: онъ мое созданіе! Недавно былъ въ Тифлисъ, чтобъ отдохнуть отъ трудной, скучной жизни и службы въ Дагестанѣ. Вдругъ получаетъ депеша съ неожиданнымъ извѣстіемъ, что въ Уикратлѣ убили наиба Ажіова... и что всѣ жители этого общества взбунтовались. Нико въ два дни прискакалъ въ Ботлихъ, крикнулъ богатырскимъ голосомъ; на этотъ крикъ сбѣжались болѣе 7 т. вооруженныхъ лезгинъ, пошли, разгромили укрѣпленную деревню взбунтовавшихся, переловили или перебили зачинщиковъ, переселили все общество въ Шуру, и тѣмъ кончилось возмущеніе въ нѣсколько дней! Нико чрезвычайно становится похожимъ на брата Илью широтою натуры, пылкостью страстей и силою характера. Онъ очень понравился Государю и Наслѣднику“ *).

„რა ყოჩალია ნიკო! რა დიდი ნიჭი გამოიჩინა! მიხარიათ, მაგრამ ჩემს სიხარულს საღვარის არა აქვს: ის ხომ ჩემი კმნილებაა! ამ წინაზედ ქალაქს ვიყავი, მინდოდა დაღესტანში მოსაწყენ, მძიმე საშსახურისაკან ცოტა შემეყენა. უცბად დეკემბა მოგვივიდა მოულოდნელის ანბისა, რომ უიკრატლაში ნაიბი აგიოვი მოჰკლეს... და ყველა მცხოვრებნი ამ საზოგადოებისანი აჯანყებულნი არიანო. ორის დღის განმავლობაში ნიკო ბოტლიხში მიიჭრა, რიხიანად შეუყვია გმირულად; მაშინვე 7 ათასამდე შეიარაღებული ლეკი შემოკრა, წაეიდნენ, მიანგრიეს და მოანგრიეს გამაკრებული სოფელი აჯანყებულთა, მოთავენი ზოგი დაიკირეს, ზოგი დახოცეს, მთელი საზოგადოება შურაში გადასახლეს და ამ რიგად აჯანყება სულ რამდენსამე დღეში მოჰსპეს! თავისის ფართე ბუნებითა, ვნებათა სიუიციბითა და ხასიათის სიმტკიცით ნიკო ძალიან წააგავს ძმას—ილიასა. ხელმწიფესაცა და მემკვიდრესაც ძალიან მოეწონათ იგი.“

გიორგი მუხრანსკიზე:

„14 Генв. въ гимназической церкви... Великій Князь сообщилъ мнѣ печальное извѣстіе о кончинѣ моего друга Георгія Мухранскаго въ Парижѣ. Можете вообразить***) всю

*) წერილი ბარბარე-ორბელიანთან 28 დეკ. 1871 წ.

**) იმასვე 26 იანვ. 1877 წ.

тяжесть моеї горести, потрясшей меня до глубины души. Я не находилъ словъ для отвѣта, молчалъ окаменѣлый, ожидая еще чего-то. Безсознательно поѣхалъ я къ Трубен-
кому, отъ него къ Григ. Дадіани и потомъ уже вмѣстѣ съ
Паша Витгенштейнъ, поспѣшилъ къ Ивану Мухранскому,
гдѣ я заплакалъ дѣйствительно горькими, горькими слезами.
Да, Грузія лишилась лучшаго сына, наше общество—луч-
шаго члена; я лишился человѣка, котораго искренно любилъ
за его чистую душу, за свѣтлый умъ“...

„14 იანვარს, გიმნაზიის ეკლესიაში... დიდა მთავარმა ჩემის მე-
გობრის გიორგი მუხრანსკის პარტიეში გარდაცვალების სამწუხარო ამბა-
ვი მაცნობა. ვერ წარმოიდგენ, როგორ შემიპყრა სულის სიღრმემდე ამ
მძივე მწუხარებამ. პირო შემეცა, პასუხი ვეღარ მივეცი და ვიდექ გაქვა-
ვებულებით, თითქოს კიდევ რასმეს ველოდი. ცნობიერება-დაკარგულმა
ტრუბეტკოისკენ გავსწიე, აქედამ გრიგოლ დადიანთან და მხოლოდ-ლა
შემდგომ გავეშურე პაშა-ვინტგენშტეინთან ერთად ივანე მუხრანსკისკენ,
სადაც მწარედ მოვრთე ცხარე ტირილი. დიახ, სამშობლომ დაჰკარგა სა-
უკეთესო შვილი, ჩვენმა საზოგადოებამ—საუკეთესო წევრი და მე კიდევ—
საყვარელი კაცი, რომლის წინადა სულსა და ნათელს გონებასაც გულ-
წრფელად ვაფასებდი...“

და სხვა წერილებში ამავე მუხრანსკიზე: „ბევრი დრო
გაივლის, რომ საქართველომ ვეღარ იხილოს ვინმე ქართველ-
თაგანი ასული ამ პარტიის სიმადლებზე, რომელზედაცა გიორგი
იღვა ღირსებითა, გონებით, ჰსწავლით, გულით, ხასიათით.
ჩვენდა საუბედუროდ, ზოგიერთთა დაბრმავებულთა მიაჩნდათ
იგი საქართველოს მტერად. ოჰჰჰ, სიბოროტე და წყაული შუ-
რა სადამდის აბნელებს კაცის გონებას! ნეტავი საქართველოს
ჰყავდეს მაგისტანა ერთი კიდევ გიორგი...“ *); „... გიორგი
იყო... დიდად მოყვარე თავის ქვეყნისა, თუმცა მისი გრძნო-
ბა ესე არა სჯეროდათ მრავალთა, დაბრმავებით უბადრუკთა!
მე კი უზომოდ მიყვარდა იგი და მიხაროდა მისი საქართვე-
ლოს შვილობა; და აწ მამული ჩვენი უიმისოდაც მტად და-
რიბი კაცობითა, უმეტესად შეიქნა გაგლახაკებულ. მტად შე-

*) წერილი ნიკ. ქაჭავაძეს 17 თებერვ. 1877.

წუხებული ვარ ესრეთის საზოგადოდ სამტირალოს შემთხვევითა, ვხედავ რა, რომ მისი ადგილი დაცალიერდა ჩვენთვის, თითქმის სამარადისოდა.“*)

დონდუკოვ-კარსაკოვზე:

„კნ. დუნდუკოვი არის ისეთი კაცი, რომელსაც არ დავიწყებია საქართველო და რომელმანცა იცის ზედ მიწვევით არათუ მარტო მისი მდგომარეობა, არამედ მრთელის კავკასიის მხარისა; იცის რაც არის და რისაგან მოხდა ავიცა და კარგიცა ხალხის მოვლაში; იცის ჩვენის სულების ნაკლულევენებაცა და მის გამო დამცირება გუბერნატორობისა, ესე იგი ადმინისტრაციისა და ამით გახშირება ავაზაკობისა, ქურდობისა, ხალხის აკლებისა; ჰსურს ამის გასწორება, მაგრამ, მგონია, პეტერბურგში არ ეთანხმენ, რომ ლუბერნატორობამ მიიღოს მონაწილეობა უგოლოვნის საქმის გადაწყვეტილებაში და ამით აღადგინოს გუბერნატორობის დაცემული ძალი და უფლება; იცის ზედ მიწვევით ჩვენის თავად-აზნაურობის გავლახაკება და ჰსცდილობს, რომ ეგების ეპატროს პრიკაზის ვალი, ანუ გაუადვილოს ვალის გადაწყვეტა და ეს საქმე მომანდეთა მე და ვნახოთ ღმერთი და ბედი. და არის ჩაყურყმაღაებული ამდენს საქმეებში დილითვე შეიღ საათილამ ოთხს საათამდე; არის ისეთივე მხნე, ისეთივე მოლაპარაკე, თაგ-მდაბალი, ისეთივე გულით, სულით, სახითაც, მხოლოდ ქაღარა გამორევიან.“**)

შემთხვევა მოგვცემს და პოეტის ჰაზრს ზოგიერთა სხვა პირებზე ჩვენ დავებქდავთ ცოტა ქვემოდ, ეხლა კი მოვიგონოთ ის გარემოება, რომ თითქმის ყველა კავკასიის გამოჩენილნი მხედარნი მსახურებდნენ და წარმატებაში შედიოდნენ ორბელიანის ხელ-ქვეით.

„გაგებდავ და დავიკვებებ—სწერს პოეტი სამეგრელოს მთავრინას ეკატერინა დადიანისას,—რომ ვინც გაიარეს ჩემს შკოლაში, ყველანი გამოვიდნენ განსხვავებით გამოჩენილნი:

*) წერილი ნესტორ წერეთელს 21 იანვ. 1877.

***) წერილი ივანე ორბელიანს 20 მაისს 1882 წ.

რადეკვი, ტერლუქაზოვი, ლაზარევი, დიმიტრი ჯორჯაძე, ლენერ. ასტაფიევი, დივიზიის ნაჩაღნიკი ალექსანდრე თუმანოვი, უდროოდ მკვდარი ივანე ბაგრატიონი, ეგრეთვე სოსიკო ორბელიანი და ალექსანდრე ორბელიანი, ლენერ. ბრუსილოვი, დამბლად დაცემული, ლენერ. ლეიტ. ლოპპე, აკოლნიჩი და თვით ცოტა ოდენად ღრაქ ლორის-მელიქოვიცა, რომელიცა პირველად მე დავნიშნე დერბენდის გრადონაჩაღნიკად და სულ ბოლოს ჩემი საკუთარი ნიკო ქავკაჯაძე, ელისავეტოპოლის ლუბერნატორი, რომლისა მსგავსი არაფინა გვყავს ლუბერნატორებში.*)

ამას ისიც დავუმატოთ, რომ თითონ თ. დონდუკოვი-კარსაკოვი, შემდეგ კავკასიის მთავარ-მართველი, მის ხელქვეით მსახურებდა, როდესაც პოლკის კამანდირათ იყო დაღესტანს და ორბელიანი კასპიის მხრის ჯარების მთავარ-სარდლად. ამ დროებიდამ ჩვენამდის ჩამოუღწევია ერთს საანეგდოტო ამბავს იმათ შესახებ. როდესაც პირველად დაღესტანში მოვიდა მთავარ-მართებლად დანიშნული თ. ბარიათინსკი,—რომელსაც არ უყვარდა ღუნდუკოვი ვარანცოვის დროიდანვე,—ერთს რომელსაც შოგზაურობაში ღუნდუკოვი ცხენ და ცხენ მისდევდა მთავარ-მართებელს, რომელსაც ეკიპაჟში გრიგოლ დიმიტრიჩი უჯდა. კარგა მანძილი რომ გაიარეს და პოეტმა ღუნდუკოვს დაღლა რომ შეატყუა, ჩაულაპარაკა ბარიათინსკის:

— Ваше Сіятельство, князь Дондуковъ страшно утомился.

— Ничего, это поубавитъ у него силъси!—უთხრა მთავარ-მართებელმა.

პოეტის მიწერ-მოწერიდან ვხედავთ, რომ თ. ღუნდუკოვიც სცდილობდა მაგიერი გადაეხადა ბარიათინსკისათვის. 1859-ს, როცა ევდოკიმოვის ანგარებაზე დაღადებდა ქვეყანა, პოეტი სწერს თ. დიმიტრი ჯორჯაძეს:

„მთავარ-მართებელს მოუვიდა ხელმწიფისაგან წერილი, რომელშიაც სხვათა შორის ჰსწერს ევდოკიმოვზე, ესე იგი ამის

*), წერილი 24 აგვისტო. 1879 წ.

უზომოს ანგაარებაზედ. ამასავე ვაენნის მინისტრიაჲ ჰსწერს და ორივე ურჩევენ, რომ მედგრად თვალ-ყური ექიროს და თუ მართალი იყოს ეს ხმები, გამოცვალოს კიდეცა. რასაკვირველია, მთავარ-მართველს ძალიან ჰსწყინს ამ გვარი ხმები ევლაკი მოვზე და ამას ყოველსავე აპრალებს კნიაზს დუნდუკოვის ინტრიგებსა. *)

დიდი მთავრის მიხაილ ნიკოლოზის ძის გადასვლა კავკასიიდან დიდად სწყენოდა გრიგოლ დიმიტრის ძეს. ჯერ ეთთი რომ ის შინაური კაცი იყო დიდ-მთავრის სახლში და მეორე ხელმწიფის წევრისგან დატოვება კავკასიის მხრისა თავისთავად დასაკლისი იყო ქვეყნისთვის. თბილისს კარგად ახსოვს ის მშვენიერი გაზაფხულის დღე, — 26 მაისი — როდესაც მთელი ქალაქი ორ წყობად გამწკრივებული სიონის სობოროდამ რკინის გზის სტანციაში მოუთმენელად ელოდა დიდის მთავრის გამოვლას გამოსათხოვებლად. ეტლი გამოჩნდა და მასზე დიდი მთავარი და მის გვერდით გრიგოლ დიმიტრიჩი. პოეტმა ჯერ სიტყვა უთხრა სასახლეში კავკასიის ჯარების მთავარ-სარდალს კავკასიის მხედრობის სახელით და შემდეგ გააცილა იგი ვაკხალამდი, (კორპუსის კამანდირი დეველი მეორე ეკიპაჲში იჯდა დიდი მთავრის შვილებთან.) აუწერს რა ამ გაცილებას პოლკოვნიკს ერმოლოვს, პოეტი სწერს, სხვათა შორის :

„... Да, братъ Клавдій, это были проводы истинно Императорскаго сына, а не генерала Муравьева, котораго сопровождалъ—стыдно сказать—только Иванъ Минаичъ Мирзоевъ и то до Анапура. Вотъ съ какимъ благоговѣніемъ здѣшній народъ относится къ величію Императорской фамиліи **)!“

„... დიან, ძმა კლავდი, ეს იყო ქეშმარიტად იმპერატორის შვილის ღირსი გაცილება და არა გაცილება გენერალის მურავიოვისა, რომელსაც თან ახლდა — სათქველად აკი სირცხვილია — მხოლოდ ივან მინაიჩ მირ-

*) წერილი 6 იანვ. 1859 წ.

**) წერილი 20 ივნ. 1881 წ.

ზოვეი, ისიც მხოლოდ ანანურაშდის. აი, როგორის მოწიწებითა და პატივით ეპყრობა აქაური ხალხი საიმპერატორო გვარეულობის დიდებასა!

დიდი მთავრის წასვლის შემდეგ შეორე, თუ შესამე დღეს ამ სტრიქონის მწერალს შეხვდა ყოფნა პოეტთან. ლაპარაკი, რასაკვირველია, მთავარ-მართებელზე ჩამოვარდა. დიდი ხნის მუსაიფის შემდეგ იმან ჩვეულებრივის თვისის მზიარულებით სთქვა: ეჰ, რაც იყო, იყო! „იგი წავა და სხვა მოვა ტურფასა საბაუნაროსა!“

იმპერატორის აღეკსანდრე II-ის მიცვალებამ თავს ზარი დასცა მოხუც მისს გენერალ-ადიუტანტს. ეს იყო უკანასკნელი დიდი სმწარე, რომელიც შესვა პოეტმა. ჯერ, როცა დამბაჩა ესროლეს ხელმწიფეს 1879 წელში, პოეტი სწერდა ჯავრიანად ბარბარე ორბელიანისას: X

„... Какovy должны быть благотворны плоды учения того сельскаго учителя, который, самъ будучи воспитанъ въ сатанинской злобѣ противу челоувѣчества, желалъ убійствомъ Царя произвести смуты по всей Россіи! Безумецъ, забыль страшную силу топора русскаго мужика, которая кроваво прошла-бы отъ Оренбурга до Петербурга, и первыя головы, которыя слетѣли бы съ плечь, были бы головы такихъ интеллигентныхъ учителей, проповѣдниковъ убійства, и тогда установилось бы темное, кровавое царство мужиковъ и закрылась бы Россія отъ просвѣщенной Европы, для науки, для искусства, для всего того, что возвышаетъ челоувѣка духовно и облеклась бы матушка Россія не прощаемымъ мракомъ варварства на столѣтія.

„Представьте пошлую наглость преступника, сказавшаго: „я отдаю себя суду потомства“. Хорошо же будетъ то потомство, которое станетъ рукоплескать гнуснымъ убійцамъ. Да, въ теченіи 7 т. лѣтъ ни одинъ изъ убійцъ не былъ благословляемъ потомствомъ*)“.

„... რა საკეთილო ნაყოფი უნდა ჰქონდეს იმ სოფლის მწავლებელის სწავლებასა, რომელიც კაკობრიობასადმი სატანისებურს მტრობა

*) წერილი 19 აპრ. 1879.

ბორცტეაში აღზრდილა და რომელსაც ქსურს მეფის მოკვლით მთელი რუსეთი შეაშფოთას! უგუნურს, დაპიწყვებია უთაოდ. საზარელი ძალა რუსის გლეხის ცულისა, რომელიც სისხლით განვლიდა ორენბურგიდან პეტერბურგამდე და უპირველესად ყოვლისა ანეთ, მკვლელობის მქადაგებელ ინტელიგენტ მასწავლებლებს დააკრიდა თავებსა, და დამყარდებოდა მაშინ ბნელი, სისხლის სამეფო მუჟიკებისა და დახშობოდა რუსეთი განათლებულ ევროპისა, მეტრიერებისა, ხელოვნებისა და ყოველისა. ვე იმიათვის, რაც-კი აღამიანს სულიერად აღამალლებს, და მშობელ რუსეთს ბარბაროსობის განუმსკვალი ბნელი მოიცვამდა საუკუნოებით.

წარმოიდგინეთ ბილწი თავხედობა დამნაშაისა, რომელსაც უთქვამს, „ჩემს თავს განსასჯელად შთამოქაველობას ვაძლევო.“ კარგიც იქნება ის შთამომავლობა, თუ საზიზღარს მკვლელებს ტაშს დაუკრავს, წააქეზებს. დიახ, 7 ათასის წლის განქაველობაში არც ერთი მკვლელთაგანი შთამომავლობას კურთხევით არ მოუხსენებია.“

ხელმწიფის მოკვლის შემდეგ ის სწერდა იმავე პირს:

„... Зловѣщее, бѣдственное извѣстіе о кончинѣ Великаго, Великодушнаго изъ Государей, Императора нашего, мученически принявшаго смерть поразило меня до глубины души невыразимою скорбію. Не могу опомниться, не могу мыслить, не могу успокоиться до сихъ поръ! Грузія одѣлась въ трауръ; нѣтъ человѣка здѣсь, кто бы безъ благословенія произнесъ имя въ Божѣ почившаго Императора, который, Боже мой, гдѣ-же? Въ своей столицѣ, посреди преданнаго ему народа, окруженный конвоемъ,—падаетъ подъ ударами гнусныхъ злодѣевъ, растерзанный, обезображенный! И за что? Не за дарованіе ли человѣческихъ правъ 30 милл. рабамъ? Не за благотворныя ли преобразованія по многообразнымъ отраслямъ Государственнаго управленія? Не за освобожденіе ли Славянскихъ народовъ, погранныхъ подъ игомъ магометанства, изъ которыхъ возстановляются нынѣ Христіанскія царства? Не за возвеличеніе ли имени Россіи,—палъ безпомощнымъ Повелитель семи климатовъ, имя Котораго сіяло надъ Россіею лучезарною звѣздою славы! Палъ подъ ударами адской машины, изобрѣтенной гуманными сыновьями цивилизованной Европы! Между тѣмъ какъ этого-же Императора, благоговѣнно охраняя, сопровождали изувѣры, враги наши по религін, бывшіе напбы

Щамиля, во все время путешествія Его по Дагестанскимъ трущобамъ! Я уже не говорю о томъ энтузіазмѣ, съ какимъ былъ встрѣченъ въ Тифлисѣ Императоръ, нынѣ уже отошедшій въ міръ святыхъ! Какими-же подвигами Россія можетъ смыть это позорное пятно въ своей исторіи^{*)}!...

„... ბეღითმა და სამწუხარო ცნობამ ხელმწიფეთა შორის დიდისა და დიდ-სულოვანის ჩვენის იმპერატორის აღსრულებისა შესახებ, რომელმაც მიიღო სიკვდილი მოწამებრივი, გამოუთქმელის მწუხარებით ამავსო სულის სიღრმემდე. გონს ვერ მოვსულვარ, ფიქრი აღარ შემიძლიან, აქამდის ვეღარ დავმშვიდებულვარ! საქართველო ძაძებშია, არ მოიძებნება აქ ადამიანი, რომელიც ღვთივ განსუენებულთა იმპერატორის სახელს კურთხევით არ იხსენებდეს, მაგრამ, ოჲ ღმერთო ჩემო, სად-ღა იგი? თავისსავე სატახტო კალაქში, თავისს ერთგულს ხალხს შორის, კანკოის ხლებით,—კვდება საზიზღარ ბოროტ-მომქმედთაგან, ლუკმა-ლუკმად და-გლეჯილი, სახე-დამახინჯებული მერე, რისთვის? ნუ თუ იმისათვის, რომ ში მილიონს ყმას ადამიანის უფლებანი მიანიტა? ნუ-თუ იმისათვის, რომ სახელმწიფო მართვა-გამგეობის სხვა-და-სხვა დარგი საკეთილოდ შესცვალა? ან იქნება იმისათვის, რომ მაჰმადიანობის მძიმე უღელ ქვეშ განრთხებული სლავთა ერნი ანთავისუფლა, რომელთაგანაც დღეს საქრისტეანო სამეფოები სდგებიან? ან იქნება იმისათვის, რომ რუსეთს დიდების სახელი მოუხევეკა,—დაეცა უმწეოდ მბრძანებელი შვილთა ჰავათა, რომლის სახელიც სხივმდინარე დიდების ვარსკვლავივით უნათებდა მთელს რუსეთსა! მოკვდა განათლებულ ევროპის ჰუმანიურ შვილთა მიერ გამოგონილ ჯოჯოხეთურ მანქანის წყალობით! მაშინ, როდესაც დაღესტნის ბუნაგებში მოგზაურობის დროს იმავე იმპერატორს მოწიწებით ჰფარვიდნენ და ვახლებოდნენ ყველგან ჩვენის სარწმუნოებისა მტრები, შამილას ნაიბებათ მყოფნი აღარას ვიტყვი იმ აღტაცებაზე, რომლითაც დღეს უკვე წინდათა შორის განსვენებულს იმპერატორს შეეგებნენ ტფილისში არ ვიცი, რა ღვაწლითა და საქმით გადაჰრეცხს რუსეთი ამ სამარცხვინო ჩირქს თავისს ისტორიასა“!..

ჩვენ ძალას ვატანთ ჩვენს თავს, რომ შევსწყვიტოთ აქ პოეტის ჰაზრების გადმოწერა შესახებ სხვათა და სხვათა პირთა და გარემოებათა. მისი წერილების რიცხვი გამოუღვეველია და ამ წერილებში არის გამოუღვეველი სიმდიდრე გონებისა, გრძნობისა, დაკვირვებისა და კაცს ყოველთვინ გინდა იმათი

*) წერილი 16 მარტ. 1881 წ.

კითხვა. მაგრამ, პოეტის თქმისა არ იყოს, ყველაფერსა აქვს თვისი დასასრული და ჩვენ უამისოდაც უსისტემოდ მოლაპარაკენი შემდეგ პოეტის იუბილეისა, თავს ვანებებთ პოეტისგან დაწერილი ნეკროლოგების ამოწერას, რომ გადვიდეთ თითონ პოეტის ნეკროლოგზე...

მაგრამ ჯერ კიდევ ერთი გარემოება. პოეტის ბიოგრაფია არ იქნება სრული, თუ რომ იმის ბოლოს—სანამ კაცი ჯერ ისევ ცოცხალია—არ ვილაპარაკეთ იმის ხასიათზე, ჩვეულებაზე, გემოვნებაზე, შინაურ ცხოვრებაზე, ესე იგი აუ რომ საზოგადო ასპარეზზე მოღვაწის აღწერის შემდეგ არ აღვწერეთ კერძო კაცი სრულის თვისის ღირსებითა და ნაკლულეფანებით. ამ საგანს გვინდა შევწიროთ ორი შემდეგი თავი.

XVIII

ჩვენში და საზოგადოდ რუსეთში კრიტიკა და ბიოგრაფია, რაღაც გვარის სალიტერატურო ზრდილობის ბრძანებით, შინაური ცხოვრების აღწერაში ერთობ ხელ-მოკერძო არის. „ჩემს ოთახში ვის რა ეკითხვის რა ხდებაო“.—აი საფუძველი ამ გვარის დარბაისელის საქციელისა, რომლითაც ჩვენ თავი მოგვაქვს და ვგმობთ განუსჯელთა და ენა ქართლა ევროპის მწერალთა, რომელნიც—აქ პატივი მომითხოვია—იმასაც კი გვატყობინებენ რა ჰქვიან სახელად სარრა ბერნარის გოგოს (ფელისი), ან რა ერქვათ იმ ცხენებს, რომელთაც მიჰქონდათ საფლავზე ვიქტორ ჰიუგოს ცხედარი (ჭანჭარი და ფლორელლა). ჩვენ უნდა ვუღალატოთ ამ შინაურს დარბაისულ ზნეს და მოვიყვანოთ აქ სულ ყველაფერი, რაც კი ჩვენ გაგვიგონია, ან თითონ ვიცით გრ. ორბელიანის პიროვნების შესახებ. „საყვარელი კაცისა ჩვენ სულ ყველაფერი უნდა ვიცოდეთ“—აი საფუძველი ამ გვარის უსამზღვრო ცნობის-მოყვარეობისა.

თუ თბილისში გიცხოვრიათ, რასაკვირველია, გეცოდინებათ, სად, რა ალაგას არის გრიგოლ ორბელიანის სახ-

ლი. *) ძველიდგანვე ამ სახლის არე-მარე შეადგენდა ორბელიანთა გვარის სამყოფ ადგილს და იწოდებოდა ორბელიანთ ჴუბანად, აულად. ამ აულში სცხოვრებდა სარდლიანთ ოჯახი, ასლანის ოჯახი, გიორგის ოჯახი, ზურაბ—პოეტის მამა და სხვა. ზურაბის დიდი ორ-ეტაჟიანი, ფართე მოაჯირით შემოვლებული სახლი ისევ ისე დარჩა პოეტის ცხოვრებაში, როგორც იმის მამის დროს იყო. ადამის დროული არხიტექტურა, ფართე, ყოველს მცენარეს და ყავილებს მოკლებული ეზო, შეულესელის უშნო გალაყანით და ალაყაფის კარებით; გალაყანის ერთ ყურეში წვიმისა და მზისაგან გახუნებული ფიცრის საჯინბო, სახლის გვერდით სასახლის ეკლესია—აი რა შეადგენდა სასახლის გარემოს. პოეტს არ უნდოდა სიძველეში მოსულის სახლის განახლება.

„Для меня дорога по воспоминаніямъ этотъ старыи, незврачный домъ, въ которомъ жили и умерли мой родители, мои братья, и, признаюсь, для меня было-бы невыносимо его обновленіе“—სწერდა პოეტი გრიგოლ ბატონიშვილს.**)

სახლის შესავალი ეკლესიის პირ და პირ იყო; კარებზე არც რიგიანი ზარი, არც მოსამსახურე. რომ შეაღებდი კარს—მე ვამბობ იმის ცხოვრების სამს-ოთხს უკანასკნელს წელზე, როდესაც მე მქონდა ბედნიერება იმის ცნობისა—წინა ოთახში გხვდებოდა თოფიანი სალდათა— ნაშთი ძველის სიდიდისა—რომელსაც არაფერი ეკითხებოდა შინაურობისა (რადგანაც იცვლებოდა საათობით). შედით, პალტო გაიხადეთ, ჩამოკიდეთ კედელზე და შეაღეთ ზალის კარები. არავინ არ არის. ვებერთელა ზალა სკამებით გარშემო შემომწყრეული, რომელშიაც არც სტოლი სდგას, არც დივანი, არც ტახტი. თუ კარების ხმამ გააგონა ვისმე მოსამსახურეს თქვენი შემოსვლა, ხომ კარგი, თუ არა და გასწით პირდაპირ და შეაღეთ ის დიდი კარები, რომელიც გზაზე დაგიხედებათ. ამ კარებს შეპყავხართ ოქვენ პოეტის კაბინეტში.

*) დაწერილია 1885 წ.

**) წერილი 11 სექდ 4875 წ.

კაბინეტსაც ატყვიან სიძველე, ნამდვილი ქართული სიძველე. მარჯვენა კედელზე მიკეთებული თაროები სასცენო წიგნებით, რომელთ ტყავის ყდაზე იკითხება წარსული პერიოდი წიგნის შემკვერელთა ვინაობისა. სტოლები მარჯვნივ და მარცხნივ, თითონ სამუშაო სტოლი, ფანჯრები და ბუხარის თავი სასცენო არეულად დაყრილის, მტვრიანის ქალაღებითა, გაზეთებით, წიგნებით, სურათებით, კარტებით. კედლებზე რამდენიმე ნაცნობი სურათები: ვარანცოვისა, ბართინსკისა, შამილისა, სამეგრელოს დედოფლისა. არაფერს არ ეტყობა ხელოვნება, კაბინეტის ლამაზად მორთვის სურვილი, არსად არა სჩანს ქალის ხელი.

რომ შეხვედით პოეტთან, წიგნის კითხვაში, ან წერაში გართულმა მასპინძელმა წამოჰყო თავი, ფართეთ გაშალა ორივე ხელი, ერთი შესძახა ჩვეულებრივი ჰოო! ნიშანი კმაყოფილებისა, წამოდგა, მოგებება, მოგავლო ხელი და დაგისვა პატარა მრგვალ სტოლთან, თავის პირ-და-პირ.

— აბა, ბატონო, სადა ხართ, რასა იქ? ასე დავიწყება იქნება? რა ამბავია? ბულვარზე ვინ არის, მიხეილ ერისთავისა და საგინოვს გარდა?

და მოჰყვებოდა მუსაიფს, მაგრამ რა მუსაიფს. არა, ვინაც არ უნახავს გ. ორბელიანი გულ დამშვიდებით, ტკბილად მოსაუბრე ნაცნობ-მეგობართ შორის, ის თავის დღეში ვერ შეადგენს პოეტზე დაახლოვებულ ჰაზრსაც. მარტო იმის ახლო, იმასთან ლაპარაკის დროს, როდესაც ის თავის მოსაუბრეს მადლიანად შეხედავდა და გულიდამ გარდმოფენილს ნათელში გაახვევდა, რწმუნდებოდა კაცი რა გამოუღწეველი წმიდა, მოკამკამე წყარო იყო ეს კაცი კეთილ-გონიერებისა და მაღალის გრძობის. არა საგანი, არა კითხვა არ იყოკაცკასიაში, რომელზედაც მას არ შესძლებოდა ლაპარაკი en maître, არა ერთი კაცობრიობის გონების მადლელებელი კითხვა არ იყო, რომელზედაც იმას არ შეედგინა თავისი ქართული აღმოსავლეთის ქრისტიანის აზრი. და რა სიტკბოება უნდა ჰქონოდათ ზოგჯერ ბავთა ლაპარაკისდ როს? ყოველს ხელობას, ყოველს

არაკს თავის ერთ ემუსაიფებოდა, თავის გრძნობით უსმენდა. ეს იშვიათი ნიქია, რომელსაც შემოქმედი აძლევს მხოლოდ რჩეულთა. საშუალო კაცისთვის, მეტადრე მოხუცებულობაში, დაწულია გულიც, ყურიც სხვა არაკისათვისაც და სხვა ხელობისთვისაც,—ის მხოლოდ თავის ხელობას ხედავს და თავის არაკს. რამდენად მკრელი გრძნობა ჰქონდა ორბელანს და რამდენად გახსნილი იყო იმისი გული ახალის შთაბეჭდილებისათვის, ამას შემდეგი ამბავი გვაჩვენებს, რომელიც თვით პოეტისაგან გავვიგონია.

ერთხელ ჩემთან მოვიდა,—გვიამბო პოეტმა—სიმთვრალისაგამო სამსახურიდამ გამოგდებული აფიცერი, კარგი ოჯახის შვილი, დიდად განათლებული, რომელსაც მე კარგად ვიცნობდი სამსახურში ყოფნის დროს. იმას ყოველისფერი გაეყიდნა, რაც რამ გააჩნდა, და თითქმის პერანგის ამარა მოვიდა ფულის სათხოვნელად. მე დიდად მეწყინა იმის დანახვა, დავტუქსე კარგად, ვაჩუქე რაღაც და დავითხოვე. ჩემგან რომ წავიდა, ბიჭებისთვის ეთქვა:

— ეჰ! კნიაზმა რა იცის რა დიდი ნეტარება არის, როცა დილა აღრიანად დუქნის წინ დგებარ კაცი, კარების გაღებას ელი და გააღებენ თუ არა, იმ სიცივეში გარდასცეცხლავ ერთ სტაქან არაყსაო.

ქეშმარიტად ეს, სიამოვნება ჩემთვის მიუწდომელი არის, თუმცა კი, ვინ იცის, ეგებ მართლა ნეტარება იყოს ამ ამბით ვოდკის დაღევაო, სთქვა პოეტმა. იმას თითქო ენადღვლებოდა, რომ ეს გრძნობა გაუგებარი იყო მისთვის.

პოეტი ყოველის ღონისძიებით სცდილობდა გაერთო თავის სტუმარი, რაც უნდა აბეზარი ჰყოფილიყო იგი. დაღესტანში ყოფნის დროს მასთან მოდიოდა ყოველ დღე, დღიურის რაპორტით, თემირ-ხან-შურის კამენდანტი და ეს კაცი ერთობ დიდ-ხანს რჩებოდა თავაზიან მასპინძელთან. განსვენებულმა დავით ჰავკავაძემ გვითხრა: ერთხელ მე გრიგოლს ვახლდი და მოსამსახურემ კამენდანტის მოსვლა მოახსენაო.

— ეხლა მოვა და აღარ გაათავებს, აღარ წავა!—სთქვა სიმწარით პოეტმა.

— ბატონო, უბრძანეთ და წავა.

— აბა, როგორ ვუთხრა, თითონ უნდა მიხვდეს. მასპინძელი ვარ, სტუმარი როგორ დავითხოვო?.. ეჰ, მახლას!...
Просите!

მეორე მაგალითს თითონ პოეტი სწერს თ. ერეკლე ბატონიშვილს:

„...ახ! ნეტავი იცოდეთ ეს წერილი ვინ გამაშვებინა და მომაცდინა მთელი დღე? აი ბედი!

— ბატონო, მომახსენა ჩემმა სოლომონკამ, ვილაცა ზ...ვი გიახლათ და ჰსურს თქვენი ნახვა?

— მობძანდეს!.. მაგრამ ცუდად, უგემურად დავიბლარჯე.

და შემობრძანდა მორთული მონადირეს ტანისამოსით*) თქვენი საყვარელი ზ...ვი!—დიახ კარგი, მე არ გეცილებით ამას, იყოს თქვენი საყვარელი; მაგრამ, მაგრამ ჩემი რა ბრალია, რომ მე, ვითარცა მასპინძელსა, მაქვს მოვალეობა, რომ გავანებიერო, გავაგრილო, შევაქციო სხვა და სხვა ანეგდოტების მოგონებითა ეს მოულოდნელი სტუმარი, რომლისა ნახვა, სწორედ მოგახსენო, და ან რა მოგახსენო? მახლას, ეს დღე ჩემთვის წავიდა შხამად და ბრაზად. არც ახლა შემიბრალებ **)

სხვა და სხვაობა სალაპარაკო საგნისა გამოუღვეველი იყო პოეტისათვის. იმან ყველაფერი იცოდა, იცოდა სხვაზე აღრე, სხვაზე უკეთესად. უფრო ხშირად კი იმისი ბაასიტრიალებდა, — ეს ზემოცა ვთქვით — თავად-აზნაურობის წაღმარე უკუღმართობაზე, იმისი გვაროვნობის დამცირებაზე, სომხების დაწინაურებაზე. როცა ამ საგნებს შეეხებოდა ლაპარაკი პოეტი იცვლებოდა პირის-სახეზე; თვალები აენთებოდა, იმის ხმას ნალველი გადაეკვროდა და ენა დაიწყებდა ლაპარაკს წამლევკავის წარმტყვევანელის სიმტყვევით.

ეჰ! ილუპება, ილუპება საქართველოს თავად-აზნაურობა! საცაა მოვა წარღვნაც და შთანთქავს ყველას. ჩქნება

*) წერილი ტაბახმელიძემ არის

**) წერილი მ აგვ. 1878 წ.

ერთი-ორი ბედნიერი ოჯახი მოჰყვეს ნოეს კიდობანში, თორემ სხვა ერთიანად უნდა განჰქრეს დედა-მიწიდან, ღვთიანისხვა არის ჩვენზე მოსული, ღვთის რისხვა!“

ან როგორ უნდა არ გამქრალიყო ამა სოფლიდან ბეჩავი ქართველი, რომელსაც ასე უწყალოდ სდევნიდა მხვედრი. ნახევარი საქართველო პრიკაზისა იყო, ნახევარი — სომხებისა.

როგორც ნამდვილი ძველი ქართველი, კრ. ორბელიანი არ იყო მტერი სომხებისა. სომეხთ შორის იმას არა ერთი გულით საყვარელი მეგობარი ჰყავდა, როგორც იყვნენ, მაგალითად ტერ-ლუკასოვი, ლაზარევი, ლორის-მელიქოვი და სხვანი მრავალნი ბებუთაანნი, თუმანიანნი, ყორღანიანნი, არღუთაანნი. მაგრამ წრეს გადასული ანგარება ამა ხალხისა ჰბადებდა მასში ანტიპატიას იმ წოდების შესახებ, რომელიც ვაქრობითა და აღებ-მიცემობით სცხოვრობს და რომელსაც მთელი კახეთი დაგირავებული ჰქონდა. იმის დასამტკიცებლად, თუ როგორ დამდიდრდნენ ზოგიერთი სომხები ქართველების ოფლით, პოეტმა გვიამბო ერთხელ შემდეგი გასაოცარი ამბავი.

— როცა თბილისის გენერალ-გუბერნატორად ვიყავი — სთქვა პოეტმა — ჩემთან მოვიდა ერთი კუმისელი გლეხი და შემებვეწა, გამომეხსნა ის უღმერთო მოვალე სომხის ხელიდან, რომელიც ათ თუმან ფულში ერთ ურემ ღვინოს ართმევდა სარგებლად ყოველ წლივ. ეს სარგებელი იმ ზომამდის გარდამეტებული და დაუჯერებელი იყო, რომ მე დავიბარე მოვალე სომეხი.

— ღმერთი არ არის შენში, ძმობილო, რომ ასეთ საშინელ სარგებელს ართმევ ამ საწყალ კაცს? არა გრცხვენიან?

— რა ვქნა, ბატონო, ნაღდი ფული მიმიცია; თქვენც მოწამე ხართ, ფულს სარგებელი უნდა.

— როგორ თუ მე მოწამე ვარ! ამისთანა უღმერთო სარგებლის მოწამე მე რად ვიქნები?

— აი, შენი კირიმე; ნახეთ თუ თქვენ არა გაქვთ მოწერილი ხელი.

ამ სიტყვებით მოვალემ გამომიშვირა თამასუქი. გავხსენ და გულს ელდა მეცა! ჩემგან ხელმოწერილი კი იყო ეს ქალღი, მაგრამ როგორ? „პარუჩიკი თავადი. გრ. ორბელიანი“. პარუჩიკიდან მე გენერალ-ადიუტანტი გავხდი, მთავარ-მართებლის მოვალეობის აღმასრულებელი შევიქენ და საწყალი გლეხი კი სულ ყოველ წლივ იხდიდა ათ თუმანში ერთ ურემ ღვინოს. მე ავენთე, ცეცხლი მომეკიდა და ფხრაწ! ფხრაწ! დავხიე ის თამასუქი, პირში მივაყარე იმ სომეხს სიტყვებით: „წადი, მიჩივლე საცა გინდა, შე უღმერთო“ და გავაგდე ჩემგან! ახლა თქვენ იანგარიშეთ, რამდენი ათი თუმანი წაიღო იმ სომეხმა 25--30 წლის განმავლობაში.

ორბელიანის გვარზე ლაპარაკს ერთხელ შევესწარ პოეტთან და არ შემძლია არ აესწერო მთელი სცენა. ერთ საღამოს, მე რომ ვიყავი ისე, შემოვიდა პოეტთან გენერალი საგინოტი.

— წაიკითხეთ, კნიაზო?

— რა?

— ტიფლისისკი აბიაველენია.

— რაო?

— აი, ჩვენ... X...ზე რომ დაუწერიათ?

— ვინ X...ზე?

— ჩვენს ო-ზე.

— რაო?

— სულებნი პრისტავმა ცხენი უნდა გაუყიდოსო.

— რათა?

— ვალი მართებია და იმის გასასტუმრებლად.

— ოჰ! ეგლა აკლდა ჩვენს ოჯახს! გზაზე პრისტავი დაუხვდეს ჩვენს გვარის კაცსა და ცხენიდან ჩამოსვას! ვაი, სირცხვილო!

ესა ჰსთქვა და პოეტი წამოდგა თავის სავარძელიდამ. მეტის-მეტის მღელვარებისაგან იმან დაიწყო ოთახში სიარუ-

ლი ჯერ წყევითა და გინებით, მერე ხმა გაკმედილი, დაღუ-
მებული. ერთხანს დადიოდა ასე და მერე მოგვიახლოვდა ჩვენ
და ნაღვლიანად, ამოხვრით სთქვა პუშკინის პოემიდან:

Такъ вотъ судьба твоихъ сыновъ,
О, Римъ, о, громкая держава!

მივდივართ ორბელიანნიც. საშველი არსით არის, მივ-
დივართ! მახლას!“

მაგრამ ყოველს ამგვარს სამწუხარო მოგონებას ან გაგო-
ნებას—ყოველს სულიერს კეთებას პოეტი რაღაც ნაირის
მადლით—მარტო მისთვის მინიკებულის მადლით, რაღაც ნაირის
მანქანებით ერთბაშად განაქრობდა და ერთ-წამის წინად მო-
ღრუბლულს სულს ეფინებოდა მხიარულების სხივი, მოღვრე-
მილი შუბლი სწორდებოდა, პირის სახე იშლებოდა, და
ტუჩები შეიქმდნენ ღიმილს.—რუსთაველი სწორედ ამ გვარს
კაცსაა რომ უწოდებს „სევდისა მუფარახათ“.—უსიამოვნო
ლაპარაკს გულთ-მისანი მოშაქრვიდა სხვა და სხვა გვარის სასა-
ცილო ამბებით, ანეგდოტებით, ხუმრობით.

მისი ხუმრობა, მასავით კეთილი, უწყინარი, ლაზათიანი
არ იყო არც გესლიანი, არც მწყველელი. ერთს ნათესავს ქალს,
რომელიც ხშირად ნატრულობდა, არიყის ნახვას, პოეტი ეუ-
ბნება:

— ძალუა რა დაგემართა სულ პარიეი, პარიეი. ჩენი
პარიკმახერი ბერლემონი ხომ გინახავს? წარმოიდგინე ერთი
მილიონი ბერლემონი და მაღალი ძალიან მაღალი სახლები
და ვითომ პარიეი გინახავს.

მეორე ძალუას, რომელიც სამზღვარ გარეთ იყო, ისა სწ-
ერს:

„... გეყოფათ კარგია მაგდენი ტანტალი. რით ვერ შეი-
ტყეთ, რაც ვენა არის ის არის პარიეიც, მილანიც, ჟენევაც,
ბერლინიც, რომიცა! განსხვავება არის ისა, რომ ზოგი დიდია,
ზოგი პატარა და ენევაში არის ტბა როგორც ჩვენს კუმისში,
პარიეში არის ტულიერი, რომში სობორო პეტრე-პავლესი,
მილანში თეატრი სკალა სულ დიდროანნი შენობაები, და

რა უყოთ? მაგაზინებიც ერთი და იგივეა. გეყოფათ, წამოდით. აქედამ მილანამდის იარე, იარე და კუმისის ლელვი კი ნახე; აბა რას დარბიხარ ტყვილად.“

ათასში ერთხელ კი მისი ხუმრობა საშინელ სატირად გადაეკვროდა ჩვენს საზოგადოებას.

ერთი მაგალითი მრავალთაგან:

ჩვენი ყმაწვილი კაცების უთავბოლო სწავლას და ნასწავლის ცხოვრებაში გამოუყენებლობას პოეტი სასოწარკვეთილებაში მოჰყავდა. ერთ ყმაწვილ კაცს, რომელიც რუსეთში აპირებდა წასვლას, პოეტი ეუბნება

— წადი, შეილო, ღმერთმა ხელი მოგიმართოს, მაგრამ გეთაყვა, აგრონომი ნუ მოხვალ.

ორბელიანიანის მიწერ-მოწერა სავსეა ამ გვარის ოხუნჯობით. შორს რომ არ წავიდეთ, გადმოვწერთ აქ სამიოდოთხს სხვა მინუსს.

ნაწყვეტი ბაბაღე საგინოვთან მინაწერის წიგნიდამ:

„... მოვედი ზაქათალას და დამხვდა სამხიარულო ამბავი: ილიკოს ორი ვაჟი. ეს მე არ მიკვირს: მე რომ ცოლი შევიერთო სამს ვაჟს ვაყოლებდი...“*)“

თ. ლევან მელიქოვთან მიწერილის წიგნიდამ:

„... ეყოლა ვაჟი იაკინთეს ქალსა. ეყოლა ვაჟი ჩემს დისწულს ნინუცასა და სხვათა ცხრათა სულ ვაჟები. დიდი ომიანობა უნდა მოხდეს ამ ანგარიშით...“**)

ამასთანვე მიწერილს წიგნში, როდესაც პოეტი იყო სამოცდა სამის წლისა, ჩვენ ვკითხულობთ:

„რაც შემძლიან, ვარშიყო; მთავარ-მართებლობას თურამე ასე სცოდნია“.***)“

ის სწერს პოლკოვნიკს ერმოლოვს, პეტერბურგს:

„... Цалую тебя, цалую твоихъ дѣтей, даже 18 дѣтню дочь. Ничего, за три тысячи верстъ можно посылать

*) წერილი 28 ოდ. 1853 წ.

**), წერილი 1862 წ.

***) წერილი 19 ნოემბ. 1862 წ.

горячіе пощѣлуи, которыя охладѣють до замерзанія, пока дойдуть до ея глазъ-“*)

პოლკოვნიკს ერზოლოვს, პეტერბურგს:

„ . . . გოცნა შენც და შენს ბავშვებსაც, 18 წლის ქალიშვილ-საც-კი. არა უშავს-რა, შეიძლება სამი ათასი ვერსის მანძილზე მხურვალე კოცნის გაგზავნა, რადგან გაცივლება, გაიყინება, ვიდრე მის თვალებამდე შიალწვევდეს“..

გრაფინია ოლგა ლევაშოვისას:

„ . . . Графиня!.. Вы принадлежите къ тѣмъ рѣдкимъ существамъ, которыя всё равно носятъ ли шлемъ боевой славы или просто прищипленную розу, рождаются чтобы привлекать, покорять, повѣлевать. Не знаю всѣ ли влюбляются въ васъ, но знаю всѣ уважаютъ васъ истинно и покоряются вашему возвышенному уму, вашей душевной добротѣ и той обворожительной силѣ, которая окружаетъ васъ невидимо-видимо. Что же собственно касается меня, могу навѣрно сказать, что здѣсь за горами и тамъ за морями неизмѣнно преданъ Вамъ. Нѣтъ, я совсѣмъ не то хочу сказать. Что такое преданъ? Оно не вполне выражаетъ то, что я хочу сказать? Но страшно, робость одолеваетъ: отецъ—Панинъ, мужъ—Левашевъ съ саженною грудью. Очевидно борьба неровная. Поневолѣ останавливаюсь на глупо ничтожномъ словѣ преданъ...“*)

გრაფინია ოლგა ლევაშოვისას:

„ . . . გრაფინია!.. თქვენ ეკუთვნით იმ იშვიათ არსებათ, რომლებ-ბსაც—ერთია სამხედრო დიდების მკზარადს ატარებენ, თუ უბრალოდ ვარდი აქვთ გულზე მიმაგრებული—დაბადებითვე დაქვევებით ხოლმე ნიჭი მიზიდვისა, მორჩილებისა, ბრძანებისა. არ ვცი, ყველას უყვარხართ თუ არა, მაგრამ ის-კი ვიცი, რომ ტეშმარიტად პატრვის გცემენ და თქვენს მა-ღალს გონებასა, კეთილს ხელსა და მომზიბელეს ძალას, რომელიც უხილა-ვად თუ ხილულად გარს გახვევიათ, ჯველა მორჩილებს. ხოლო რაც შემე-ხება მე, შემიძლიან დანაშდვილებითა ვსთქვა, რომ აქაც, მთებს აქვთ და იქაც, ზღვების იქით, ყველგან და ყოველთვის თქვენი ერთგული გაბლა-ვართ. მაგრამ, არა, ეგ როდი ბინდა ვსთქვა სრულიადაც, ერთგულობა

*) წერილი 10 იანვარს, 1872 წ.

რა არის? სრულიადაც ვერ გამოძახატეს მას, რის თქმაც მე მინდა. მაგრამ მეზინიან, გაუბედავობა მძლევს: მამა—პანინია, ქმარი—ლევაშოვი, რომელსაც საყენია სიგანე გულ-მკერდი აქვს. ეპეი არ არის, ბრძოლა უსწარო იქმნება. უნებურად ისევ ამ ტურტუურსა და უბრალო სიტყვა „ეჭვულებახე“ უნდა შევსდგე.

ქენინა ოლგა გრუზინსკისას:

„ . . . Въ прошломъ году сестра Варинька *) передала мнѣ ваше желанье имѣть маленькій кинжалъ для кабинета... я спѣшу поднести его къ вамъ вмѣстѣ съ выраженіемъ чувства моей истинной преданности... Примите и владѣйте имъ, не вынимая изъ коженъ.

При этомъ невольно рождается вопросъ на что вамъ, моя царица, кинжалъ? Чтобы поражать вы владѣете оружіемъ болѣе опаснымъ, болѣе могущественнымъ: ваша повелительно царственная осанка, ваши глаза, польные живительнаго свѣта покоряютъ всё вашему подножію и покоряясь будутъ благословлять судьбу свою. Къ чему же кинжалы?*)

ქნ. ოლგა გრუზინსკისას:

„ . . . ჩემმა დამ ვარინკამ გადმომცა შარშან, რომ კაბინეთისათვის პატარა ხანჯალი გდომებოდა... ვისწრაფე მოგართვათ და თან ჩემი ერთგულებაც გამოგიცხადოთ... მიიღეთ და უფლობდეთ, მაგრამ ქარქაშიდან-კი ნუ ამოიღებთ.

მაგრამ უნებურად აღმეძვრის კითხვა. რად განდათ, ჩემო დედოფალი, ხანჯალი? გასაგმირად ხომ უფრო საშიში და უფრო მძლავრი იარაღი სხვა გაქვთ. ეს გახლავთ თქვენი ბრძანებლობითი, მეფური წარმოსადგეობა და ცხოველს მყოფელი ნათელი თვლები, რომლებიც ყოველსავე გიმორჩილებენ და დამორჩილებულნი ბედსა თვისსა კურთხევით იწინიებენ. ხანჯალი რადად განდათ?*

ხან და ხან პოეტის ხუმრობა რაბლეს დაწერილიდამ ამოღებულის კალმით არის დაწერილი. ერთს ნათესავს ქალს, რომელიც წყლებზე იყო წასული სასიმრთელოდ და რომელმაც მოიწერა ქალაქს, ახალ გაზდა პროფესორი მწამლობსო, პოეტი სწერს:

*) წერილი ურიცხვა არის.

„... აბა, რა საკურველია, პროფესორი, ყმაწვილი კაცი გვართაც ობოლენსკი კარგი მოსაწონი ჰაქიმი იქნება, მეტადრე დედაკაცური სნეულებისა. ოჰ! რა სიამოვნებით გადაწეპ და უჩვენე ყოველივე სხვათათვის დაფარული. ფუ, ფუ, თქვე უნამუსო დედაკაცებო.“ *)

გულ-კეთილ ხუმარას, პოეტს, გულიც ჩივილი ჰქონდა ეხლა და თავიც მდაბალი. ის უღმობელი დრო ბრძოლისა და აბრეკობისა, როდესაც ავარიოს ხანი შეუბრალებლად აქრევილებდა დამნაშავეთა თავებს, წავიდა და ბუნებრივთა მიდრეკილებათ თვისი საკუთარი თავისუფალი გზა იპოვეს. ის იყო „შეწუხებულთა და გაქირვებულთა ნუგეშინის მცემელი“ (მე შემძლიან გრძელი სია შევადგინო იმ პირთა, რომელთაც ეწეოდა პოეტი ან ფულით, ან მთავრობასთან რეკომენდაციებით), იყო ღმობიერი, ზრდილი; თავაზიანი—თავაზიანი იმ ზომამდის, რომ ეძნელებოდა პირში სიმართლის თქმა, თუ ეს სიმართლე საწყენი იყო ვისთვისმე. ამიტომაცაა ერთმა ჩვენმა პოეტმა „ქალაჩუნა“ დაარქვა იმას. ეს თავაზიანობა—მე ვამბობ იმ ზნეობის თვისებაზე, რომელსაც რუსულად ეძახიან „деликатный“-ს—ამხილებდა ორბლიანში ნამდვილს განხორციელებულს არტისტსა, რომელსაც არ უყვარდა რა არცა უზღელი, არცა უშვერი, არცა უთლელი,—ქცევა და საგნები, რომელთაც იმავე რუსულ ენაზე დასახვენ სიტყვითა „грубый“. იმის ხასიათს იმოდენად სკარბობს მორიდებულობა, რომ იგი სწერს ბარონ ნიკოლაის, რომელმაც თხოვა დასაბეჭდათ იუბილეზე წარმოთქმული მისი სიტყვა.

... Признаюсь, мнѣ всегда казалось щекотливымъ подвергать невольно Суду печати выраженіе задушевныхъ чувствъ.“ **)

ამ წუთის სოფელში ყოველ კაცს ემძიმება ვალის გადაღება, ორბელიანს კი... გადახდევინება. რას ვამბობ გადა-

*) წერილი 31 ივლ. 1882 წ.

**) წერილი 21 ივნისს 1871 წ.

ხდევინება? მოთხოვნაც-კი, მოგონება, რომ იმისი ფული მართებს ვისმე. ერთს დიდს, დიდს მოხელე პირს—რუსთაგანს, რომელსაც პოეტის ფული მართებდა, ისა სწერს:

„ . . . Сижу я и думаю, долго, долго думаю о томъ какъ сдѣлать, чтобъ письмо это вышло такъ мягко-кротко, такъ нѣжно, чтобъ при чтеніи его не возмутилось ваше спокойствіе неожиданностью, не похмурились ваши брови, не испортитъ вашего аппетита, къ которому такъ усердно располагаетъ коджорскій воздухъ!— Но при этомъ глубоко чувствую, что это было бы не въ порядкѣ вещей, выше силъ человѣческихъ, потому что самая сущность моей просьбы такъ жестка, такъ ненавистна всему роду человѣческому, что нѣтъ возможности принять её хоть мало-мальски снисходительно, я говорю... т. е. я только имѣю намѣреніе сказать, но... какъ сказать... возвратите мнѣ мои деньги! Уфъ, гора свалилась съ плечъ!...“ *)

„ . . . ვზივარ და ვფიქრობ, ვფიქრობ დიდ-ხანსა, როგორ მოვახებო ისე, რომ წერილი ესე უწყინარადა და რბილად როგორმე შევადგინო ისე ნაზად, რომ მისმა წაკითხვ მ თავისს მოულოდნელობით მყუდროება არ დაგირღვიოსთ, წარბები არ მოგიღუშოთ და არ წაგინდინოთ მადა, რომელზედაც კოჯორის ჰაერი ასე კარგად ჰქექილებს!—მაგრამ ვგრძნობ ამასთანავე ღრმად, რომ შეუძლებელია, ადამია ის ძალას აღემატება, ვინაიდან თვითონ ბუნება ჩემის თხოვნისა იქამ ს უწყალო და საზიზღარია მთელის ადამის ტომისათვის, რომ მისი რ. უ. თავეზიანად მიღება შეუძლებელია მოგახსენებთ... ე. ი. განზრახვა მაქვს მხოლოდ მოგახსენოთ,—მაგრამ... როგორა ესთქვა... დამბრუნეთ ჩემი ფული უპ, ძლივს არ მომეშვა ლოდვიითი..“

თავისი ახლო ნათესავი ქალი რა არის, პოეტი იმასაც არ მისწერს ბრძანებითს სქესზე: შემომპითვალე ჩემმა ძმისწულმა ეგზამენი როგორ დაიქირაო. არა, ის ისეთ ფორმას იპოვის თავის წერილისას, რომელსაც სხვა ღირსებათა შორის მაინც და მაინც ის თვისება ექმნება, რომ არ მოაწყენს მკითხველს. თითქო პოეტი ერთის თვალით მის წინაშე მდებარე ქალაღდს უყურებდეს, და მეორეს თვალთ ადრესატის

*) წერილი 8 აგვ. 1873 წ.

პირის სახეს. იმის კალამი სულ იმას სცდილობს, მკითხველის პირის სახეზე ერთი ხაზიც არ დააჩნდეს უკმაყოფილებისა. აი ამ წერილის დასაწყისიც:

„Мой другъ Варвара! Имѣю честь, или точнѣе выразиться, честь имѣю прислать вашему здоровію 300 руб., и этимъ можно бы закончить письмо; но, странно, откуда рождается вопросъ: видала ли ты конскую скачку? Когда одинъ самонадѣянно несется, какъ вихрь и въ минуту проскакиваетъ кругъ, въ то же время другою тащится за нимъ джанджаломъ, въ потѣ лица, задыхаясь, но всетаки приходитъ когда нибудь къ цѣли! Этимъ сравненіемъ я хочу спросить тебя: Георгій пролетѣлъ-ли экзаменскій кругъ, или джанджаломъ спотыкаясь дотащился до 4-хъ или 5-и балловъ.“ *)

„მგობარო ჩემო ბარბარე! მაქვს პატივი, ანუ უყვთ რომ ვსთქვათ, პატივი მაქვს თქვენს ჯანმრთელობას 300 მან. ვახლო და წერილიც გავათავო ამითი, მაგრამ უცნაურია სწორედ, არ ვიცი, საიღამ მებადება კიი ხვა: გინახავს თუ არა ცხენის დოლი, როდესაც ერთი იმედიანად მიჰქრის ქარივითა და ერთს წამში გაიბრუნს წრესა, ხოლო მეორე ამ დროს ოფლში გაქანებული, ქაქანით მისდევს ჯანჯალითა, მაგრამ მიანიც მიადწევს ოდესმე მიზანსა! მინდა გკითხო ამ შედარებით: გაარბინა გიორგიმ ეგზამენებისა წრე, თუ ჯანჯლობით მიადწვია ბორძიკით 4-ისა და 5 ნიშნამდე“

ეხლა კი დავაკვირდეთ შინაურს ცხოვრებას.

მაგრამ... ჯერ ნება მიბოძეთ წარმოვუდგინო თქვენს სულგრძელებას: ნინიკა, ზახარკა, სოლომონ, პოეტის თავდადებით ერთგულნი მოსამსახურენი. უცოლ-შვილო კაცის ცხოვრებაში მოსამსახურეს, მეტადრე იმისთანა მოსამსახურეს, რომელიც განუშორებლად ახლავს კაცს მთელი მისი სიცოცხლე, დიდი ადგილი უჭირავს. ნებით თუ უნებლიედ ასეთი კაცი ემორჩილება მოსამსახურის გავლენას, თუ მართალია ევროპიული ანდაზა „მითხარ ვისი მოყვარე ხარ და მე გეტყვი რა კაცი ხარო“, ისიც უნდა მართლა იყოს „მითხარი რა მოსამსახურე გყავს და მე გეტყვი ვინც ბრძანდები“, ან უფრო ჩვენებურად რომ ვსთქვათ: როგორიც ბატონი, ისეთი მსახური

*) წერილი 24 თებერვ. 1874 წ

ორბელიანისთვის მოსამსახურენი წამდელი მგობარნი იყვნენ, რომელთაც ის სიტყვას უგონებდა, რომელნიც ისე დაახლოვებულად გრძნობდნენ თავის თავს პოეტთან, რომ ზოგჯერ უჯავრდებოდენ კიდევ.

უხუცესი მათგანი, ნინია, უეჭველია, მკითხველებს ეხსომებათ პოეტის დღიურიდამ—ემსახურებოდა ორბელიანს, როდესაც იგი იყო რუსეთში როტის კამანდირათ. მას აქედნ ორმოცდა ათი წელიწადი ის ერთგულად ემსახურებოდა თავის ბატონს და ბატონსაც კარგად უყვარდა იგი: იმის წერილებში ხშირად შეხვდებით ნინიას ამბავს. „ჩემი ნინია დაიქრა, „ჩემ ნინიას ჯვარი დავსწერე“, „ჩემი ნინია ავით მყავს“ და სხ. ამ გვარები. — ზახარკა ემსახურებოდა პოეტს ლეკების დროიდან. ამას წილად ხედა შამილთან მიწერილ წიგნში ხსენება და დარღში წასვლა დატყვევებულებთან. — უმრწემესი, სოლომონ, იყო ხელ-მოსამსახურე ბიჭი პოეტისა—სიბერის დროს—რომელსაც ის უწოდებდა თვისდა ნუგეშად. „მე ვარ დავრდომილი, რომელსაც არ გამოაჯგა არც და, არცა რძალი, არცა სხვა ვინმე—სწერდა პოეტი ხუმრობით თავის რძალს ქეთევან ორბელიანს. — და დადამრჩა ჩემ ნუგეშად ჩემი სოლომონკა. ღმერთმა მიცოცხლოს; ესეცა კმარა ჩემთვის“. *) საზოგადო შენიშვნა: ორბელიანი თითქმის ერთად ერთი ქართველი კაცი იყო ქალაქში, რომელსაც იმერელი მოსამსახურე არა ჰყოლია.

ყოველ დღიური ცხოვრება პოეტისა წინდაწინ დადგენილ გზაზე მიდიოდა დიდის ხნიდან. ადგებოდა თუ არა დილა-ადრიანათ—მზესთან ერთად გამოდიოდა დილის ნიაფზე შინელ-წამოსხმული და დიდ ხანს დადიოდა ბალკონზე, საიდანაც ერთის მხრით იმის თვალთა წინ იშლებოდა მშვენიერი სურათი გრძლად აღმართულის კავკასიის მთებისა.

დაძინებულის ქვეყნის გამოღვიძება იმდენად სასიამოვნო იყო იმისთვის, რომ გულ გრილად არ შეეძლო დილით

*) წერილი ქართლ-ორბელიანთან 23 იულ. 1882 წ.

მძინარეების დანახვა. თავის დისწულს თავადს ნიკოლოზ ერისთავს, რომელიც ხშირად ნაშუალამევის სამ-ოთხ საათზე მოდიოდა კლუბიდან, პოეტი დილა ადრინად აღვიძებდა.

— დილა ერისთავო, ადექ, ნუ გძინამს; გამოიხედე, ღმერთი ქადა-პურსა ჰყრის; ამ ტყვეებით დაუბრაახუნებდა მაგრა ფანჯარას და მანამ არ მოეშვებოდა, სანამ არ გამოაღვიძებდა. შემდეგ განაგრძობდა ბალკონზე სიარულს, რომელსაც არ შესწყვეტდა უთუოდ დანიშნულ დრომდის. რომ ადრე ეთხოვნათ მისთვის ქვემოდ ჩამოსვლა, ტყუილი იქნებოდა, „მოიცა, შეილო, აი-აი ხომ ხედავ ამ თითებს, ხუთჯერაც გავივლი და ჩამოვალ“.

სეირნობის შემდეგ პოეტი ჩამოდიოდა თავის კაბინეტში, საცა სვამდა ჩაის.

— ბიკო, სოლომონ, აბა მოიტა ის რაღაც არის ცხელ-ცხელი.

ჩაის დროს გადაათვალიერებდა უკანასკნელი წლების კედლის კალენდარს, რომელშიაც პოეტი დღითი დღე სწერდა სახსოვრად სხვა და სხვა დღიურს შემთხვევას, ამინდის მდგომარეობას, თავის სიმრთელის ამბავს და იქვე სწერდა იმასაც, თუ წინა დღით რა მოხდა (მოხუცებულობამ უწინდელი დღიური ამ კალენდარზე მოაგდო). მერე მოჰყვებოდა გაზეთების კითხვას წითელ-ლურჯის კარანდაშით აღქურვილი. ფერადი კარანდაში ხვდებოდა უმეტეს ნაწილად ქართულს გაზეთს „დროებას“. რომ არ მოეწონებოდა იმას რამე აზრი, ან სიტყვა, ან სიტყვების შეთანხმება, სტრიქონს ქვემოდ ხაზს დაუსვამდა და განზე დაუწერდა: „ეს ასე არ არის“, „ეს რა ქართულია“, „თუ ეს ქართულია მე არა მცოდნია რა“ და სხ. ამ გვარები, რომელზედაც ჩვენ ვილაპარაკებთ ქვემოთ, როდესაც პოეტის ნაწერებზე გვექნება ბაასი. გაზეთებს შემდეგ პოეტი სწერდა წერილებს ჯერ შავად, — რომ პირი დაერჩინა სამახსოვროდ, — და შემდეგ თეთრად. სხვა და სხვა გვარობა ამ წერილებისა გამოუღვეველია, თუ ვისმე ესაყვედურება რასმეს, ის ასე იწყებს თავის წიგნს: ასე არ უნდა,

აღექსანდრე, თორემ შენ იცი; თუ თითონ არის ვისმესთან დამნაშავე, ის ამბობს ნაწერში: ესცოდე ცად მიმართ და წინაშე შენსა, დავრჩი პირშავად; თუ ვისმეს ქართველთაგანს უნდა შეაბრალოს მთხოვნელი, ის ამ გვარად იწყებს რეკომენდაციის წერილებს: შეწუხებულთა და გაქირვებულთა ნუგეშის მცემელო.—რუსულს პოეტი ჩინებულად სწერს. მგონია თვით. ტურგენევი არ დაიწუნებდა მის წერილების ხელის მოწერას. ხან და ხან კი განგებ ამ ნაწერებს ქართული კილო გადაჰკრავს. როცა ამდენი გალიციზმი და რუსიციზმია, რა იქნება ერთი ორი გრუზინიზმიც იყოს. თავადი მირსკი რომ გადვიდა რუსეთში, პოეტისწერს იმას: Что братъ Дми-итрій, уѣхали и уѣхали, წახველით და წახველით. ეხ! Тебѣ да твоя Россія! ეს გრუზინიზმი ხანდახან ლაპარაკშიაც აქვს პოეტს. ერთხელ, როცა იმას, თვალით ავათმყოფს, რუსის ქალები ნახვენ და ავათმყოფობის მიზეზს კითხავენ, ის ეტყვის:... Это такъ... ходитъ—ჩვენში რომ იტყვიან—დადისო.

წერილები, რომელთაც უფრო ~~საზოგადო~~ ხასიათი ჰქონდა, ვიდრე კერძო, ნამდვილ მოთხოვნილებათ—მეექმნა იმას მოხუცებულებათ. ყოველს ღირს შესანიშნავ შემთხვევის შემდგ სიტყვიერის სჯისა იგი სჯიდა კალმით. სხვა კაცი, სხვა პირობაში მყოფი, ან მემუარებს დაუწყებდა წერას მის ადგილზე, ან გაზეთების სტატიებს. ეს კი ცოცხალ კაცს სწერდა ცოცხალ საგანზე. არა ერთი მალალ ხარისხზე მდგომი პირი არ დარჩენილა, არც კავკასიაში და არც პეტერბურგში, რომელთანაც იმას არ ჰქონოღეს პირ-ახსნილი მიწერ-მოწერა: და ვინ არ იცნობდა იმას, ვის არ უმსახურნია იმის ხელ ქვეით კავკასიაში, ვინ არა გრძნობდა მისდამი ღრმა პატივის-ცემას. მისნი ახლო ნათესაენი და მეგობარნი, იმის წერილებით განებივრებულნი, ავგაროზივით ატარებდენ მის ბართებს. 1883-ს იყო თუ ოთხს, არ მახსოვს კარგად, დიმიტრი ჯორჯაძემ გადმომცა სამოციოდე წიგნი პოეტისაგან მინაწერი, რომელთ შორის ამ გვარი წერილიც შეუნახავს განსვენებულს: „ჩემო ბატონო დიმიტრი! გთხოვ ხვალ, ესე იგი

სამშაბათს, მობრძანდეთ ჩემთან სადილად სამ საათზე ქართულს — ჩიხირთმაზე. თქვენი მარადის ერთგული გრ. ორბელიანი“ *) ბევრი წიგნი აქვს პოეტს მინაწერი ბარბარე ორბელიანთან, ლევან მელიქიშვილთან, ნიკო ქავკავაძესთან, დიმ. მირსკისთან, ეკატ. დადიანთან, საგინოვებთან, ოგლობჟიოსთან. — პოეტს უყვარდა დალაგებული, „თავიდამ დაწყებული“ წერილები, გატენილი ახალის, „ნემსიდამ ამოღებულის“ ამბებით. თუ სხვა მისაწერ ამბავს ვერ იშოვნოდა, ის საზოგადო საგაზეთო ამბებით იყრიდა წერის ქინს. „მიხაილოვის ხილზე დაიწვა მიწხოვეის ღუქნები—სწერს იგი ნიკო ქავკავაძეს. ესეც ერთი ამბავია და ამ ხელად იკმარე... შემდეგ ღმერთი შეგვეწევა.“ (***) სამაგიეროდ მეგობრებისაგანაც ითხოვდა პოეტი ვრცელ ამბებით სავსე წერილებს და ჯავრობდა, თუ ბარათი ამბავს არ მოუტანდა. „ილიას წიგნი მომივიდა, —სწერდა ის თავის ძმას ზაქარიას—რომელიც ისევ უკან გაუგზავნე, ამიტომ რომ ერთი თაბახი დაბლარჯული სულ ცარიელი ხოხოროს და ბოხოროს იყო,—მოდნის სიტყვები გახლავსთ ქალაქში. თითქოს არც სახლი გექონდეს არც საქმეები, რომლისაც შეტყობა ჩემთვის საჭირო არ იყოს. რა უყო! ქართული ანდაზაა „ხევრე და ხევრე.“ (***) როგორც ნამდვილ ევროპიელს, პოეტს არ უყვარდა, როცა წერილს დაუგვიანებდნენ. „რას წამს ეს წიგნი მოგივიდეს—სწერს ის ანტონ ორბელიანს—მაშინვე მომწერე... ამას ნუ იტყვი, ხვალ მივწერ, სადილს უკან დავწერ, აბანოდამ რომ მოვალ მაშინ მივწერ; ამაში ღღეები გავა, დაგვიანდება და მას უკან იტყვი, ეჰ, რაღა მივწერო“.

წიგნის დაგვიანების გამო ის სწერდა ერთ დროს თავის ძმისწულს თ. გიორგი ორბელიანს:

„... Да будетъ позволено мнѣ спросить у вашего здоровья какая же причина задерживаетъ тебя писать“.

*) წერილი ურიცხვო.

***) წერილი 18 მაისს 1877 წ.

***) წერილი ხუნძახილამ ურიცხვო.

ко мнѣ? Вѣдь я же вовсе отказался отъ твоихъ записокъ. Служба? вѣрю она отнимаетъ много времени. Но не вѣрю, что бы всѣ военно-служащіе, т. е. вся русская миллионная армія, занятая службою, никогда никому не писала, за неимѣніемъ времени. Въ такомъ случаѣ къ чему же учать писать если не могутъ никогда писать *)).

თ. ჭიორგი ორხელიანს:

„ . . . ნება მომეცით, ვკითხო თქვენსა ჯანმრთელობასა, რა მიზნებია, რომ წერილს არა მწერ? შენს ბარათზე ხომ სრულიათ უარი ვსთქვი. სამსახური? უთუოდ დროს დიდს გაკარგვინებს, მაგრამ არა მჯერა, რომ სამხედრო სამსახურისანი ყველანი, ე. ი. მთელი რუსეთის მილიონი მხედრობა სამსახურისა და დროს უქონლობისა გამო, არასოდეს არავის არასა სწერდეს. მაშ თუ აგრეა, წერას რაღად ასწავლიან, თუ-კი არასოდეს წერა არ შეუძლიანთ.“

XVIII *)

წერილი გათავებული არ ექნებოდა, რომ დაიწყებოდა ვიზიტები, რომელშიაც ახალი ამბები ითქმოდა მსგავსადვე თავიდან, დალაგებით. ვიზიტს მოყვებოდა სამაგიერო ვიზიტები, სარეკომენდაციოთ ვისთანმე წასვლა, საზღვადო საქმის გამოსარჩლება.

ამ სიარულში პოეტს არა ერთი უსიამოვნება შემთხვევია.

ერთხელ დიდს მთავარს მიხეილ ნიკოლოზის ძეს მოახსენა პოეტმა ტფილისის სამღვდელოების ვედრება: სასულიერო სემინარიაში ქართული ენა მოსკეს და უბრძანეთ ხელ-ახლა შემოიღონო. მთავარ-მართველს, ეს განკარგულება დიდათ ეწყინა და აღუთქვა დახმარება.

რამდენიმე დღის შემდეგ, როდესაც პოეტი ხელ-ახლა მივიდა მთავარ-მართველთან, დიდმა მთავარმა უბრძანა:

— ენაზო, მე ვნახე ექსარხოსი და მითხრა, რომ ქართული ენისთვის სემინარიაში ხელი არავის უხლიაო. როგორ მოხდა, რომ თქვენთვის ტყუილი მოუხსენებიათ?

— უქვენო უმაღლესობავ, მაშ მეც და მთელი ტფილისის სამღვდელოებაც მტერი ვყოფილვართ ქართულის ენისა.

*) წერილი 1 დეკ. 1878 წ.

— არ ვიცით, რა ყოფილხართ, მაგრამ ასეცა და, — უპასუხა მთავარ-მართებელმა, აშკარად გულნატკენმა და შემდეგ, რომ უფრო ეგრძობინებინა ორბელიანისთვის თვისი უკმაყოფილება, უბრძანა თავადს ტრუბეცკოის ლაპარაკის შესაცვლელად:

— კნიაზო, ხეალ დილას ყველაფერი მხალ იყოს სანადიროთ.

მეორე შემთხვევა ამაზე უარესია. ერთხელ პოეტთან მივიდნენ ვაშლოვანის და კუმისის გლეხები და სთხოვეს: საქართველოს სამხედრო გზაზე გავყევართ სამუშაოდ, გვიშველეთ, ნუ გაგვიყვანენო. პოეტმა იფიქრა: კავკავის გზა სახელმწიფო ხარჯით ინახება, გლეხებმა მუქთად რად უნდა იმუშაონო და გლეხები რომ იყვნენ ისე დაიბარა ერთი მოხელე პირი, რომელსაც მიზეზიჭკითხა. მოხელემ მოახსენა:

— Ваше Сіятельство, къ сожалѣнью тутъ ничего нельзя сдѣлать, ониъ вызываются по примѣру прежнихъ лѣтъ.

— აბა, შვილებო, ხომ ხედავთ იო примѣру прежнихъ лѣтъ-ო, რა გიყოთ, როგორ გიშველოთ, მაგრამ მე მაინც წავალ და „ველიკი კნიაზს“ მოვახსენებ.

: როცა პოეტი შევიდა დიდ-მთავართან, იქ დაუხვდა იმას ბარონი ნიკოლაი, თავის ამღვრეულის პირის-სახით. პოეტმა მოახსენა თავის საჩივარი დიდ მთავარს, რომელმაც ეს თითონ გაიკვირვა და ბარონს კითხა მიზეზი. ბარონმა თავის აუჩქარებელის ხმით პასუხად უთხრა:

— Ваше Высочество, по такимъ дѣламъ единственнѣмъ докладчиномъ при Намѣстникѣ Кавказскомъ состою я, остальные только доносчики.

ორბელიანი ავად გახდა. მითხრეს, ერთი კვირა ლოგინათ იყო ამის შემდეგ.

ვიზიტებს მოჰყვებოდა სადილი. მისი სადილები არ იყო ნაქები სტუმრებითა და წვეულებით. ზოგნი იტყვიან მკუდროების და თავისუფლების მოყვარეობით, ზოგნი ხელ მოქერძობით. მის ხელმოქერილობის მინუშად რამდენჯერ უამ-

ზნიათ ჩემთვის შემდეგი სცენა: ბიჭი შემოდის კაბინეტში.—
 ბატონო, ღვინო არ არის,—პოეტი ხმას არ იღებს.—ბატონო,
 ღვინო დაილია. რაო, რაო? ღვინო დაილია! აი თქვე ასეთებო და ისეთებო, სულ დაილია, დაილია, სულ ფული, ფული.
 ჰა, გადაგიწყდეთ, წადით, იყიდეთ.—ბატონო, მე რათ მაგინებ, მე ხომ ჩემთვის არ მიმაქვს ეს ფული.—ვაა, ფულე-
 ბი მოგცე და არ შეგაგინო? შენ კიდევ წადი და იმას შეაგინე, ვისაც ამ ფულებს მიუტან!

სადილი რომ გათავდებოდა, ის ეტყოდა მოსამსახურეს: „აბა, ბიჭო, მოიტა ახლა ის რალაც არის“. ეს „რალაც“ იყო ან მონოხორმი, ან შარტროზი ან სხვა რამე ლიქორი. პოეტი დაღევდა ამ სასმელს და გაშლიდა სტოლზე „დიდს პასიანტს“.

— აბა, კოლა, ერთი იფიქრე რამე თუ ამოვიდეს.

და თუ ქალაღი არ ამოვიდოდა:

— ეჰ, არ მოდის! რა იქნება, რომ ეს ერთი ქალაღი მოვიპაროთ, ხომ არავენ გვიყურებს. ოჰ, ოჰ, ეხლა კი მოვიდა და მოვიდა! დახე, დახე!

ორჯერ ითამაშებდა ამ გვარად პასიანტს და შემდეგ თვალებ დამძიმებული ეტყოდა თავის ბიქს სოლომონს ბართაშვილის ლექსებით:

„ახლა კი დროა, სოლომონ, რომა მშვიდობა ნახოს საქართველომა“*) და დაიძინებდა. ძილს მოყვებოდა საღამოს პირზე ბალკონზე სიარული მედიდურათ, თავ მოწონებით.

სიყმაწვილის გაქივრების ჯავრის ამოსაყრელად პოეტს დიდად უყვარდა მეტადრე მოხუცებულობის დროს დღღა-კა-კურად, განცხრომით და ნებიერად თავის ჩენა.

პირველი ხარისხის სტანისლივა რომ მოუვიდა, იმას უნდა ქირმალამის ხალაოზე დაიკეროს ვარსკვლავი და კნიაზ პოტემკინსავით გრძლად და ნებიერად გაწვეს დივანზე.

*) წერილი ქეთევან ორბელიანთან 23 იელ. 1882.

შემდეგ, მთავარ-მმართველის თანამდებობის ასრულების დრო რომ დაუდგა, იმას თავი სულ ზეცას მიუბჯენია. დიდის ხელმწიფის, შეიღთა იყლიმთა მყრობელის, ნაცვალი, თავი სამასის ათასის ჯარისა, პატრონი მთელის კავკასიისა, საცა ამდენი სამეფოები და სამთავროები იყვნენ, დღეში ოდესმე ცხრა შაურიანი პარუჩიკი, თავ-მოყვარეობა დაკმაყოფილებული, სახარების სიტყვისა არ იყოს, ხსნილ ყოფდარაიცა იყო სახსნელი და კრულ ყოფდა, რაიცა იყო შეკვრის ღირსი, — თავი როგორ არ უნდა აეწია მალლა!

— ყაფლან, ყაფლან, როგორა გგონია, ვინა ვარ მე, ვინ, ეკითხება ამ დროს პოეტი თავის მეგობარს და ნათესავს ყაფლან ორბელიანს.

— ვინ უნდა იყო? ორშაბათის ყეენი, ხარ თქვენმა მზემ, თავი რა მალლა მოგაქვს.

— ჰეი, შენ ისე გგონია! ამ თითებს ხომ ხედავ, აი ამ თითებს (უჩვენებს მარჯვენა ხელის პირველ სამ თითს) ერთი მოვაწერო, რომ შიგ ციმპირში ამოგაყოფინო თავი, აი მე ვინა ვარ!

სპარსეთის ყეენი რა იყო იმასთან. ის თვით გარუნ-ალ-რაშიდი იყო.

— კაცი მთავარ-მმართველი ვარ, ერთი არ იქნება გარუნ-ალ-რაშიდივით არ გავიარო ქვეყანაში და ქვეყნის ამბავი არ შევიტყოლო, სთქვა თურმე ერთჯერ პოეტმა და მარტოდ-მარტო, უამალოდ, გასწია შუა-ბაზრისაკენ.

ეს რომ შენიშნა ერთმა პოლიციის მოხელემ, შორი-ახლო აედევნა მთავარ-მართველს.

— აბა, გარუნ-ალ-რაშიდს რომ დესეტნიკები არ მოსდევდენ ქუჩაში, მოდი და ლაზათი გასწიე ამ ქვეყანაშიო, შესჩივლა პოეტმა ერთ ნაცნობ პირს, რომელიც გზაზე შემოეყარა.

მისი ბალკონიდან დაჰყურებდა პოეტი ორბელიანთა ქალების კრებას. ამათ კრებას ის ეძახდა აკადემიას, ან ადგილისა გამო, საცა ისინი იკრიბებოდნენ, კიბეს. რა არ ით-

ქმრდა ამ კრებაში! დღის ამბავი, ნიშნობა, ჯვარის წერა, ახალი ტანისამოსი, წასვლა-მოსვლა, სხვა და სხვა საიღუმლოები და სხვა და სხვა. თვითონ პოეტი ასწერს ამ აკადემიას ამ გვარად:

„სადამ-სადამოთ აკადემია ჩვეულებრივ გროვდება, ხან საყდრის კარებთან, სადაც დედუფლობს ელისაბედ, რომლის მარჯენივ ჰხის სოფიო, მარცხენივ მაიკო და პირდაპირ ნინო და მღვდელი, და ხან ესევე ყრილობა ჰსხედს სოფიოს კარებთან და ამისგამო მაშინ პირველობს სოფიო. რუპარაკის საგანი არის ეს ქვეყანა და მისი დაუსრულებელი სხვა-და-სხვაობა ამბებისა, ხანდახან გაკერა-გადაკერით, მითომ შეძრწუნებით, მოიხსენიებენ ოხერითა აწინდელის ქალების ყოფა-ქცევასა და სხვათა ზოგიერთთა სახელდობრივ, რომელნიცა შარშანდელს კაბასავით დიან აღვილად და გულუტკივრად თავს ანებებენ კმარსა და დასდევენ ხან მამიდას, ხან ბებიდას და ამგვარს უმანკოს საუბარ-შექცევაში ატარებენ დროს.

პოეტს დიდაც უყვარდა ამათ ლაპარაკში გარევა, ამათის ამბების და მითქმა-მოთქმის მოსმენა.

ხშირად თითონ შეიტანდა ამ კრებაში კორსა და წაჰკიდებდა ერთ-მანეთთან ქალებს, რომ შემდეგ ეყურებინა თამაშასთვის და დამტკბარიყო იმათის კინკლაობათა. მოგვყავს აქ ნი:უშად ერთი მისი წერილი, რომელიც იმას სახავს ქალების საზოგადოებაში.

ჩემო საყვარელო ტასია, შენგან მივირს, რომ აყოლიხარ დედაკაცობას ენა ტანტალობას, მეტადრე ს—ს კორებით გასუქებულს.

მარტო, ავადმყოფი, გამოყრუებული ვეგავე კაბინეტში. მეტად მომწყინდა და სევდების გასაქარებლად შეველ ქეთევანისას, სადაცა დამხვდა გაჩაღებული ბაასი ვილასაც სწყველიდნენ. მე რომ დამინახეს, მაშინვე ხმა. გაკმინდეს. მე, სწორედ მოგახსენო, ძალიან მეწყინა ამათი ერთბაშად დადინჯება. ვკითხე ს—ს: ქალო, რათ ეჩხუბდი? შენ ხომ არ ამოხვალ თუ არ გავსილი ამბებით, ახალი ამბავი, ახალი ამბავი რა არის თქვენს ქუჩაში?

იმან მიპასუხა: ახალი ამბავი ეს გახლავს, რომ ჩემი და დიდის ვეჩერში 3—სას.—მე ვუთხარ, რომ 3. ვინა გლია, რომ ტასო იქ მიდის. ამ სიტყვაზე მომვარდნენ ოთხივე დედაკაცები წივილ-კივილითა დიდი ხანია, განა არ ვიკითხე, რომ ჩვენი აქედამ აყრა გინდა და ყოველს ჩვენს საქმეს გვიშლი.—ამისი არ იყოს, რომ ქვეყანაში დადიხარ და ლაპარაკობ, რომ ს. იმიტომ ავად გახდა, რომ ახალს სახლში გადავიდაო. შენმა რჩევამ ააშენებინა სახლი ს—სა, თორემ იმას ფიქრშიაც არა ჰქონდა. ახლა

ქვეყანაში იმას ლაპარაკობ, რომ რატომ ს. არ მიდის ტანძისა. მე გავ-
ჩუღდი, მაგრამ ტ. და ქეთევან გაუმეხსარჩლენ და შეიქნა ერთი დიდი
ყიყინა და ხმლის ტრიალი. მე აჯათ-მყოფი, მისუსტებული, წამოველ ჩემს
დაყრუებულს კაბინეტში; გადავბრუნდო, გადმოვბრუნდი, ამტკივდა თვა-
ლები; მთელი ღამე დავიტანჯე უძილოდითა, მიადი და ამ ქუჩაში ლა-
ზათი გასწიე.

„შენცა არ გებრალეები და ყვედრებასა მწერს აბა რა ვქნა, ეხლაც
მეუბნებიან, რომ გაუახოვარნი ქალები გროვდებიან ტოლეს მალაზეინში,
ყავასა სმენ ყმაწვილ კაცების საზოგადოებაში. ესეც დავიწუნე და რა
საკვირველია ამხედრად ბევრი დამწყველეს.—შენი დაჩაგრული გრ. ორბე-
ლიანი. *)

ახლა გადაკვრით ლაპარაკი? პირში მოფერება? არაფერი
არ აკლდა: „მშვენიერო“ „თქვენს ერთგულს, თქვენგან და-
თქვენთვის დამწვარს“, გრ. ორბელიანს, როგორც ის თითონ
ამბობს თავის თავზე**). ერთს თავის ნათესავს ქალს ისა სწ-
ერს:

„ჩემო ბაბაღე! მერე: რომელიც რომ შენი ამბავი შე-
ვიტყვიო დღეს დაპატიებებისა ის ჰაზრი და იგავი ჩვენ კარ-
გად გამოვიძიო და მივხვდით!!! მანდ სიტყვა აღარ არის!!! ჰეი,
სუსტო დედაკაცებო და ამასთანავე საესენო მანქანებითა, რას
არ მოახდენთ და ვის არ დააძინებთ.“***)

ამასვე სწერს ქუთიბის მთილამ:

„შენ გენაცვალენ ყოველნი ბაზარეები, ო—რის ცოლიდამ მოკი-
დებული ჩვენს წელ-ნახ თ-მდის, მ.გრამ სენი ვლადიკავკაზის კრასავიცა
კი არ უნდა გენაცვალოს: ეგ სხვა ჯავაირია! სხვანი კიდევ ს—ბიცა;
ტ—ბიცა—მაგრამ ერთას გარდა—შენ თავს შემოგველენ. შენმა ციებ-
ცხელებამ ისინი აცხელ-აქანკალოს. სხვა რაღა გინდ.?“****)

ღირს რომ კაცმა კვალ და კვალ გამოიძიოს ორბელია-
ნის აზრი ქალებზე. ფსიხოლოგისთვის აქ საინტერესო ის არის,
რომ კაცმა დედათა სქესის სიყვარული, ცოლის შერავით

*) წერილი ურიცხვო.

***) „ცისკარი“ სექტ. და ოქტ. 1874 წ.

****) წერილი ურიცხვო.

*****) წერილი 21 აგვ. 1855 წ.

დაუკმაყოფილებელი, ერთის შეხედვით თითქო უფრო მაგარ-
ფესვიანი და შორს-გამტანი არის, ვიდრე ესევე სიყვარუ-
ლი ცოლიანის კაცისა ამ ცრუსა და მუხთალს სოფელში
ქორწინების პოეზიას თითქმის მუდამ შინაურის ცხოვრების
პროზა მოსდევს და ძლიერი სქესი თუ არ პირველსავე თვეს,
პირველსავე წელში ჰკარგავს სიყვარულის ნეტარებას და დრო-
თა განმავლობა მის მწვევ სიყვარულს უახლოვებს გულ-გრი-
ლობას. უცოლო კაცისთვის კი ქორწინება არასოდეს არ
ჰკარგავს თავის მაკლურს მშვენიერებას. თუნდ გადასული
იყოს, თუნდ არა ეს ქორწინების დრო, მისთვის ფიანდაზა
აღთქმული ქვეყანაა, საცა კაცი ბედნიერებაზე სდგამს ფეხსა.
ასეა ორბელიანიც, ~~ჯერ~~ ~~სანამ~~ ~~სოფიო~~ ბეზაკისა იყო მის და-
ნიშნულად, ჩვენ ვნახეთ რა გეარად მოელოდა პოეტი
იმ ბედნიერ დღესა, როცა იგი დაბრუნდებოდა რუსეთი-
დან და მის საბედოს შეეყრებოდა, მაგრამ სოფიო გათხოვ-
და სწორედ იმ დროს, როცა ორბელიანის ჰასაკში დადგა
კრიტიკული დრო, ე. ი. როცა იგი გასცილდა მან წელს
და მერე სხვა ცოლის ძებნა ძნელი შეექმნა. ერთს
წამს იმან განიზრახა გრიბოედოვის ქვრივის შერთვა, მაგრამ
ვერც ეს მოხდა. 1841 წელს სამეგრელოს მთავრინას ეკა-
ტერინას უნდოდა შეერთო იმისთვის თავადის ნიკოლოზ და-
ლიანის ქალი მენიკა, — შემდეგში მთავრინა აფხაზეთისა — მაგ-
რამ ესეც ჩაიშალა. ამის შემდეგ ის გახდებდა უანგარო აში-
კად ქორწინებისა და ეშისა და მთელი ორმოცი წელიწადი
ვიშობს ამათზე. ბებერი მარტო-ხელი ჯერ რუსეთშივე გამო-
ცხადდა. ერთს წიგნში ანტონ ორბელიანთან ჩვენ ვპოვებთ
წიგნის ბოლოს პოსტ-სკრიპტუმს: „ანტონ, თუ ვისმე ჩემად
ვარშიყები, ისიც მომწერე“.*) იმისი აზრით სიკოცხლეს
ლაზათი არა აქვს, თუ ეს სიკოცხლე არ არის გამთბარი
არშიყობით, ეშხით, კურკურით. ცოლის შერთვის დრო
რომ გადაუვიდა, თავის მეგობარს დიმიტრი ჯორჯაძე ეჩხუბე-

*) წერილი ურიცხვო.

ბა, რატომ ცოლს არ ირთავო. კიკო ჩოლოყაშვილი ინიშნება ვახუშტის ქალზე —სწერს იგი თავად ლევან მექიშვილს,— ამას განგებ დიმიტრისთვის ვსწერ, რომ თვალი დაუდგა მაგას: ეს რაც კი ლამაზნი ქალნი არიან სულ გათხოვდნენ და ეგ მას უკან თუ გინდ მილიონის პატრონი შეიქნეს *). ქალი ისე არ გათხოვილა საქარუველოში და პოეტს განსვენებულის ჯორჯაძისთვის წიგნი ისე არ მიუწერია, რომ შიგ არ დაგენახათ ეს სტრიქონი: ესა და ეს გათხოვდა. შენ კი თვალი დაგიდგა, ბაიყუშოო.

უცოლობას, ე. ი, უპატრონობას პოეტი სიბერეში უფრო ჰგლოვს.

„ბიძინა ჩოლოყაშვილის ცოლი წაჰვიდა დილიყანს ქმართან, რომელიც თურმე მძიმედ ავად არის,—სწერს პოეტი ტასო აგლობეიოს.—კარგის ვისაცა ჰყავს ცოლი, ვისაცა ჰყავს ქვეყანაზე ვინმე გულის შემატკივარო და ჩემსავით არა გდია ოთხს კედელს შუა და არ მოელის, როდის ინებებს სოლომონკა სანთლის ანთებას ჩემს ოთახში.“**)

მეორე წერილში ქეთევან ორბელიანთან პოეტი სწერს:

ჩემო ძალუავ ქეთევან! შენგან გამოგზავნილი წესვი მომივიდა, მაგრამ არ ვარგოდა; მოპივიდა საზამთრო, იგიც წესვზე უარესი იყო. ეს არაფერი. წესვი რა არის? საზამთრო რა არის? სიტყვა არის ხსოვნა, რომ მომიგონე მე ობოლი, ოხერ-ტიალი, ცოლი არა, შვილი არა, უდაბურ წავკისში გადავარდნილი, გადაყრუებული. აბა, სიტყვა ეს არის. ვგრძნობ და გმადლობ სულითა და გულით... 1).

პოეტის ნაწერებში ვერ იპოვის კაცი დალაგებით გამოთქმულ აზრს ქალებზე. შემდეგი, აქა-იქ გამოთქმული აზრი თითქო უფრო ხუმრობით არის თქმულიო.

დედაკაცების სიცოცხლე ქორებია²⁾.

*) წერილი 8 ოქტ. 1860.

***) წერილი 24 დეკ. 1873.

1) წერილი 15 აგვ. 1875.

2) წერილი ბარბარე ანდრონ. 27 იან. 1880.

დედაკაცისათვის მეგობრობაცა, სიყვარულიცა, ძმაცა სულ ერთის წამისა არის³⁾).

არც ერთი დედაკაცი მთელს ქვეყანაზე არა ღირს, რომ კაცმა ნახევარი ნეკი მოიჭრას მისთვის⁴⁾).

ოღონდ კი დედაკაცი გავიდეს თავის სახლიდან, ოღონდ კი სხვაგან იყოს და რაც უნდა დაემართოს ყველას მოითმენს. „ვაი, ქაა! ეს რა მოგვივიდა“—ამას იტყვის და დამშვიდდება. დედაკაცს მხოლოდ ძილისათვის უნდა სახლი და ცხოვრებისათვის და სიამოვნებისათვის გარეთ სხვაგან სადმე; იქ არის ბედნიერება, იქ უნდა თავის მოღწის ახალ-ახალი კაბაცა...⁵⁾

ვატყობ, რომ ერთობ შორს წაგვიყვანა ქალებზე ლაპარაკმა, დავუბრუნდეთ ჩვენს ყოველ დღიურს აღწერას.

„კიბილამ“ ქალებიც დაითანტნენ; პოეტმა საღამოს მნახველებიც მიიღო, დააღვიძა იმათ „ის რალაც არის ცხელ-ცხელი“ და შემდეგ წავიდა ქალაქის სათამაშოდ ან თ. ლევან მელიქიშვილთან, ან თ. მირსკისთან, ან ოპოჩინინთან, ან ინგლისის კლუბში. მათთან თამაშობდა ის პროჭერანსს, ბოსტონს, ადმირალს. „ეკოზირობ და ხან და ხან სტარია ერისთავსავით ვყვირი „ПУ, ЧОРТЬ, ХОДЯ ВЪ ЧЕРНУ“, სწერდა ის დავ. ქავქავაძეს.⁶⁾ ადმირალი სხვაზე უფრო მოსწონდა „მეტადრე, როცა იგებდა“. ქალაქში მოგება ბევრს უბედურებას ავიწყებდა პოეტს, რომ იმას დაუჯეროს კაცმა. ერთს ნათესავს ქალს, რომელიც შესჩივოდა კბილები დავკარგეო, ისა სწერს:

„О зубахъ не грусти: я давно забылъ о нихъ. Все несчастіе состоитъ въ томъ, что красивые глаза уже не заглядываются на меня пристально. Что-жъ? бѣды нѣтъ, лишь бы пришли четыре туза въ адмиралѣ“⁷⁾).

და როცა ეს ქალაქები მოუვიდოდა, თითოეულის ტუზის ჩამოსვლაზე:

³⁾ წერილი ტასო გაგარინთან 1 ივლისს 1831.

⁴⁾ წერილი ურიცხოვო რუსეთიდან.

⁵⁾ წერილი ტასო აგლობეიოს 1873.

⁷⁾ წერილი 13 სექტ. 1879.

— გრიგოლ ყაფლანის-შვილი მქვიან!

— ესეც მე გახლავარ!

— ესეც!

და ერთის ამბის-ყოფით ითავებდა თამაშს.

თამაში გათავდა და ერთი ვიკითხოდა: რომელი საათია?—

პოეტს თავის დღეში ჯიზის საათი არ ჰქონია. რამდენი ფუნ-
ლი ჩაიდო, ან ამოიღო იმან პორტმანიდამ? — არც პორტმანე
როდისმე სდებია ჯიბეში.

რამდენადაც არის შინაურს ცხოვრებაში იმას შერჩა ნაშთი
იმ აფიცრულის უზრუნველობისა, რომელშიაც ის ჰპოვნიდა
ოღესმე ნეტარებას.

— ეჰ! უცოლშვილო კაცი ვარ, ოხერ-ტიალი, საათი
ვინ მომცა, პორტმანე ვინ მომცა. შეეძლო ეთქვა იმას ჩვე-
ულეებრივის თვისის ხუმრობით.

XIX

კაცს ყოველგან შეუძლია იყოს, თუნდ იაპონიაში, თუნდ
შვეიცარიაში, თუნდ ინგლისში, მაგრამ ცხოვრებით კი მარტო
თბილისში უნდა იცხოვროს — ამბობდა პოეტი და თითონ პირ-
ველი ასრულებდა ამ მცნებას. (ის განუშორებლად სცხოვრებ-
და ქალაქში: თითონ ქალაქში ზამთრობით; ზაფხულობით ქა-
ლაქს ახლო — ტაბახმელას, კოდას, წავკისს, კუმისს. ამათში
ყველაზე უფრო ძვირფასი იყო ტაბახმელა, თამარ მეფის სა-
ზაფხულო სამყოფი.

„...ტაბახმელა, ოჰ, ოჰ, რა ტაბახმელაა, ამისთანა ტაბახ-
მელა ხომ ქვეყანაზე არ არის!! — სწერდა პოეტი ტასო აგლოზ-
ეიოს — ამისი ჰაერი, ამის წყალი უკვდავებისა, ამის გადასახე-
დავი! აგერ ყაზიბევი, აი მთა ბოარბალო, ა-იქ შილდის მთა,
აი ემანდა ყარაია და დედოფლის წყარო, თითქო სულ მე
მეკუთვნის, სულ ჩემი იყოს! 1)

და სხვა წერილებში ამავე ტაბახმელაზე:

„... Смиренно живу я въ Табахмелѣ вмѣстѣ съ
Кетеваною и Тасо и нѣтъ особенной бѣды, если домъ ста-

1) წერილი 1879 კათავე.

რზე მეა. За то воздухъ прямо изъ рая; вода изъ источника безсмертія; а виды? Прело мною картишо раскинулась чуть ли не половина Грузіи. Вотъ тамъ, бѣлоголовыѣ Казбекъ и его чудовищи-братья подпяли изъ за облаковъ головы и прямо смотрятъ на Табахмели, посылая намъ съ мягкимъ, иѣжнымъ вѣтеркомъ чудную струю свѣжаго живительнаго воздуха; а тамъ точно адмиральтейскій шпницъ снѣжною иглою вытяпулась въ небеса тушинская гора Борбало; а въ паралель имъ черныя горы, Сагурамо, Гомбори, Циви, * слѣдуютъ къ Царскимъ колодцамъ. Все вижу и все какъ будто мое! * 2)

„ . . . Табахмела! Ахъ, Табахмела; Красавица Табахмела! въ міръ только одна Табахмела...“ 3)

„ . . . Воздухъ, воздухъ Табахмельскій—чудо красоты! Его свѣжая, чистая живительная струя летитъ къ намъ прямо изъ ледниковъ Казбека и мы съ жаждою пьницы пьемъ эту струю и чувствуемъ, что пьемъ здоровье, силу, песеліе и становится легко; легко на душѣ и являются давно забытыя желанія: хочется гулять, хочется пѣть, хочется быть въ общество красивыхъ дамъ, словомъ самое пріятное настроеніе духа!..“ 4)

„... ვცხოვრობ წყნარად ქეთევანთანა და ტასოსთან ერთად ტაბახმელაში და არასა ვწუხვარ, თუ სახლი ჩემზე უარესად დახვეწებულ-მოდველებულია. სამაგიეროდ ჰაერი სამოთხისებურია, წყალი უკვდავებისა, ახლი რა სანახაობა და გადასახელებია? თითქმის ნახევარ საქართველო სურათივით ჩემ წინ გადაშლილა. ა-აგერა, თეთრ წვერა ყაზბეგისა და მის ბუმბერაზ-ძმებს ღრუბლებიდან თავი ამოუყვიათ და პირდაპირ ტაბახმელას დასცქერიან, გრილ ნიეთან ერთად სუფთა და ცხოველსმყოფელსა, მშვენიერს ჰაერს მოგვბერვენ; იქ-კი საღმირალო ანძალოსაგით(შპიცა) ამართულა თოვლის ნემსივით ჰაერში თუშეთის მთა ბორბალო; გასწვრივ მოსჩანან შავი მთები საგურამოსი, გომბრისა, ცივი, დედოფლის წყაროსაკენ წრე გაუვლიათ. ვხედავ ყველ მათ და ჩემნი მგონიან!“

„... ტაბახმელავ! ოჰ, ტაბახმელავ! ლამაზო ტაბახმელავ! ქვეყნად მხოლოდ ერთია ტაბახმელა“...

2) წერილი ბარბ. ორბელ. 8 აგვ. 1878 წ.

3) წერილი იმასვე 29 აგვ. 1879 წ.

4) წერილი იმასვე 20 ივლ. 1879.

„... ჰაერი, ჰაერი ტაბახმელისა—სასწაულია მშვენიერებისა! მისი ცხაველსმყოფელი, სუფთა და გრილი ჰაერი პირდაპირ მყინვარ ყაზბეგი-
დამ მოჰქრის და ჩვენც ლოთივით გაუმადლრად ეწაფებით და ფრძობთ,
რომ ვსვამთ ჯანმრთელობას, ძალას, სიხარულსა და სულსა და გულს
როგორაც ეფონება, დიდი-ხნის დავიწყებული სურვილი კვლად იღვი-
ძებს: მინდა ვმღეროდე, ვსეირნობდე, ლამაზ მანდილოსნების საზოგადოე-
ბაში ვიყო, ერთი სიტყვით, მეტად საამურო გუნებაზედა ვარ!..“

კოდაც კარგი რამ იყო.

„... მეტად კარგი რამ არის ეხლა კოდა თავის გაწმენილის მშვე-
ნიერის ჰაერით და ამწვანებულის მინდვრებითა გაზაფხულსავით! ვისაც
სიმთელე უნდა, ამოვიდეს კოდაზე. კოდა სჯობია ყოველს დეკობთსა;
მეტადრე, როდესაც მთვარე გაბადრული ამოდის მძიმედ, ხელჰწიფურად
შუქისა მომთენი. პაჰ, პაჰ, პაჰ, პაჰ, რა შეედრება! *)

ერთ დროს ბორჯომიც მისი იყო, მაგრამ ის დრო წავი-
და. 1851-ს წელს ის სწერდა თავის ძმას ილიას:

„... ბორჯომი ჩემია; მე გამიჩეია მანდა ლაზხათები მაშინ, რო-
დესაც სახლების მაგიერ გვედგა კარვები; მუზიკის ნაცვლად ჰგალობდნენ,
ბულბულები; სადაცა არ იყო გზა და ჩვენცა ვიმალეობდით ქალაქებში,
ბუჩქებში... ეჰ, კვიფი იყო და წავიდა ისე, ვითარცა წავა ყოველივე ამა
სოფელში.“ **)

ამ საზაფხულო აღგილებზე, კოდა-ტაბახმელას, მეტადრე
ტაბახმელას, ქალაქის ხმაურობას და ვიზიტებს მოშორებული,
მოხუცი პოეტი სტკმებოდა ბუნების სიმშვენიერით და მარ-
ტობით. მის ფეხ ქვეშ ფართოდ, ფართოდ გაშლილი იყო
მისი საყვარელი თბილისი, აი დიდუბე, აი მტკვარიც, აი
სიონის ჯვარი, რომლის გამო წამებული იყო საქართველო,
აი კრწანისის მინდორიც, საცა პაპა მისმა, მეფე ერეკლემ
დალია თვისი ვაჟ-კაცობა... უნებლიეთ მისნი ფიქრნი რბო-
დნენ საქართველოს წარსრულისაკენ. უნებლიეთ აგონდებო-
დნენ მას მის გვარის შესანიშნავი სარდალნი, განთქმულნი
ვაჟ-კაცობითა და თავგანწირულებითა. რამდენი საუკუნე

*) წერილი ქეთ. ორბელიანს 20 აგვ. წელი არ არის.

**) წერილი 5 ივლისს 1851 წ.

იმსახურეს მათ, რამდენი სისხლი დაღეარეს მამულისთვის! შერე ცოტ-ცოტად ფიქრები მოდიოდა აწინდელს საქართველოს მდგომარეობაზე, აწინდელს თავად-აზნაურობაზე, ორბელიანებზე, დავალიანებულებზე, დაცემულებზე, ქანებზე და მწარედ, მწარედ ოხვრიდა.

თუ ვისმე დედა-მიწაზე ჰყვარებია ნათესავი, თუ ვისმე უნაცვლებია მისთვის თავი და გაუხდია იგი კერპად, სწორედ იშვიათი კაცი გრ. ორბელიანი იყო. ამ ნათესავების მოგონებით ვათავებთ ჩვენ ამ განყოფილებას. ეს სიყვარული არ იყო სიყვარული უცოლ-შვილო ბებრისა, რომელმაც ადრე თუ გვიან ბუნებისგან მისდა მიცემული ნათესაობით სიყვარული ძალა-უნებურად ან ბიძა-შვილზე უნდა გადაიტანოს, ან ძმისწულზე. არა. ნათესავები გაგიყვებით უყვარდა იმას, როდესაც იმას ცოლის შერთვის ვადა ჯერ კიდევ არ წასვლია. ჯერ კიდევ რუსეთში იყო იგი ყმაწვილ კაცად, რომ სწერს თავის ძმას ზაქარიას, რომელმაც მაშინ ცოლი შეირთო.

„ჩემო ზაქარია, ვინძლო პირველადვე ვაჟი გააკეთო, რომელსაც უნდა დაარქვა სახელი ლიპარიტ, родиначелыпакъ ханашъ (ჰამაშიჩ, და უნდა მე გავზარდო.“*) მეორე ძმა ილია— მსხვილ ბარკლიანი ილია—რომ წაიყვანა ტყვედ შამილმა, პოეტი სწერს „მოისეი ზახარიჩს“ არგუთინსკის:

„შენი პირიმე, კნიაზო, ცრემლებით გეხვეწებით ჩემის ძმის გამო-
ხსნილათვის; მე გამყიდეთ, მე დამატყვევეთ, ოღონდ იმ საბრალოს უშვე-
ლეთ რამე. ის თურმე ხაროში გღია... ჩემი იმედი, ჩემი ნუგეში—ღმერ-
თი და თქვენა ხართი! *)

ძმების წარმატება თითონ მისი საკუთარი წარმატება იყო და ბედნიერება. განა ზურაბის შვილნი არ იყვნენ სამნივე? მყვირალა ზურაბისა?!; რომელსაც ერთს წიგნში თავის ძმების წარმატებით გატაცებული პოეტი უწოდებს ზურაბ სარღლათ! ძმები რომ მოშორდებოდნენ ერთმანერთს, პოეტი

*) წერილი რიგდება 4 ივნ. წელი არ არის.

*) წერილი 15 ნოემბ. 1855 წ.

სწერდა იმათ: „ჩემო თვალის-ჩინო ძმაო ილია, ჩემი შვილი ხარ.“ „ჩემო ღვთას წყალობავ ძმაო ზაქარია“ და სხ. მგზავსადვე უყვარდა პოეტს თვისი ბიძაშვილები და განსაკუთრებით თვის საკუთარი ყაფლან. 1855-ს წელს ის სწერდა ამას:

„ჩემო თვალის ჩინო, ჩემო ოხერის კვიპაროზო—ეს მეც არ ვიცი რას ნიშნავს—ძმაო ყაფლანი დიდი ხანია აღაჩა ყოფილა ჩემთვის სასიხარულოდ ისე, როგორც შენი წერილი გუშინ. ასე გაზინჯე, ერთს ტუ საღს ზურახასი უყავ, რომელაც იყო საცამბირაო.

„მწერ, რომ შენი ავათ-მყოფობა, შვიტყვე, იმიტომ მოგწერე. ოღონდ შენი წერილი, შენი ამბავი მომდიოდეს ხშირად და თუ გინდა, ეხლავ კიდევე დავწვიბი ქვეშაგებში კრუსუნითა და ხენეშითა. ხომ იცი, რომ ზაქარია, ილია და შენ ჩემთვის იყავი ერთი და იგივე. და სამთავე ძმათა არა გვიამებოდა რა უშენოდ. ახლა მარტო შენდა მყევხარ ნუგეშად და ზოგჯერ ხენრზბისათვის არ დამემღერო. სულ ყველა ძალუები შენ გენაცვალენენ!!! *)

ამაზე აღრე 1846-ს წელს ის სწერდა ყაფლანს:

„ჩემო ყაფლან, ჩემო ოხერის კვიპაროზო, — ეს მეც არ ვიცი რას ნიშნავს—ერთი შენის წიგნით გამახარე და! როგორ ხარ შენს თანამდებობაში ანუ როგორ ატარებ დროსა, ანუ რომელს სოფელში ხარ. ერთი მომწერე და!..

ყაფლანის თანამდებობა იყო ზასედატლობა და პოეტი სულ იმის შიშში იყო „პადსუდში“ არ მიეცათ. ის, — ამბობენ ვერცხლის მოყვარე იყო. ამ პასუხის გებას კი გადურჩა, მაგრამ ის ჩაიჭრა პოდრიადში. „ყაფლანს აუღია თბილისიდან ვლადიკავკასამდის სტანციები, სადაც უნდა მიიტანონ ჭურავი და რაღა თქმა უნდა რომ სრულიად იღუპება—სწერდა პოეტი თ. ლევან მელიქოვს—ახლა რა უყო? გაგონილა ამისთანა სისულელე? ბრაზებისაგან ყელში სისხლი შემსება, ვერა მომიფიქრია, თუ როგორ ანუ რით უნდა ეშველოს ამ ყოვლად უგუნურსა.“ **)

*) წერილი 1 ივლ. 1846 წ.

**) წერილი 16 ნოემბ 1863 წ.

პოეტმა დიდი შრომა და ხარჯი გასწია, რომ გამოეხსნა ყაფლანი ამ გაქივრებისაგან. შეიღი წლის შემდეგ ის სწერს ლევან მელიქოვს: „ყაფლან ამჟამად ჩემთანა სდგას, სოფლი-დამ ჩამოსული და ორნივე ერთად უყურებთ ამის სახლის განახლებასა: ჯერ მხოლოდ ქერი დახურა კრამიტით და ენახათ შემდეგ რა გამოვა, რადგანაც პადრიაღიკი გაუკუტრდა და გაიქცა.—მეც ვეუბნები: „ყაფლან, ერთი პადრიაღიკი შენც იყავ და ვერ შეასრულე საქმე, მაგრამ კი არავენ გახარობს და ითხოვ კიდევ ოცის წლით ატაროჩკას; შენცა მიეც ოცი წლის ვადა, ეგებ აგიშენოს“. ამ სიტყვებზედ ძლიან ილანძლება და მაშინებს, რომ სხვაგან გადავალო, შენთან ცხოვრება არ შემიძლიანო.“*)

პოეტი, რომელიც სულ იმას სტიროდა, არავენ გვებადება გვარშიო, თქვენ თითონ წარმოიდგინეთ, რა გვარად შეიყვარებდა საკუთარ ძმის-წულლებს. ზაქარიას შვილი—ალექსანდრე—მისდა სამწუხაროდ, მალე მოკვდა, მაგრამ მისი მოხუცე-ბულობის იმედად შერჩა იმას უმცროსის ძმის ილიას შვილი—გიორგი, რომლის სიყვარული გარდაემატებოდა ყოველ ზომას. ასზე მეტი წიგნი გიორგის დედისადმი მიწერილი, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ პოეტის ქალაქებში, გვიჩვენებენ რა დიდად ზრუნავდა პოეტი თავის ძმისწულის აღზრდაზე და მომავალზე. საცა უნდა ყოფილიყვნენ გიორგი და დედა მისი—შვეიცარიაში, ანგლიაში, გერმანიაში, საფრანგეთში, რუსეთში—პოეტი მათთან იყო სულით, გულით და მათთან ერთად არჩევდა სად და რა ესწავლა გიორგის, რომელ ქვეყანაში დამდგარიყო, რა საზოგადოებასთან დაეკირა კეთილი განწყობილება, რომელს დაჰმორებოდა, რა მიმართულება მიეღო მისს ხასიათს და სხ. და სხ.

ის სწერდა თავის რძალს:

„Пиши, ради Бога, почаще ко мнѣ со всѣми мельчайшими подробностями о твоёмъ житьѣ—бытьѣ, о каждой

*) წერილი 14 სექტ. 1870 წ.

ბედწილც, თეა კასაოცეა. ვეა მირქ დია მენა თა ი
გეორგი! 1)

„მომწერე ხოლმე, დეთის გულისათვის, დაწერილებით ყველაფერი, რასა იქ, როგორა ხარ, ყოველივე, რაც კი შენ შეგეხება. შენ დაგიორგი მთელ ქვეყნად მიმანხიხართ!“

და სხე. წიგნში:

„Ты знаешь ли что ежели для меня существуетъ цѣль жизни, радость въ жизни, канечно, это ты и Георгій. 2)

„იცი შენა, თუ რამ აზრი აქვს ჩემთვის სიცოცხლესა და რამ სიამეს მოველი მისგან, რასაკვირველია, მხოლოდ თქვენ გამო, შენისა და გიორგისა!“

გიორგის უნდა ესწავლა კარგად:

„Князь Орбеліани должень быть непремѣнно ученъ, уменъ, добръ и твердъ характеромъ. Безъ этихъ качествъ худо быть кн. Орбеліани.“ 3)

„თავადი ორბელიანი უნდა უთუოდ ნასწავლი, ჰკვიანი, კეთილი და მტკიცე ხასიათისა იყო. ცუდია უამათოდ თავ. ორბელიანობა.“

გარნა მარტო სწავლა არაფერი იყო, კაცს უნდა სარწმუნოებაც ჰქონოდა. მეცნიერება თვინიერ საუწმუნოებისა, ბედნიერების ნაცვლად, სულიერს ტანჯვას ჰგვრიდა კაცს. 1866-ს წელს, როდესაც გიორგის დედამ გააპირა ანგლიილამ პარიეში გადმოსვლა, პოეტი სწერდა იმას:

„ . . . Ради Бога, если рѣшился переѣхать на материкъ Европы, то переселись или въ Швейцарію, или же въ Германію, но никакъ не во Францію. Я желаю, чтобы юное сердце Георгія было проникнуто религіозными убѣжденіями, безъ чего нѣтъ счастья челоуѣку въ жизни. Я желаю, чтобы мой племянникъ былъ православныйъ грузинъ, просвѣщенный европейскою наукою и не испорченныйъ пороками

1) წერილი 1 მარტს 1865 წ.

2) წერილი 12 ივნ. 1871 წ.

3) წერილი ორბელიან. 23 აპრ. 1865 წ.

идеями новѣйшей французской философіи: въ особенности живите такъ можно дальше, дальше отъ Париза: тамъ поселился Богъ разврата со всеми чарами оболыщенія.“⁴⁾

„ღვთის გულისათვის, თუ გარდასწყვეტე ევროპაში გადმოსვლა, დასახლდი ან შვეიცარიასა ან გერმანიაში, მაგრამ საფრანგეთში-კი ნურ-ჩაკრის გულისათვის ნუ. მინდა გიორგის ნორჩი გული სარწმუნოებით იყოს გამსქვეალული, ურომლისოდაც კაცი ამ ქვეყნად უბედურია. მსურს, ჩემი ძმის წული მართლმადიდებელი და ევროპის მეცნიერებით განათლებული, საფრანგეთის ახალ ფილოსოფიის ბიჭიერ იდეებით წაურყენელი ქართველი იყოს. განსაკუთრებით იცხოვრეთ, რაც შეიძლება, პარიზზედ შორს: იქ დაუღვეს ბინა ღმერთს გარყენილობისა და გახრწნილობისას შთლად თვისი გრძნეულ ცთუნებებითა.“

ერთობ დიდხანს შკოლას გარეშე ყოფნა, დედისა და გუვერნიორის ამარა, პოეტის ჰაზრით, ვაი-თუ მავნებელი ყოფილიყო მისი ძმის-წულისთვის.

„ . . . Четырнадцатилѣтній мальчикъ, оставаясь въ домѣ подъ надзоромъ матери и гувернева, заглохнетъ, сдѣлается женоподобнымъ, своенравнымъ, неуживчивымъ; не имѣя товарищей, съ которымъ могъ бы обмѣняться мыслями, онъ не будетъ имѣть дара слова, потому что языкъ также требуетъ упражненія, привычки мгновенно находить слова для выраженія мысли и даже къ звуку голоса; и наконецъ скучно юношѣ жить безъ товарищей и не видѣть никого вокругъ себя, кромѣ старыхъ степенныхъ людей; но главный вредъ заключается въ томъ, что онъ не видитъ никого лучше себя по успѣхамъ въ наукахъ. Въ заведеніи совсѣмъ иное дѣло: его воля, мнѣніе, взглядъ, желаніе будутъ встрѣчаться на каждомъ шагу съ волею, мнѣніемъ, взглядомъ другихъ его товарищей, и вотъ въ этихъ то столкновеніяхъ, непрерывныхъ столкновеніяхъ живаго слова, живой мысли заключается та невидимая сила, которая образываетъ характеръ въ юношѣ и содѣлываетъ его, современемъ, человѣкомъ практическимъ.“⁵⁾

⁴⁾ წერილი 8 იანვ. 1866 წ.

⁵⁾ წერილი ბარბარე ორბელ. 23 ნოემბ. 1866 წ.

„დღისა და გუვერნერის ამარა სახლში მყოფი თოთხმეტის წლის ბიჭი გამოყრუვდება, შეიქმნება თავის ქეიფა, ქალური ხასიათისა, ვერა-ვისთან ველარ მოათავსდება; უამხანაგებოდ დარჩენილს, რომლებთანაც შე-სძლებოდა აზრის გაზიარება, ნაჭი მეტყველობისა სრულიად დაეზომა, ვინაიდან ენასაც ვარჯიშობა უნდა, უნდა მიჩვევ, რომ საჭიროების დროს აზრის გამოსათქმელად სიტყვას უტბადა კპოვებდეს, მიჩვევა უნდა თვით ხმასაც-კი; და გარდა ამისა, უამხანაგებოდ ბავშვის ყოფნა მოსაწ-ყენიც არის; რას ეგვანება, აბა, რომ ბებერის, დარბაისელ ხალხის მეტს გარშემო არავისი ჰხედავდეს; მაგრამ ყველაზედ მვენე-კი ის არის, რომ თივისხედ უკეთ მოსწავლეს ბავშვი არავის უნდა ჰხედვიდეს. სასწავლე-ბელში-კი სულ სხვაა: მისი ნება, აზრი, შეხედულება და სურვილი თვი-თავეულს ფეხის გადადგმაზედ სხვა ამხანაგების ნებასა, აზრსა და შეხედუ-ლებას უნდა დაუპირდაპირდეს და შეებრძოლოს. აი, სწორედ ეს წინაა-ღმდეგობა და დაუსრულებელი შეტაკებაა ცოცხლის სიტყვისა და აზრისა ის უხილავი ძალა, რომელიც ბავშვს ხასიათს შეუმუშავებს და თავისს დროზედ პრაქტიკულ ადამიანად აქცევს.“

შკოლაში რომ შევიდა გ. ორბელიანი, ბიძა ითხოვეს ძმის-წულისაგან სასწავლებლის შესრულებას და დიპლომის მიღებას.

„ Прошло то доброе время, когда человек, если отец не был горким пьяницею, или отъ явленнѣмъ воромъ, могъ имѣть значеніе и въ общественной, и въ государственной службѣ. Такъ было въ Россіи до крымской войны, а во Франціи до Седанскаго погрома. Теперь эти отрицательныя достоинства не возвышаютъ человека; отъ него требуютъ диплома, свидѣтельства гдѣ и чему учился? Пожалуй, я согласенъ съ Георгіемъ, что это, нѣкоторымъ образомъ при-тѣсненіе молодому поколѣнію просто тираниство, но что же дѣлать когда весь міръ убѣдился въ томъ, что человекъ безъ науки почти бесполезное существо, ни для чего нико-му не нужное? Что дѣлать когда безъ диплома нѣтъ мѣста въ службѣ, нѣтъ уваженія въ обществѣ? Конечно, остается одно только средство, учиться и учиться, стать въ уроень съ требованіями вѣка? Я совершенно понимаю и раздѣляю мнѣніе Георгія, что учиться дѣло весьма тяжело-скучное, но какъ быть, когда проклятые нѣмцы убѣдили всѣхъ, что только наука править міромъ, что сельскіе учителя Герма-

ში პობედნი ნეპობედნიხ მარშალოვ ფრანცი? И миръ покорился этой аксіомѣ провозглашенной пѣмцами; покорись и ты мой дядя Георгій, перекрестись и съ усердіемъ возмись за уроки...*)

წავიდა ის კურთხეული დრო, როცა ადამიანს საზოგადოებრივს უცხოვრებაშიაცა ჰქონდა მნიშვნელობა და სახელმწიფო სამსახურშიაც, თუ თავზედ ხელ აღებული ლოთი ან სახელ გავარდნილი კურდი არ იყო. ასე იყო რუსეთში ყირიმის ომამდე და საფრანგეთში სედანის დამარცხებამდე. ეს საუარო ღირსებები ახლა აღარაღის ამალღებენ. ყველასაგან დიპლომსა და მოწმობასა თხოულობენ, სად რა ესწავლია. შეიძლება ვეთანხმებოდე კიდევ გიორგის, რომ ერთი მხრივ ეს შევიწროებაცაა ახლის თაობისა, მტარვალობა და სხვა არასფერი, მაგრამ რას ვიზამთ, აბა, როცა დარწმუნდა მთელი ქვეყანა, რომ უსწავლელი კაცი თითქმის რომ უსარგებლო, გამოუსადეგარი არსებაა? რას იზამთ, აბა, როცა უდიპლომოთ სამსახურში ადგილს აღარაღის აძღევენ, საზოგადოებაში პარტიის ცემა აღარა აქვთ? რასაკვირველია, ერთი-ლა დაგვრჩენია, ვისწავლოთ და ვისწავლოთ, რომ დროის მოთხოვნიღებბს არ ჩამოვრჩეთ! მესმის სრულიადა და თანახმა ვარ გიორგის აზრისა, რომ სწავლა მეტად ძნელი და მოსაწყენი რამ არის, მაგრამ რასა ვიქმთ, აბა, როცა დაწყველიღმა ნემენცებმა დაარწმუნეს ყველა, რომ მხოლოდ სწავლას შეუძლიან ქვეყნის მართვა, რომ საფრანგეთის მარღლები გერმანის სოფლის მასწავღებღებმა სძღიეს? და ქვეყანაც დაემორჩიღა ამ ნემენცების მიერ აღღიარებულს ქეშმარიტებასა; დაემორჩიღე შენც, ჩემო ბიღია გიორგი, გაღაღწერე პირჯვარი და გაკვეთიღებს ერთღულად შეუღდექი...“

ღიდ-ხანს უცხოეთში ვეცორღა ბსღა სწავლას ბევრი ხარჯი უნღოღა, მაგრამ (გიორგის თავისი რენტაც ჰქონღა და ბიღასაც ყოვეღი თვისი საცხოვრებელი იმისთვის უნღოღა) ოღონდ კი იმას არა დაჰკღებოღა რა და თითონ პოეტი ზოითმენღა გაკვივრებბს. ამბობენ, ერთხელ ნინიკამ თავის ბატონის ტანტ-ჩაცმის ღროს შემოძვეღებღული პერანგი შემოახიღ იმას ამ საყვეღურიტ: „გიორგის შეუნახე, გიორგის შეუნახე.“ ვინ ჩამოთვღის, რამღენი წყეღილი ათასი და ათი ათასი მანეთი დაუხარჯავს პოეტს ძმის-წუღისთვის? და ვითომ ან დაეყვეღრებინოს როღისმე. ეს ხარჯი ან დაჰხარებოღეს

*) წერიღი 10 ივნ. 1872 წ.

იმისი გამოღობა? ამ მაღლიანის კაცის ხელში ყველაფერს ლაზათი ჰქონდა, თითონ ფულის გაცემასაც. აი ერთი ნიმუში ათასთაგან ფულის გაგზავნისა.

„Мой другъ Варвара! Послѣ твоего выѣзда изъ Тифлиса забыты вамъ здѣсь грузинскія книги принадлежащія царевнѣ и пальто Георгія. Если бы Георгій, мой почтенный дяденька забылъ книги, я бы не удивился; но зпмою бросить пальто и не чувствовать этой потери могутъ только погруженные въ пучину хфилософскихъ теорій а онъ, какъ мнѣ кажется, не изъ числа этихъ людей. Я думалъ, думалъ и рѣшилъ только: оставить книги здѣсь до востребованія и беречь ихъ, какъ сокровище, оставшееся отъ развалинъ древней Грузіи, а вмѣсто пальто прислать тебѣ одну тысячу рублей на обмундировку Георгія. Я не думаю, чтобы оно стоило болѣе этой суммы.“*)

„ჩემო მეგობარო ბარბარე! ტფილისიდან წასვლის შემდეგ აქ დაგრჩენიათ მეფის წულის ნაქონი ქართული წიგნები და გიორგის პალტო. ჩემს პატივცემულს ბიძია გიორგის რომ წიგნები დაჰვიწყებოდა, არ გამაყივრდებოდა, მაგრამ ზამთარში რომ კაცმა პალტო დაივიწყოს და დანაკარგს არა ჰგონობდეს, ეს შეუძლიანთ მხოლოდ ფილოსოფიურ თეორიებში ღრმად გაბმულს ადამიანებს, რომელთა რიცხვსაც, ვგონებ, იგი არ ეკუთვნის. ვიფიქრე, ვიფიქრე და გარდაეწყვიტე ასრე: წიგნები აქ დარჩეს, ვიდრე მოითხოვდეთ და შევინახო, როგორც განძი, ძველის საქართველოს ნანგრევებიდან მონარჩენი, ხოლო პალტოს მაგივრად გიორგის შესამოსად ათასი მანეთი გამოგიგზავნო. ვგონებ, პალტო მეტი არ უნდა ღირდეს!..“

გიორგიმ შეასრულა პაეების კორპუსი და სამსახურებლად განწესდა ლეიბ-გუსარის პოლკში. მალე ასტყდა ამას შემდეგ ომი და პოეტის ძმის-წულს შეხვდა ლაშქარში. წასვლა მცირე აზიას, საცა ის „კამანდობდა ახოტნიკების სოტნას.“ პოეტს ძლიერ ეზინოდა, რომ ამ ომს არ წაერთმია მისთვის ერთად ერთი იმედი იმის ოჯახისა.

„გვიოთხავდი ძალუას ვარინკასა—სწერდა ის ამ დროს პრინცესა მიურატისას—გიორგის ამბავსა და ისიც აღგესანდრეპოლიდამ მიპასუხებდა ასე: გუშინ ცოცხალი იყო და დღეს კი არ ვიცი. და ვიყავ გაჩუმებული“

*) წერილი 5 ნომბ. 1871 წ.

შიშისაგან და ალაჩა მქონდა თავი არც წერისათვის და არცა თუ სხვა რაიმე ფიქრისათვის...“ *)

ომი გათავდა და ძმის-წული დაუბრუნდა ბიძას ლაშქარ-ში შეძენილის ალაფითა. ღმერთმან აცოცხლა ხმალი მყვირალა ზურაბისა! იმას დიდად უხაროდა გიორგის წარმატება და უნდოდა, რომ იგი არ მოჰშორებოდა სიკედილის დღეზღის, რომელიც შორს არ უნდა უფილიყო, მაგრამ სამსახურისგან გიორგი ხელ-ახლა პეტერბურგს წავიდა და ხელ-ახლა წერილზე მივიარდა საქმე. ძმის წული კი დიდად ხელ-მოქერილი იყო წერილებზე და ეს სწყინდა პოეტს. ერთს წერილში ის აყვედრის წიგნის მოუწერლობას,—წერას რად სწავლობდი. თუ კაცს წიგნს არ მისწერდიო, ეუბნება ის.

მაგრამ, ეჰ! ვხედავ შორს გამიტაცა პოეტის ტკბილ-სიტყვაობამ! ტყუილად არ უთქვამთ, გაუმადლოება მომაკვდინებელი ცოდვა არისო. მე სულ მინდა და მინდა პოეტის წერილებიდან საუკეთესო ნაწყვეტები ვაგემო მკითხველებს და იმას კი არ ვუყურებ, რომ ასე გრძლად ლაპარაკი ერთს საგანზე ვნებს თხზულების პლანსა. მაგრამ ესეც არის რა გულით და სინიღისით აუარო მშვენიერებას, რომელიც მაგნიტსაგით იზიდავს კაცის ყურადღებას.

კერძო კაცზედ ლაპარაკის მოსათავებლად ჩვენ უნდა მოვიგონოთ აქ ორბელიანის სიყვარულიც ყოველ გვარის სპორტისა, ე. ი. ყოველ გვარის სეირის: ცხენის ქენებისა, ნადირობის, კიდაობის, მუშთი-კრივისა და სხვა ნაირის გართობის.

მისი ცხენები საუკეთესო ცხენები იყვნენ თბილისში და დიდუბის დოღზე იგებდენ პირველ პრიზებს. ყველას ახსოვს მისი არაბი „მერცხალა“, რომელიც პირდაპირ ნადირ-შაჰის ქაკი-ცხენისა იყო ჩამომავალი: ხან და ხან თუ ვერ მოდიოდნენ პირველად მისი ცხენები, ეს იმიტომ, რომ იმათზე გამხმარის და ღონიერის ეოკკეს, მაგიერ „მისი ათ ფუთიანი ზახარკა“ იჯდა, რომლის სიმძიმისაგან ცხენს ზურგი შუაზე

*) წერილი 12 ოქტ. 1877 წ.

ჰქონდა გაღუნული. შემდეგი სტრიქონები, ყაფლანთან მინაწერი, დაგვანახებენ რამდენათ უყვარდა იმას ცხენები:

„იჲო ცხენების ჰენება; კიდევ „ჯანი“ მოვიდა პირველი და ჩემი „ტაბასრანი“ მეორე. მაგრამ ცოტას გაწყდა, რომ შაჰყულალას შვილის ცხენმა არ გაასწრო ჩენსას. ოჰ, ყაფლან! რა გითხრა ანგლიურის ჰაკის ცხენის სიმშვენიერე? იმის თვალები, პატარა—პაწაწა გამხმარი თავი, ყელი აგერ აიქამდის წასული, ლერწამი ფეხები, ეება გავა, დაჰანადიემ? მერწმუნე, დიდს ყაენსაც არ ეყოლება ამის მზგაესი ცხენი! და რომ წამოვიდა და წამოვიდა ფრენით, ასე გაშინჯე ცალი ფეხითაც კოქლობდა, მაგრამ მოდიოდა, რა მოდიოდა, სწორედ ჯეირანი იყო! ოთხი ვერსტი გამოირბინა ხუთს მინუტს ნახევარზე და რა საკვირველია სხვანი ვილუებისაც ჰაკი ცხენები სულ ერთიანად პირველს გადმოხტომანდღვე უკან დარჩნენ.“*)

მისი წევრებიც განთქმულნი იყვნენ. 1865-ს წელს იმან ანადირა ყარაიას ლორდი ჰამილტონი, დიდი-მთავრინას ნათესაეი, საცა მისმა მწვერებმა — დამკა, რეიდა, ერკეკ—დიდად მოაწონეს თავი სტუმრად მოსულ ანგლიჩანს.

მუშთი-კრივი, ჰიდაობა, სმა, ლხინი—ქართული სპორტიც ეს არის—პოეტის სიცოცხლე იყო. განთქმულნი ლოპიანა და მირზაჯანა მისნი მცგობარნი იყვნენ და მისგან ნაქებნი ლექსად. გლდანელსაც ერგო რამდენიმე სტრიქონი მის წერილებში. „ვიდაცა ერთი გლდანელი ბიჰია, არ იქნა ვერა რომელმა დასცა ესე; სულ ყველას მოერია; წასულს კვირასაც ამილახვარის ფალაფანი, განგებ ქართლიდამ მოყვანილი, დაამარცხა და დარჩა ბურთი და მეიდანნი ამ გლდანელს ბიჰსა.“**)

ეხლა ლხინი? დარდიმანდობა? კინტოების ჰართიფურთი? აი როგორ აუწყერს პოეტი ერთს „ჩასხდომას“ ტასო აგლობეიოს.

„... ამას წინად შევიყარენით სულ ყმაწვილი კაცები. მე, ჩილაევი, გიორგი მუხრანსკი, შახაესკოი, მირსკი, ლევან, ისაკ, ჯორჯაძე, სულთან გიორგი, სოსიკო, ალაღაროვი, სტაროსელსკი—ამ ყმაწვილ კაცებ-

*) წერილი ურიცხვო

**) წერილი რევაზ ერისთავს 8 ივნ. 1882 წ.

ში ყველაზე უფრო ყმაწვილი 80 წლისა მაინც იყო—და წავედით შალამოზე ორთაქალას და ბტკერის პირზე ჩაგხედით ზურნით, კიანურთარით და ლაზათიანას მომღერლთა და იყო ჰაერი კშვენიერა, ღამე მთვარიანი. ამ დროს სად იყო, სად არ იყო წამოვიდა ერთი ნავი დასტითა და სწორედ ჩვენ პირდაპირ შუა მტკვარზე დადგა.—მოთავემ დაიძახა: წმიდა სანთლები აანთეთ! და აენტოა ნავის გარეშე წმიდა სანთლები ჩირალდნადი დაიძახა: გაშალეთ სუფრა! და გაიშალა სუფრა, მოართვეს მოთავეს თეფში ოთხის სტაქნებით და დალია ოთხივე დიდის მოხდენით; მერე თითონ ააესო ოთხივე და ჩაურიგა რიგზე ყველას ოთხ-ოთხი და ამით გაჩაღდა ლხინი, ჩვენი აქედამ, იმათი—შუა—მტკვარიდამ. გამოჩნდა, რომ ნავის ადმირალა იყო კუნძუას ძმა, ყასაბი.—შუა ლხინში რომ შევიდნენ, დაიძახა ადმირალმა—ასე დაეარქვით მოთავეს—ახლა მწვადი მოვიდეს! ამ სიტყვაზე ერთი ნავიდამ გადმოვიდა მალაყსა, ჯერ ჩაიღუპა და მერე მოვიარით ამოვიდა, მოუსვა ვეება მკლავები და გამოვიდა ტიტველა მიკიტნის დუქანთან, საიდამაც ცხელ-ცხელი შამფურები პუტნალოლით გაიტანა ნავში და შეიქნა ახალი ჩამორიგება ოთხ-ოთხის სტაქნებისა ერთად. ჩვენის საზანდრების სიმღერაზე იქინი ძალიან იხრაკებოდნენ და ხშირად იძახოდნენ: „ერთი კიდევ, გეთაყვა! ჯანუმ, გოზუმ! დიდის სიამოვნებით უყურებდა შახავსკოი იმათ დარბაისლოზის შექცევას. პარველს საათზე ჩვენ აქედამ ავიყარენით და იქილამაც იმათი ნავი ნელ-ნელა ცურვით წავიდა ზევით ზიდსაკენ *).

ამისთანა ხალხს, ამისთანა ქალაქს კაცი როგორ უნდა მოშორებოდა.

XX

„ზენა-სჯული“, რომელსაც ასე „უშიშრად“ ელოდა პოეტი იუბილივის დღილამ, აღსრულდა: 21 მარტს 1883 წ., დღესა ორშაბათს, ორბელიანი გარდაიცვალა.

ავათმყოფობა მისი არ გაგრძელებულა დიდხანს. ის შეიქნა უძლებად შუა თებერვალს, შემდეგ ერთის საათის სეირობისა დიდუბეს, საცა, ამბობენ, ვილაცასგან გაჯავრებული წასულა ის „სევდიანი, ფიჭრთ გასარბველად“. ამ სეირობაში პოეტი გაციებულა და იმას გაუჩნდა ნაწლავის ანთება.

*) წერილ ტასო აგლომბიოსთან 13 ივნ. 1875 წ.

სწამლობდა იმას მისი შინაური ექიმი, დოქტორი კასპარიანცი. უეჭველია, კასპარიანცი კარგი ექიმა, მაგრამ იმ ანდაზისა არ იყოს „ერთი ქუა კარგია და ორი უკეთესიო“, რიგო იყო ნათესავებს მოეწვიათ სხვა ექიმებიც შესანიშნავის ავადმყოფის სანახავად, გარნა, სამწუხაროდ, ეს არ მოხდა და ერთი თვის შემდეგ, შუა მარტს—ვინ იცის: ეგებ კასპარიანცის მიუხედავლობით—უეცრივ ქალაქში გავრცელდა ხმა, რომ ორბელიანი სიკვდილის პირზე არისო. გაზეთმა „მშაკმა“ პირველად დაბეჭდა ბიულლეტენი იმის ავადმყოფობაზე, შემდეგ „დროებამ“ და „კავკაზმა“. 18 მარტს „კავკაზში“ დაბეჭდილი იყო შემდეგი ბიულლეტენი:

„У князя Григорія Дмитріевича брюшной тифъ. Вчера, 16 марта, былъ 34 день болѣзни. Въ 10 часовъ вечера температура 38, 1, пульсъ 96 качественно пульсъ удовлетворительный; дыханіе 24; кашель незначительный; въ правомъ легкомъ застои крови, такъ какъ больной больше лежитъ на этой сторонѣ; общее состояніе здоровья, равно какъ и питаніе удовлетворительное и, за исключеніемъ глубокой старости, не представляетъ опасности; больному по формулярному списку 83 года. Д—ръ Каспарьянцъ“

მალე პოეტმაც იგრძნო აღსასრულის მოახლოება. სიკვდილის წინა დღეს მან მიიღო წმიდა საიდუმლო ზიარებისა, თითონ წაიკითხა ლოცვები და ერთხანს ემუსაიფა თავის მოძღვარს, ღირსეულს მღვდელს ბესარიონ ზედგინიძეს. მისმა ჩვეულებრივმა კარგმა გუნებამ არ უმტყუნა მას სიკვდილის სარეცელზედაც. იშვიათ მნახველებს, რომელთაც შეეძლოთ პოეტთან შესვლა, ის მიიღებდა მუდმივის მისის თავაზით და ხუმრობით.

— ეჰ! მახლას, ბაბაღე, მიედივარ! ეუბნება ის კნ. ბაბაღე ბარათოვისას, რომელიც მოვიდა იმის სანახავად რამდენიმე დღის წინად სიკვდილამდის.

21 მარტს დღის 9 საათზე დაიწყო ავადმყოფის სულთაბრძოლა. ამ დროს—შე თითონ ენახე ჩემის თვალით—მისი

განსასვენებელი ადგილი წარმოადგენდა შემდეგს სურათს: სულთ-მობრძავი იწვა ქვემო-სართულის დიდ-ზალაში, მარცხენა ოთახის კარებთან. მის თავთან ანალოზზე ესვენა მაცხოვრის ხატი, რომლის წინ ენთო წმიდა სანთელი და მოშორებით დაბალის ჩაწყვეტილის ხმით დიაკვანი კითხულობდა რაღაც სამღვთო წიგნს. პატარა ოთახში, გვერდით, ირეოდნენ პოეტის ნათესავნი ქალნი, რომელთ პირის-სახეზე და თვალის გამომეტყველობაზე იხატებოდა ნამღვლილი მწუხარება. პოეტის ერთგულნი და მოსამსახურენი, პოეტის მოძღვარი სასოწარკვეთილებით დაჰყურებდნენ მომაკვდავს, გარეშე ნაცნობნი განუწყვეტლად მოდიოდნენ, ან გზავნიდნენ კაცს ავათმყოფის ამბის შესატყობად. აი, სხვათა შორის, გენერალი ტრუბეცკოი. ვხედავთ, ის მოუახლოვდა სახლს და რა შეიტყო ავათმყოფის სულთა-ბრძოლის დაწყება, მუხლი მოიყარა ეზოში, პირს-ჯვარი გადაიწერა, თაყვანი სცა სახლს და განშორდა. თითონ სულთ-მობრძავი ზეწარ გადაფარებული გაწოლილი იყო ფართო კრაოტზე და ძალზე ხენეშოდა. მის ფართე შუბლს ხვითქივით გადმოსდიოდა გაქივრების ოფლი; ვეებერთელა ტანი დაეარდნილ-იყო; პირი დასწმედოდა; თვალებს დაჰკარგოდა გამომეტყველება, თუმცა კი მომაკვდავი განტერებულად იყურებოდა აქეთ-იქით და ხელის მოძრაობით თითქო გვანიშნებდა, რომ გრძნობა და მოსაზრება ჯერ სრულად არ დაჰკარგოდა იმას. მუდამ მოპარსულ ნიკაპზე თეთრი წვერი გასწორებოდა ბაკენბარდებს და მისი პირის-სახე ერთის შეხედვით ძნელად საცნობი შეექმნა... მთელი დღე გასტანა სულთა ბრძოლამ. მხოლოდ 4 საათზე და 35 წამს განუტევა მომაკვდავმა თვისი სული.

პოეტის გარდაცვალების ამბავი მოეფინა მსწრაფლ მთელს კავკასიას და, რასაკვირველია, ყოველგან დიდი მწუხარება აღძრა. ტელეგრაფს ყოველგნით მოჰქონდა განსვენებულის მემკვიდრეებთან, თუ „დროების“ რედაქციაში სამძიმარის დეპეშე და ყოველგან საქართველოში და საქართველოს გარეც, საცა ქართველები იყვნენ, გაიმართა პანაშვიდები პოეტის სუ-

ლის განსასვენებლად. პანაშვიდი გადაიხადეს, სხვათა შორის, პეტერბურგშიაც დიდის მთავრის მიხაილ ნიკოლოზის ძის სახელეში, საცა დაესწრნენ, სახლის უფალის სურვილისამებრ, პეტერბურგში მყოფნი ქართველნიც და პანაშვიდის შემდეგ აღრინდელმა კავკასიის მთავარ მართველმა სამძიმრის დეპეშა გამოუგზავნა განსვენებულის ნათესავთა. მთავარ-მართველმა ი. დონდუკოვ-კორსაკოვმა, რომელიც ამ ემად პეტერბურგს იყო, სამძიმარს გარდა, მოსწერა მის მოადგილეს გენერალ-ლეიტენანტს სტაროსელსკის განსვენებული დაესაფლავებინათ სრულის პატივით, რომელიც შეეფერებოდა მის სახელს და მალაღს ღირსებას. 23 მარტს ტელეგრაფმა მოიტანა თბილისის ხელმწიფე იმპერატორის სამძიმარიც თ. ლევან მელიქოვის სახელზე. აი თითონ ეს დეპეშა:

Обращаюсь къ вамъ съ просьбою передать семейству князя Григорія Димитріевича Орбеліани мое искреннее соболъзнованіе въ ихъ чувствительной утратѣ; глубоко сожалѣю о смерти столь благородной и уважаемой личности. Александръ.

თითონ ქალაქში დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა პოეტის გარდაცვალებამ. სამხედრონი, სამოქალაქონი, სასულიერონი, რუსნი, ფრანგნი, ქართველნი, სომეხნი, ყოველი წოდება, ყოველი ხელობა შეაწუხა მისმა სიკვდილმა. დღიდან გარდაცვალებისა დასაფლავებამდის განსვენებულის ეზო აღდგომის ღამესავეით გადაქრელებული იყო პანაშვიდისთვის ანთებულის სანთლებისაგან. საქართველოს ექზარბოსი პავლე და სხვ. მაღალი მართლ-მადიდებლობის სასულიერობა ყოველ საღამოს უხდიდნენ განსვენებულს პანაშვიდს, რომელზედაც მთელი თბილისის მაღალი საზოგადოება დადიოდა უკლისად. საზოგადო მანიჭესტაცია იქამდის მივიდა, რომ ერთს პანაშვიდზე მაღალი წოდების ქართველ ქალებმა ქართული გალობის ხორო გამართეს. ურიცხვთა გვირგვინთ ყვაეილები-სა - თაყვანის-ცემის და პატივის-ცემის ნივთიერთა ნიშანთა — სულ ერთიანად დაჰფარეს განსვენებულის კუბო!..

/¹ გასვენების დღედ დაინიშნა შაბათი, 26 მარტი. დასაფლავების ცერემონიალის შესადგენად დაწესდა კომისია, რომლის წევრნი იყვნენ თავადნი: ნიკო ქავჭავაძე, ნიკა ამილახვარი, ი. ქავჭავაძე, თავად-აზნაურობის წინამძღოლი დ. სუმბათოვი, კამენდანტის თანაშემწე ბატონი რეიტერი, ქალაქის თავი ბ. მატინოვი, მთავარ-სამმართველოს კანცელიარიის უფროსი ბ. იაკიმოვი და ამ სტრიქონის მწერალი. დასაფლავების წინა დღეს კომისია შეკრება თ. ნიკო ქავჭავაძესთან „კავკაზის“ სასტუმროში და, შემდეგ ერთის საათის ბაასისა, დაადგინა თავ-და-რიგი მიცვალებულის გასვენებისა: რა ქუჩებით უნდა გაველო პროცესიას, ვის რა ადგილი დაეჭირა კორტეჟში, სად წარმოეთქვათ სიტყვები და სხ. რადგანაც სიონის სობოროს ამ ეჟმად ახალს იატაკს უკეთებდნენ, განსვენებულის მოსახსენებელი წირვა გადასწყვიტეს მომხდარიყო ანჩისხატის ეკლესიაში. ერთ დროს დააპირეს კორპუსის ეკლესიაში გასვენება, მაგრამ, რადგანაც ეს ეკლესია ერთობ ახლოს იყო პოეტის საბლიდამ და პროცესია ამ პატარა ადგილზე ვერ გაიშლებოდა, ეს პაზრი დაუტევეს. დასაფლავების ადგილად, ნათესავების სურვილით, დაინიშნა ქაშვეთის ეკლესია, საცა დამარხულია პოეტის ძმა ილია. განსვენებულის სურვილი რომ ხსოვნებოდა ვისმე ან კომისიაში, ან ნათესავებს, ის, შეიძლება, ქაშვეთის ნაცვლად კუმისის სამების ეკლესიაში დაემარხათ, რადგანაც მისი ძმის ზაქარიას სიკვდილის გამო პოეტი სწერდა ერთ დროს თავის რძალს ქეთევანს: „ზაქარია კუმისის სამებაში დაასვენეთ და მეც იქ დამმარხეთო“...*)

Ⴀ დასაფლავების დღისათვის ქალაქში დიდ-ძალი ხალხი ჩამოვიდა ქართლიდან, კახეთიდან, იმერეთიდან. ქუთაისიდან მოვიდნენ, სხვათა შორის, ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი, ქალაქის თავი, გაზეთის „შრომის“ რედაქტორი, „ქალების ბიბლიოთეკის“ რედაქტორი — სულ ყვე-

*) წერილი 9 დეკ. 1847 წ.

ლანი ყვაილებითა და გვირგვინებით. გორმაც გამოგზაენა თავისი ქალაქის თვით-მპართველობის წარმომადგენელი.

დასაფლავების წინა ღამეს ცოტა იწვიმა, მაგრამ ცისკარზე ცა ერთბაშად მოიწმინდა და რიჟრაჟზე პოლიციის უფროსის რასინსკის განკარგულებით ორას-სამასმა მუშამ მსწრაფლად გასწმიდეს ის ქუჩები, რომელზედაც უნდა გაეარა სამწუხარო კორტეჟს. ათი საათისთვის ქუჩები თითქმის სრულიად გაშრა.

დილის რვა საათიდან დაიწყო ქალაქში ხალხმა რევა. ყოველ უბნიდან გამოეფინა ქალი და კაცი, როგორც დიდ დღესასწაულებში გინახავთ. უბრალო ხალხი მიეჩქარებოდა სახელოსნო გამგეობაში, საიდანაც უნდა წასულიყვნენ ამქრები ბაირადებით. მოქალაქენი, მოხელენი, სამხედრონი, სასულიერონი, მოზარდი თაობა, სხვა-და-სხვა საქველმოქმედო საზოგადოების და ქალაქების წარმომადგენელი მიეშურებოდნენ განსვენებულის სახლისკენ. საათის ცხრიდან ყველა ქუჩები, საცა კი უნდა გაეველო პროცესიას, აივსო მაყურებლებით, ეგრეთვე ბალკონები, ფანჯრები, სახლის სახურავები. ბოლოს მივიდნენ სახლთან ამქრები და ჯარი ზარბაზნებითა, როგორც წესია გენერალ-ადიუტანტის დასაფლავებისა.

მეთე საათზე ფოტოგრაფმა ფილიპოვიჩმა გადაიღო განსვენებულის სახე ყვაილის გვირგვინებით გარ-შემორტყმული და მთავარ-სარდლის თანამდებობის აღმასრულებელმა გენერალმა ჯომარჯიძემ დასდვა კუბოზე გვირგვინი „კავკასიის ჯარებისაგან“ შესაფერის სიტყვითა. შემდეგ წარმოსთქვა სიტყვა მაჰმადიანების დეპუტაციის წევრმა პუსეინ გაიბოვმა და საქართველოს ექსახორსმა ჩამოილოცა მცირე პანაშვიდი.

ათ საათზე პროცესია დაიძრა.

პირველად გაემართა ცხენოსანთა ჟანდარმების კამანდა, რომელთ მორთულობა წითელ-ყვითლად ელვარებდა მზის სხივისაგან; იმათ მოჰყვა ხორუგეები და გვირგვინები—რიცხვით ორმოცდა ათამდის—სხვა და სხვა ქალაქებისა, ქველ-მოქმედ საზოგადოებათა, რედაქციებისა, სკოლებისა,

გიმნაზიებისა და უნივერსიტეტების მოსწავლეთა, ხელოსნე-
შისა, თავად-აზნაურობათა, კლუბების და სხვათა და სხვათა,
სხვა და სხვა გვარის წარწერილობით, უმეტეს ნაწილად გა-
ნსვენებულის ლექსებიდამ. უკანასკნელად მიჰქონდათ ორბე-
ლიანთა გვარის ვერცხლის გვირგვინი, მშვენივრად მორთუ-
ლი. გვირგვინებს მოსდევდნენ პოეტის ორდენები, რომელიც
ექვსს თუ შვიდ აფიცერს მოჰქონდა მაყვლის ფერს ხავე-
რდის ბალიშზე დაკრებული. შემდეგ მოდიოდა უკლისად
მთელი თბილისის მართლ-მადიდებელის სარწმუნოების სამ-
ღვდელოება საქართველოს ექსარხოსით და არქიმანდრიტე-
ბით.— იმერეთის ეპისკოპოზი გაბრიელ თუმცა მოწვეუ-
ლი იყო, ვერ დაესწრო პოეტის გასვენებას, რადგანაც ვი-
ლაც ჯაფარიძის გასვენებაზე ყოფილა შეპირებული.—
შემდეგ მოჰქონდა ხალხს კუბო, რომელიც სახლიდამ გა-
შოასვენეს გენერლებმა: ნიკო ქავჭავაძემ, ზაქარია ქავჭავა-
ძემ, ივანე-ამილახვარმა, ა. საგინოვმა, ნ. წერეთელმა და
ვეზიროვმა, მ. ერისთავმა და სხვათა საქართველოს თა-
ვადთა. კუბოს მოსდევდნენ პოეტის ახლო ნათესავნი და
შემდეგ გენერლობა, თავად-აზნაურობა, ქალაქის წარმომად-
გენელნი, ამქრები, სოფლიდამ ჩამოსული ხალხი, ქალაქის
მუშები და დასასრულ—ჯარი და ზარბაზნები. პროცესია
თითქმის ნახევარ ვერსტზე გაიშალა. ქალაქს დიდი ხანია არ
ენახა ასეთი დიდებული დასაფლავება. პროცესიის გზა ჯერ
მიდიოდა მდათოვისა და ბარიათინსკის ქუჩებით, მერე გოლო-
ვინის პროსპექტით, სასახლის ქუჩით, ერევნის მოედანით, შუა
გზით, პატარა პრიკაზის ქუჩით და გუბერნატორის მოედა-
ნით. ამ მოედანზე ვიწროობისა გამო პროცესია შეჩერდა და
გზა მისცა მიცვალებულს და ნათესავებს დიდ-კაცობით. სა-
ნამ წირვა გათავდებოდა, რაც ხალხი ვერ დაეტია სიმცირისა
გამო ანჩისხატის ეკკლესიაში, გაჩერებული იყო ეკკლესიის გა-
ლავანში და მოედანზე. წირვა რომ გათავდა, სამი სიტყვა წარ-
მოითქვა ეკკლესიაში: ერთი მღვდლის ჯანაშვილისაგან განი-
ცადებზე, მეორე არქიმანდრიტის გრიგოლისაგან და მესამე

ექსარხოსისაგან. შვენიერი სიტყვა იყო ექსარხოსისა. შვილის სიტყვისაგან, რომელიც წარმოითქვა ამ დღეს რუსულსა და ქართულს ენაზე, ის იყო საუკეთესო. აი ერთი ნაწილი ამ სიტყვისა:

. . . Въ храмѣ Божіемъ, гдѣ все напоминаетъ памъ, что одинъ только Богъ—великъ, безпредѣльно великъ, все-совершенъ, всехваленъ и всеславенъ, какъ дерзнуть изрекать хвалы брѣппому человѣку? Предъ Богомъ, единымъ великимъ—ничтожно все: ничтожны высшіе всесовершеннѣйшіе духи,—херувимы и серафимы; ничтожны величайшіе праведники, сильнѣйшіе люди. Предъ Богомъ все твореніе ничтожнѣе, чѣмъ капля воды—предъ безбрежнымъ моремъ, песчинка—предъ цѣлымъ мірозданіемъ. Что же передъ Нимъ мы—ничтожные люди, со всѣми нашими ничтожными доблестями и совершенствами, со всею нашею славою? Какъ-же намъ восхвалять человѣка предъ лицомъ Всесовершеннаго. Но, съ другой стороны, какъ-же и не дать доброму чувству излиться изъ сердца? Да, если-бы святыхъ Своихъ не былъ дивенъ Самъ Богъ; если-бы богатая, природная дарованія человѣка не были даромъ Божиимъ человѣку; если-бы слава добрыхъ дѣлъ человѣческихъ не относилась наиболѣе всего къ Богу, силою Котораго мы творимъ все доброе: то никто не дерзнулъ-бы въ храмѣ Божіемъ—въ мѣстѣ особаго благодатнаго присутствія Божія, изрекать хвалы обыкновенному человѣку. Но, коль скоро мы знаемъ, что и великими талантами и добрыми дѣлами, болѣе чѣмъ самъ человѣкъ, обладающій ими, прославляется Богъ—Податель всѣхъ благъ человѣку: тогда мы съ дерзновеніемъ изрекаемъ хвалу и смертному человѣку, особенно доброму христіанину.

Почившій рабъ Божій князь Григорій былъ щедро на-дѣленъ отъ Господа Бога разнообразными дарами. Богъ даровалъ ему мужественное сердце, содѣлавшее его доблестнымъ воиномъ. Богъ даровалъ ему мудрость, содѣлавшую его мудрымъ и добрымъ правителемъ. Богъ одарилъ его поэтическимъ духомъ, обладая которымъ онъ сладостно волновалъ сердца человѣческія, возбуждалъ въ нихъ добрыя,

святія чувства и стремленія по своему хотѣнію, такъ говорятъ, заставляяль другихъ и восторженно радоваться и плакать. Богъ дароваль ему долгу ю жизнь, украшенную дѣлами славными и благими. Онъ уже служилъ, когда даже старѣйшіе изъ насъ еще не родились, и служилъ такъ доблестно, что служба его высоко цѣнилась Вѣвценосками, уважалась сослуживцами, возбуждала чувства любви и благодарности въ тѣхъ, во благо которыхъ ближайшимъ образомъ направлялась его служебная дѣятельность. Слава Богу за все это! Слава и тому, кто не скрылъ въ землю даннаго ему Богомъ таланта, а употребилъ его въ дѣло,—слава доблестному дѣятелю во благо общее,—почившему князю Григорію.

Но тайна нееобычайной любви, которую возбуждалъ къ себѣ почившій во всѣхъ съ нимъ приходящихъ въ соприкосновеніе, кроется не въ этихъ качествахъ и дѣлахъ, хотя и они достолюбезны. Причина этой любви иная, болѣе глубокая.

Иногда Господь посылаетъ въ нашъ грѣшный міръ, *αὐτοὶ οὐκ ἔσονται*, личности исключительныя, съ особою чарующею нравственною организаціей, съ особою духовною печатью на челѣ, съ особымъ обаяніемъ, привлекающимъ къ нимъ всѣхъ. Эти личности вездѣ, гдѣ только онѣ явятся, вносятъ теплоту, миръ, любовь. Онѣ, какъ-бы волшебствомъ, умиротворяютъ и укрощаютъ даже души озлобленныя и ожесточенныя; онѣ хотя на минуту вносятъ чувство любви даже въ тѣ души, въ которыхъ клопочутъ ненависть и злоба, и давая этимъ душамъ возможность видѣть сладость любви, призываютъ ихъ къ любви постоянной. Онѣ ходятъ среди опасностей, но опасности боятся коснуться ихъ. Онѣ удостоиваются славы и почета, но ихъ слава и почетъ не возбуждаютъ въ другихъ зависти и вражды. Эта способность нѣкоторыхъ избранныхъ людей привлекать къ себѣ—есть величайшій даръ Божій, ниспосылаемый немногимъ. Сами эти люди—особый даръ Божій міру.

Совершеннѣйшимъ выраженіемъ этого типа людей былъ святыи Апостоль и Евангелистъ Іоаннъ Богословъ, возлюбленный ученикъ Христовъ..

Къ типу людей, подобныхъ Іоанну Богослову, людейъ любвеобильныхъ, получившихъ отъ Бога особую духовную организацію, располагающую къ нимъ всѣхъ, принадлежалъ и почившій собрать нашъ князь Григорій... И здѣсь именно разгадка всеобщей любви къ нему. Этой любви удостоивали его и торжественно заявили о ней и Русскіе Монархи. Голосъ любви оны слышалъ и слышитъ отовсюду: и изъ дворцовъ, и изъ хижинъ, отъ людей знатныхъ и худородныхъ, богатыхъ и бѣдныхъ... Какъ доблестный воинъ и вождь, онъ блюлъ воинскую дисциплину; какъ правитель—охранялъ порядокъ, творилъ судъ и правду и ѣмъ все это дѣлать, не возбуждая вражды, а привлекая къ себѣ сердца. Онъ удостоенъ высокаго положенія, великихъ почестей въ государствѣ; онъ стяжалъ себѣ славу любимаго народнаго поэта: и—онъ не нажилъ себѣ завистниковъ. Онъ привлекалъ къ себѣ всѣхъ, кто хотя на короткое время приходилъ въ соприкосновеніе съ нимъ... Велика сила любви! Онъ вполне естественно привлекаетъ къ себѣ любовь...

„...ლეთისა ტაძარში, სადაც ყოველივე მომადგონებელია იმისა, რომ მხოლოდ ღმერთია ერთი დიდებული, უსაზღვროდ დიდებული, იგია მხოლოდ ყოვლად სრული, ქებული და განდიდებული, ვითარ გავკადნიერდე და შევაქა ხრწნიადი ნეშტი მიცვალებულისა? მხოლოდ დიდებულისა ღმერთისა წინაშე ყოველივე არაა და ამაო არის: არაარანი არიან ზესთა უუსრულესნი სულნი—ქერუბიმნი და სერაბიმნი; არაარანი არიან უუდიდებულესნი მართალნი და ძლიერნი ამა ქვეყნისანი. მრთელი მსოფლიო ქმნილება ღმერთისა წინაშე უფრო—ლა არა რა არის, ვიდრე ცვარი წყლისა უსაზღვრო ზღვისა წინაშე, ვიდრე უბრალო მტვერი მრთელის ქვეყნიერების წინაშე. რანი ვიქნებით მაშ, ჩვენ, უბრალო მომადგენი ჩვენის არად საჩენის ქველობითა, ღირსებითა და დიდებითა? ყოვლად სრულისა და უნაკლულო შემოქმედის წინ როგორ—ლა ვაქოთ ადამიანი? მაგრამ კეთილს გრძნობასაც გზა ვით დავუხშოთ, გულს ნამდვილი არ ვათქმევინოთ?.. დიან წმიდანთა თვისთაგან რომ არ იდიდებოდეს ღმერთი; მდიდარი ბუნებრივი ნიჭი ადამიანისა რომ ღმერთისგანვე არ იყოს მომადლებული; ადამიანის კეთილ საქმეთა დიდება თვითონ ღმერთსვე არ მიეწერებოდეს, რომლის ძალითაც მოვიქმედო ყოველს სიკეთესა,—არავენ არ გავკადნიერდებოდა მაშინ და ღმერთს ტაძარში, სადაცა ჰსუფევს მადლით თვისით უფალი ჩვენი, უბრალო ადამიანს ქებას არავენ ეტყოდა. მაგრამ, ვუწყით—რა, ვინაიდან დიდებულის ნიჭითა და კეთილი საქმით უმეტეს ადამიანისა იდიდება ღმერთივე,

მათი მიმნიჭებელი, — ეკადნიერდებით და უბრალო მომაკედაესა და განსაკუთრებით კეთილს ქრისტეანს შეეკადრებთ ქებას.

განსვენებული მონა ღვთისა თავადი გრიგოლ უხვად იყო ღვთისაგან მრავალის სხვა-და-სხვა ნიჭით დაჯილდოვებული. ღმერთმან მიანიჭა მას ვაჟაკური, მამაცი გული და ამან შექმნა იგი სასიქადულო მეომრად. მიანიჭა სიბრძნე და შეიქმნა კეთილი და ბრძენი მმართველი ქვეყნისა. მიჰმადლა ღმერთმა სული და გული პოეტისა, რომლის წყალობითაც ტბილად აღელვებდა ხალხისა გულსა, უნერგდა კეთილს და წმიდა გრძნობებს და სურვილისამებრ ახარებდა კიდეცა და ატირებდა კიდეცა მკითხველს. მიანიჭა მას მრავალის კეთილისა და სამადლო საქმით გამშვენებული დღეგრძელობა. იგი ჰმსახურობდა უკვე, ოდეს ჯერ უხუცესნიცა ჩვენგანნი არ იყვნენ დაბადებულნი და ჰმსახურობდა იმ ზომად სასიქადულოდ, რომ გვირგინოსანი მეფენიც-კი ღრმად უფასებდნენ სამსახურს; პატივსა სცემდნენ თანამსახურნი და ყველანი, ვის-და სასიკეთოდაც იყო მიმართული მისი მოღვაწეობა და სამსახური, უზომო მადლობისა და სიყვარულის გრძნობით იყვნენ მისდამი გამსქვალულნი. მადლობა ღმერთს ყოველისავე ამისათვის მადლობა მასაც, ვინც ღვთისაგან მიმდღებელი ნიჭი უქმად არ დაჰქულა მიწაში და სასიკეთოდ მოიხმარა, — დიდება სასიქადულო და ქველს საზოგადო მოღვაწეს, — განსვენებულს თავადს გრიგოლს.

მაგრამ საიდუმლოება არა ჩვეულებრივ სიყვარულისა, რომელსაც ყველა მასთან დაახლოვებული ჰგრძნობდა, ამ თვისებებსა და საქმეებში როდია დაფარული, თუმცა თავისს თავად იგინიც ღირსნი არიან სიყვარულისა. უფრო სხვაა და ღრმა მიზეზი ამ სიყვარულისა.

უფალი ჩვენი ზოგჯერ სრულიად განსხვავებულს, მომზიბღველის ზნეობისა და განსაკუთრებულის სულიერ ნიჭისა და მადლის მქონე ხალხს მოუვლენს ზოლმე ცოდვილს ქვეყანასა, რომლებიც შესანიშნავის სიყვარულით იზიდავენ ყველასა. ყველგან, სადაც-კი ფეხს დასდგამენ, სიყვარულსა, შვიდობიანობასა და კეთილს განწყობილებას ამყაფენ; თითქოს ჰზიბლავენ და ისე ამშვიდებენ თვით ბოროტისა და მკაცრის ბუნების პატრონებსაც-კი. ერთის წამითაც არის აგრძნობინებენ სიყვარულს შურის ძიებითა და ბოროტებით აღვსილთ და სამუდამო სიყვარულისადმი იწვევენ. გარს ათასი საფრთხე და შიში ახვევიათ, მაგრამ არც ერთი მათგანი ახლოს არ ეკარება. ყველგან პატივისა და დიდების ღირსადა სცნობენ. მაგრამ დიდება და პატივი მათი არაეის შურსა და მტრობას არ იწვევს. ეს არის უდიდესი ნიჭი ღვთიური მხოლოდ იშვიათ რჩეულისა. და თვით ხალხიც, ესრედ რჩეული, განსაკუთრებული მადლია ღვთისა.

ასეთის ნიკით იყო დაჯილდოვებული წმიდა მოციქული და მახარობელი, საყვარელი მოწაფე ქრისტესი იოიანე ლეთისმეტყველი...

ასეთის ნიკისა იყო განსვენებული თავადი გრიგოლიც. და აი, საყვებლთაო სიყვარულის მიზეზიც სწორედ აქ არის დაფარული. ამ სიყვარულის ღირსადა სცნეს და დიდებულად აღიარეს თვით რუსეთის თვითმპყრობელებმა. ყველგან: და ყველა მხრიდან: სასახლიდამა თუ ქოხიდან, დიდებულთა თუ მცარეთაგან, მდარდებისა თუ ღარიბებისაგან, ყველასგან სიყვარულის ხმა ესმის... როგორც სასიქადულო და ქველობით სავსე მეომარი იცავდა სამხედრო წესიერებასა; როგორც მმართველი — სამოქალაქო წესებს, ასამართლებდა სიმართლითა და მტრობისა ნაცვლად ყველას გულსა ჰხიბლავდა და იზიდავდა. ღირს იქმნა მაღალის სახელმწიფო თანამდებობისა და პატივისა და საყვარელ სახალხო პოეტის სახელი მოიხევა: — და შური არავისი დაიმსახურა. დიდია ძალა სიყვარულისა და სრულიად ბუნებრივი მისდამი სხვათა სიყვარული...“

ანჩის-ხატიდამ პროცესისა იმავე რიგით და იმავე ქუჩებით დაბრუნდა გოლოვინის პროსპექტზე, საიდანაც შეუხვია ქაშვეთის ეკკლესიაში.

ქაშვეთის გალავანში, ეკკლესიის კარების წინ ორბელიანის კუბო უკანასკნელჯერ დაასვენეს მიწაზე და დაიწყო გამოსათხოვებელი სიტყვები. პირველი სიტყვა იყო კორპუსის კამანდირის დეველისა. მოკლე იყო ეს სიტყვა, მაგრამ ისეთი გრძნობით თქმული, რომ მაყურებელთა ცრემლები ვერ შეკავეს, როდესაც კორპუსის კამანდირმა მაღალის მორთოლვარეს ხმით დაიქუხა:

„Тяжело, грустно видѣть бездыханный трупъ маститаго воина, на тлѣнныхъ костяхъ котораго глубоко зарублены 62 года честнѣйшей офицерской службы. Болѣе полвѣка ты стоялъ въ рядахъ непобѣдимой кавказской арміи, она сродвилась съ именемъ твоимъ... и въ эти печальныя минуты нашу привычную любовь и уваженіе къ тебѣ ты уносишь съ собою въ холодную могилу. Да, ты уже не отзовешься на искреннѣйшій привѣтъ твоихъ сослуживцевъ, а мы болѣе не услышимъ звучную рѣчь нашего Злотоуста, твоя жизнь погибла для насъ, ибо неизбежное уже совершилось!“

„Итакъ, прощай, маститый воинъ! Прощай отъ имени всѣхъ войскъ Кавказа, среди которыхъ ты былъ глубоко

ЧТИМЫМЪ ВОЙНОМЪ И МНОГОЛЮБИМЫМЪ ЧЕЛОВѢКОМЪ. Прощаясь съ тобою, мы не заканчиваемъ своихъ счетовъ! Нѣтъ, кавказскія войска сохранятъ о тебѣ, князь Григорій, добрую и вѣчную память!“

„მძიმეა და სამწუხარო, რომ მსცოვანის მეომრის გვამს, რომლის ხრწნიადს ძელებზედაც ღრმად არის ნაკდები 62 წელი პატიოსნურად გატარებულ ოფიცრის სამსახურისა, უსულოსა ვხედავთ. ნახევარ საუკუნეზედ მეტი ურყევლად იდექი კავკასიის უძლეველ მხედრობის წყებებში, მისი სახელი შენ სახელთან მკიდროდ იყო დაკავშირებული... და ჰა, ამ სამწუხარო წამებში მთელი ჩვენი შენდამი პატივისცემა და სიყვარული ცივს სამარეში უნდა ჩაიტანო. დიახ, აღარ მოგვეცემ პასუხს ჩვენს გულწრფელს სალამზედა და ველარე ჩვენ მოვისმენთ ჩვენის ოქროპირის საამო სიტყვებს, მოისპო შენი სიცოცხლე ჩვენთვის, ვინაიღგან აუცილებელი უკვე მოხდა!“

„მშვიდობით, მაშ, მსცოვანო მეომარო! მშვიდობით, კავკასიის ყველა ჯარების სახელით, რომელთა შორისაც დიდად პატივცემული მეომარი და საყვარელი კაციც იყავი. მაგრამ ჩვენს შენდამი ანგარიშებს ამ გამოთხოვებით როდი ვათავებთ! არა, თავადღა გრიგოლ! კეთილსა და სამარადისო ხსენებას შენსას არასოდეს კავკასიის მხეჯრობა არ დაივიწყებს!“

შემდეგ ილაპარაკეს: ილია ქავეკეაძემ, აკაკი წერეთელმა და ნიკო ყიფიანმა. სამწუხაროდ, ვერაფერს ვერ ვიტყვი იმათ სიტყვებზე. ორმა ჩვენმა სასიქადულო მწერალმა, ჩემის ფიქრით, ვერ გაიგეს ამ მომენტის მაღალი მნიშვნელობა ჩვენის პაწია ხალხისა და მწერლობისთვის. ასაფლავებდნენ კაცს, რომელსაც დასტიროდა მთელი საქართველო, რომელმაც ქართველის სახელი და ქართული სიტყვა აღიყვანა იმ სიმალდემადის, რომელსაც არავინ შესწვდენია არა მარტო ამ საუკუნეში და ნაცვლად იმისა, რომ წარმოეთქვათ მამულის სიყვარულისაგან ნაკარნახევი და გულის სიღრმისაგან გამოსული სიტყვა, წინ და წინ საქრისტომატიოდ განმზადებული, რომელშიაც გამოეხატათ პიროვნება და მნიშვნელობა გაადაცვალელებულისა, პირველმა მათგანმა პოეტის ნაწერებიდამ ამოდებული სიტყვებით რაღაც გვარი ფელეტონური სიტყვა შეთხზა, რომელშიაც საკუთარი მარტო ის ჰაზრი იყო, რომ პოე-

ტის ნიჭი სიტყვასაც საქმედ შეიქმდაო... თითქო განსვენებულის 80 წლის ცხოვრებაში ამ საპარადოქსო ჰაზრის მეტი სხვა არა ყოფილიყო რა; მეორემ... მაგრამ, ეჰ! სჯობს მეორესაც თავი ვანებოთ და მესამესაც. არც ერთი არ იყო შესაფერი სამწუხარო შემთხვევისა. ღმერთმა დაუმაღლოს საქართველოს ექსარხოსს! იმან მარტო დაიცვა ამ დღის პატივი.

მეოთხე საათზე სიტყვები გათავდა და გოლოვინის პროსპექტიდამ მოისმა იქ გამწკრეული ჯარის თოფის გრიალი. თოფებს ბანი მისცეს მტკვრის პირილამ ზარბაზნებმა და კუბო ჩაეშვა სამარეში.